

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

MODERN SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

APRIL 10-12, 2026
PARIS, FRANCE

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

MODERN SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

April 10-12, 2026

Paris, France

This edition was approved for publication on April 26, 2026.

Published in A4 format online on website:
<https://naukainfo.com/conference?id=113>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Paris, France
2026

UDC 001.3-048.35:0/9](06)

Proceedings of the International scientific and practical conference “Modern Science and Education” (April 10-12, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Paris, France, 2026. - 217 p.

ISBN 978-617-8680-58-9

<https://doi.org/10.64828/conf-113-2026>

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Modern Science and Education : proceedings of the International scientific and practical conference (April 10-12, 2026). – Paris, France : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: <https://naukainfo.com/conference?id=113>

Editor

Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

© Publisher website: naukainfo.com, 2026

© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026

© All authors, 2026

TABLE OF CONTENTS

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY	
1. <i>Hryshyna Nataliya Volodymyrivna, Hryshyna Larysa Oleksandrivna</i> MANAGING THE REGIONAL INVESTMENT POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC RECOVERY OF UKRAINE	6
FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING	
2. <i>Radionov Yurii Denysovich</i> BUDGET PRIORITIES IN THE CONTEXT OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE	12
MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE	
3. <i>Лахижа Микола Іванович, Діденко Олег Григорович, Александрович Андрій Олександрович</i> ПАРТИЦИПАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ТА АДВОКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ МЕШКАНЦІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ВІДБУДОВИ	24
4. <i>Луценко Григорій Васильович, Матюхіна Дар'я Анатоліївна,</i> ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ СТУДЕНТСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ: ВІД НАСТАВНИЦТВА ДО ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	30
LAW AND INTERNATIONAL LAW	
5. <i>Шуберт Рената Васиївна</i> COMBATING TRAFFICKING IN WOMEN IN THE EUROPEAN UNION: LEGAL FRAMEWORKS AND EMERGING MIGRATION CHALLENGES	37
6. <i>Дудник Вікторія Русланівна, Жибак Андрій Анатолійович</i> БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ПРАВА	46
MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY	
7. <i>Blazheyevskiy Mykola Yevstakhovich, Diadchenko Vladyslav Valeriyovich, Diadchenko Arsenii Vladyslavovich</i> PROBLEMS OF DESTRUCTION OF CHEMICAL WEAPONS. PEROXIDES AS MEANS FOR DISPOSAL OF TOXIC CHEMICAL WARFARE SUBSTANCES	52

8.	<i>Блажеєвський Микола Євстахійович, Дядченко Владислав Валерійович, Дядченко Арсеній Владиславович</i> МІКРОЕМУЛЬСІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ДЕГАЗАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ОКСИДАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ДЕТОКСИКАЦІЇ СІРЧАНИХ СПРИТІВ	59
ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES		
9.	<i>Роман Людмила Юріївна, Лабецька Уляна Іллівна</i> МОНІТОРИНГ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН НА ТЕРИТОРІЇ НПП «БОЙКІВЩИНА»	68
PHILOLOGY AND JOURNALISM		
10.	<i>Maksymova Maryna</i> COLOR SYMBOLISM IN ENGLISH IDIOMS: A FUNCTIONAL AND SEMANTIC ANALYSIS	71
11.	<i>Корнеласва Євгенія Валеріївна, Кіосе Валерія Володимирівна</i> МОВНА ГРА В АНГЛОМОВНІЙ РЕКЛАМІ: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ	74
PEDAGOGY AND EDUCATION		
12.	<i>Olga Savchenko</i> MOB APPS DIDACTIC POTENTIAL FOR ESL LEARNING	81
13.	<i>Бірюк Людмила Яківна</i> КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН	88
14.	<i>Олег Анатолійович Бірюк</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	97
15.	<i>Юркова Алла Олександрівна, Кукушкіна Ганна Віталіївна</i> «СИЛА СЛОВА: ТАРАС ШЕВЧЕНКО І НАЦІОНАЛЬНА МОВА»	107
16.	<i>Костенко Наталія Дмитрівна</i> СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГІМНАЗІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ	111
17.	<i>Замфір Аліна Олександрівна, Піддубна Оксана Михайлівна</i> ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА	115
PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY		
18.	<i>Юзькова Уляна Іванівна</i> ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА САМООЦІНКУ Й ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	119
19.	<i>Деркач Лідія Миколаївна</i> ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС КОГНІТИВНОЇ	124

ВІЙНИ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС В КРИЗОВИХ УМОВАХ

20. *Черненко Г. Ф.* 140
САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ПСИХІЧНОГО
ЗДОРОВ'Я ЖІНОК, ХВОРИХ НА РАК МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ
21. *Варгата Оксана Валеріївна, Антонова Зінаїда Олександрівна,
Матвійчук Тетяна Владиславівна* 145
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ
ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

22. *Семєренко Тетяна Вікторівна, Ткач Аліна Вікторівна* 149
ВПЛИВ АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ НА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО
АНЕСТЕТИКІВ
23. *Кобеляцький Юрій Юрійович, Єхалов Василь Віталійович, Минка
Надія В'ячеславівна* 153
СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИ ЕЛЕКТРОТРАВМІ

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

24. *Дичко Данило Владиславович, Дичко Олена Анатоліївна, Шайда
Олександр Геннадійович, Шайда Наталія Петрівна, Цибулько
Людмила Григорівна, Дичко Владислав Вікторович* 160
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕРВОВИХ ПРОЦЕСІВ У
ЮНИХ ФУТЗАЛІСТІВ
25. *Ситник Людмила Владиславівна* 168
СЦЕНАРІЙ СПОРТИВНОГО СВЯТА ДО ВСЕСВІТНЬОГО ДНЯ
ЗДОРОВ'Я «ДЕНЬ ЗДОРОВ'Я З ТРОЛЯМИ»

PHARMACY AND PHARMACOTHERAPY

26. *Кравець Оксана, Щиковський Олександр* 180
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ АНТИДЕПРЕСАНТІВ ТА СЕДАТИВНИХ
ПРЕПАРАТІВ ПРИ ХРОНІЧНОМУ СТРЕСІ

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

27. *Лоха Вячеслав Анатолійович* 186
ПЕРЕДУМОВИ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ
28. *Ходак Інна Володимирівна* 191
ПОГЛЯДИ ПАТРІАРХА ЙОСИПА СЛІПОГО НА ПРОБЛЕМУ
ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

GEOGRAPHY AND GEOLOGY

29. *Ігнатишин Василь Васильович, Продан Олександра Олександрівна* 199
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ-ЗАВАД ГІДРОЛОГІЧНОГО
ХАРАКТЕРУ НА ГЕОДИНАМІЧНІ ТА СЕЙСМІЧНІ ПРОЦЕСИ В
ЗАКАРПАТСЬКОМУ ВНУТРІШНЬОМУ ПРОГІНІ

ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТИ

30. *Марченко Ольга Геннадіївна, Чепелева Надія Ігорівна* 212
КОГНІТИВНА СТІЙКІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВО-
АНАЛІТИЧНОГО СУПРОВОДУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ У ВІДКРИТОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

**SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED
TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:**

*Nadiya Drobot, Volovyk Iryna, Vatankhah Tetiana, Anastasiia
Turubarova, Vasyl Danylchuk, Halyna Fateh, Kurkova Olena*

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

UDC 332.14:330.322(477)

Hryshyna Nataliya Volodymyrivna

Candidate of Economics, Associate Professor
Admiral Makarov National Shipbuilding University
Mykolaiv, Ukraine

Hryshyna Larysa Oleksandrivna

Candidate of Economics, Associate Professor
Admiral Makarov Pervomaysk Educational and Scientific Institute
Pervomaysk, Ukraine

MANAGING THE REGIONAL INVESTMENT POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC RECOVERY OF UKRAINE

Abstract. The main challenges of Russian military aggression for the regions of Ukraine, which determine the low investment climate in general, are identified. The current trends in investment activity of the regions of Ukraine and Mykolaiv region, in particular, as one of the frontline regions, are studied. The improvement of the system of management of the investment potential of the region in the context of the implementation of complex measures that will stimulate the activation of investment and innovation processes is substantiated and proposed.

Keywords: investment, potential, region, management, development, recovery, economic system.

In the context of the economic crisis in Ukraine, exacerbated by Russian military aggression, the country's regions have taken on many tangible blows, including a change in priorities for socio-economic development, the total destruction of their own infrastructure, the loss of a significant part of human capital, etc.

To this should also be added the threats of the financial sphere, which are characterized by the risks of financial instability, a decrease in investment activity, inflation, devaluation of the national currency, as well as a deficit of credit and payment resources, an increase in debt to employees for the payment of wages, etc. [1]. During the war, the risks of deepening interregional disparities also increase significantly, which in the future may lead to an aggravation of the problems of post-war spatial and territorial development of communities and territories of the state [2]. In such conditions, the issues of adjusting the system of managing the investment potential of the regions of Ukraine with their subsequent adaptation to the measures of post-war reconstruction of the country become relevant.

In the context of the economic crisis in Ukraine, exacerbated by Russian military aggression, the country's regions have taken on many tangible blows, including a change in priorities for socio-economic development, the total destruction of their own infrastructure, the loss of a significant part of human capital, etc. (Fig. 1 Challenges of Russian military aggression for the regions of Ukraine). Therefore, attracting investment into the regional economy becomes a priority task for strengthening the investment potential of the region. At the same time, the investment potential of the region should be understood as a set of available and possible investment resources that are effectively used and management decisions to increase the investment attractiveness of the region's economy and ensure its socio-economic development.

Challenges of Russian military aggression for the regions of Ukraine

Structural changes in the economy and the loss of part of the labor, transit, and export potential of the regions

Temporary occupation of territories and loss of institutional capacity of local authorities

Significant destruction and inadequacy of infrastructure to current needs and security challenges

Increasing the number of territories that need state economic, financial and credit support

Environmental damage due to Russian hostilities and terrorism, mining and pollution of occupied territories

Inconsistency of the regional development management system with the procedures and experience of the European Union

Challenges of Russian military aggression for the regions of Ukraine

Structural changes in the economy and the loss of part of the labor, transit, and export potential of the regions

Temporary occupation of territories and loss of institutional capacity of local authorities

Significant destruction and inadequacy of infrastructure to current needs and security challenges

Increasing the number of territories that need state economic, financial and credit support

Environmental damage due to Russian hostilities and terrorism, mining and pollution of occupied territories

Inconsistency of the regional development management system with the procedures and experience of the European Union

Fig. 1. Challenges of Russian military aggression for the regions of Ukraine

Today, Ukraine defends its territorial integrity, seeks not only to preserve its independence, but also to adapt the national economy to functioning in war conditions. With the beginning of a full-scale war in the Russian Federation, the reality and prospects for regional development of Ukraine have changed. The state's socio-economic losses during the years of military aggression reached 667 billion USD, which demonstrates significant negative consequences for production,

employment, incomes of the population and the provision of services. The most affected sectors: housing - 31% of the total damage, transport - 20.6%, energy - 12%, as well as trade and industry (9%) and agriculture (6%). As of December 31, 2025, the total cost of reconstruction and recovery in Ukraine over the next decade is almost 588 billion USD (over 500 billion euros). This is almost three times higher than the projected nominal GDP of Ukraine for 2025 [3].

According to statistical data, the volume of capital investments in Ukraine in 2025 amounted to UAH 669.3 billion, which is 25.2% more than in the previous period. The main source of financing for capital investments remains the own funds of enterprises and organizations, which accounted for 71.2% of the total volume. The largest volume of capital investments was mastered in the industrial sector - 38.7% of the total amount of investments (UAH 259.1 billion); in the transport, warehousing, postal and courier activities - 10.8% (UAH 72.3 billion). By region, the leading positions in terms of capital investment are occupied by Kyiv (199.6 billion UAH, accounting for 37.4% of their total volume), Dnipropetrovsk (9.5%, 50.8 billion UAH), Kyiv (9.1%, 48.4 billion UAH), Lviv (4.8%, 25.7 billion UAH), Kharkiv (3.9%, 20.8 billion UAH) regions [4].

Investigating the dynamics of the main indicators of investment activity of the Mykolaiv region, as one of the frontline regions, for 2024-2025, it should be noted a significant decrease in the level of use of regional investment potential (the volume of capital investment in 2025 compared to 2024 decreased by 1985.9 million UAH or by 20.5%) (Table 1).

Table 1

**Dynamics of the main indicators of capital investments in
Mykolaiv region**

№	Indicators	Indicator value for the period, year		
		2024	2025	deviation
1	Volume of capital investments, million UAH.	9558,8	7572,9	-1985,9
2	Volume of capital investments by type:	9458,2	7436,6	• 2021,6
	- in tangible assets, UAH million	100,6	136,3	+35,7
	- in intangible assets, UAH million			
3	Structure of capital investments by sources,%	24,6	20,9	-3,7
	- state budget funds	9,9	11,5	+1,6
	- local budgets	56,6	54,9	-1,7
	- own funds of enterprises and organizations of the region	4,7	9,2	+4,5
	- bank loans	1,3	1,9	+0,6
	- funds of the population for housing construction	2,9	1,6	-1,3

Source: compiled by the authors based on [4].

Thus, the above problems and current trends in investment activity indicate an unfavorable economic, institutional and security environment for the effective use of the investment potential of the Mykolaiv region. To attract investment to the region, it is necessary to improve the investment potential management system in the context of implementing comprehensive measures that will stimulate the activation of investment and innovation processes. In our opinion, one of these is the formation of an organizational and institutional mechanism for strengthening the investment potential of the region, the implementation of which should occur through the development of a network of effective institutions aimed at providing legal, organizational, technical, and financial support to investment entities at the regional level. Another important direction should be the formation of a cluster mechanism for the development of the investment potential of the Mykolaiv region, which is interconnected with the modernization of existing infrastructure facilities in the region, including the creation of innovation clusters, venture funds, scientific and

technological parks, as elements of the development of innovative infrastructure. Thus, managing the development of the investment potential of the regions of Ukraine is an important task during the recovery of the economy after the Russian-Ukrainian war, since in such conditions investments are one of the most necessary financial resources at the first stage of reconstruction of important areas of domestic infrastructure and stabilization of the regional economic system.

REFERENCES:

1. Radynskyi S, Krupka A., Radynska S. State and problems of investment activity in Ukraine under conditions of economic instability. *Galician Economic Bulletin*, No. 4 (95) 2025. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2025.04
2. Novikova M. M., Manoilenko O. V., Sobol R. G., Sobol M. R. Conceptual approaches to uneven regional development: a managerial aspect. *State Construction*. 2024. No. 2 (36). P. 160–171. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-12>
3. Assessment of Ukraine's needs for recovery and reconstruction. Retrieved from: URL: <https://niss.gov.ua/> (accessed 4 april 2026)
4. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from:
5. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 3 april 2026)

FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

UDC 336.143.2

Radionov Yurii Denysovych,

Doctor of Science (Econ.),

Senior Researcher Fellow,

Financial, Credit and Tax Policy Department of

National scientific centre

«Institute of agrarian economics»,

10, Geroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1691-1090>

Researcher ID <http://www.researcherid.com/rid/AAV-3875-2020>

BUDGET PRIORITIES IN THE CONTEXT OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The article updates the issue of the effectiveness of managing the country's financial resources in the context of implementing Ukraine's budget policy in peacetime and wartime. An analysis of the structure of expenditures of the consolidated budget of Ukraine is carried out, which demonstrates the priorities of budget policy within the concentrated volume of financial resources, the capabilities of the state and local budgets to finance measures, and the corresponding category of expenditures. Attention is focused on changes in budget policy priorities caused by the full-scale Russian invasion and the need to significantly increase funding for the security and defense sector. It is noted that before the war, the priorities of budget

policy were the post-pandemic recovery of the economy and directing investments into the country's future, now - ensuring defense capability and stable functioning. In the post-war period, the priorities of budget policy will change, based on the tasks and goals that will be determined by the medium- and long-term programs for the recovery and development of Ukraine. At the same time, the task of increasing the potential of the Armed Forces of Ukraine and the development of the military-industrial complex will remain a priority direction of budget policy.

Keywords: state budget; consolidated budget; local budgets; budget expenditures; deficit; budget policy; recovery; martial law

Budgetary policy as a component of financial policy positively influences and stimulates socio-economic processes, activates the dynamics of socio-economic indicators, the growth of the potential of the state's financial capabilities. The formation of conceptual principles of budgetary policy should be based on a reliable theoretical and methodological, scientifically sound basis. Institutional, methodological tools built on the results of scientific research are an effective method of increasing the effectiveness of budgetary policy, the proper functioning of the budgetary system, sustainable dynamics of economic growth, high-quality social security of the population, public administration, environmental protection, foreign economic activity, etc.

The clarity and clarity of the applied scientific and methodological tools and approaches to the formation of budget policy are the key to achieving significant final results that affect the level and quality of life of the population. The directions of financial resources, the achievement of effective indicators, including the influence of budget relations on the processes taking place in the public life of the country, depend on a scientifically based, clearly formed budget policy.

In Article 10 of the Economic Code of Ukraine, budget policy is defined as one of the main directions of the state's economic policy, which is aimed at optimizing and rationalizing the formation of income and the use of state financial resources, increasing the efficiency of state investments in the economy, coordinating national

and local interests in the field of inter-budgetary relations, regulating public debt and ensuring social justice in the redistribution of national income [1].

An analysis of economic literature shows that among a significant circle of scientists there is a fair opinion that budgetary policy consists of strategy and tactics, depending on the tasks it performs in the corresponding period of the country's socio-economic development.

We agree with this thesis, since indeed, budgetary policy cannot function by itself, it, as a unique, phenomenal phenomenon, must have a clear development strategy, see the goals it must achieve, and what to strive for. Its functional and instrumental diversity depends on the scope of application of efforts, resources, labor, costs, stability and validity of management decisions, and it must focus on prospective economic and social expectations [2, p.98].

In our opinion, depending on the large-scale tasks and strategic goals that it fulfills, budget policy is essentially a strategy of government actions aimed at regulating socio-economic relations through the country's budget system.

Budgetary policy differs from other policies in its social significance and economic relevance for the development of the country. Its formation and implementation must correspond to the goals of the state at the appropriate stage of development.

Historically, budget policy has changed from the views of A. Smith, who believed that state intervention in the economy should be minimal to the emergence of a new economic school founded by German scientists A. Wagner, M. Weber, who espoused the idea that the economic development of the state depends on budget expenditures necessary to provide public services. The theoretical basis of modern budget policy is the ideas of J. Keynes, which are based on the imperfection of the capitalist economy to effectively use available resources, and therefore there is a need for state intervention in economic processes and their regulation [3, p.29].

Currently, budgetary policy serves as an instrument for regulating the economic and social development of the country. Since the state regulates the system of inter-budgetary transfers, budget investments, social programs to overcome poverty,

reduce depression in certain territories, including ensuring the country's defense capability, etc. In this situation, budgetary policy serves as an instrument for medium- and long-term goals of social development.

Budget expenditures are a component of budget policy, as well as a tool that plays an important role in its implementation, the sustainable dynamics of the country's socio-economic development. Budget expenditures in their economic essence are a tool for achieving the highest criterion of justice, which is implemented by the state through the distribution of benefits for each member of society in order to achieve the maximum level of well-being. This determines the importance of budget expenditures not only as an instrument of budget policy, but also manifests their social weight and significance.

The war launched by Russia against Ukraine forced the government to urgently review state policy in various areas of the economy, including budget policy. After all, there was a need to revise budget indicators, both in terms of revenues and expenditures, because a number of domestic enterprises ceased their economic activities, which negatively affected the mobilization of the appropriate amount of revenues and, accordingly, budget expenditures.

For an objective understanding of the essence of the tasks, the completeness of the implementation of the tasks of the budget policy, we consider it appropriate to analyze the available financial resource, which serves as a tool for its implementation. First of all, it is important to pay attention to the expenditures of the consolidated budget of Ukraine (Table 1), which reflect the state of social, economic, and political development of the country at the appropriate stage. First of all, let's analyze the macro indicators of recent years. As can be seen from the data in Table 1, for the period 2021-2022, the expenditures of the consolidated budget in 2022 increased more than twice (by 60.6%) compared to 2021, or by 1,199,121.4 million hryvnias. The actual volumes of expenditures of the state and local budgets for 2021-2025 characterize their quantitative dynamics and share in the Consolidated Budget of Ukraine.

Table 1

**Composition and volume of expenditures of the Consolidated Budget of Ukraine
in 2021-2025 by functional classification (taking into account interbudgetary
transfers)**

Budget type	2021	2022	2023	2024	2025					
	million UAH	%	million UAH	%	million UAH	%	million UAH	%	million UAH	%
State	1490258,9	80,8	2705423,3	88,9	4014418,1	90,4	4486682,7	90,7	5473577,2	91,3
Local	354118,8	19,2	338075,8	11,1	426522,1	9,6	457343,4	9,3	525889,9	8,7
Consolidated	1844377,7	100	3043499,1	100	4440940,2	100	4944026,1	100	5999467,1	100

Built by [4]

If we consider the volume of expenditures by type of budget, then a trend towards a significant share of state budget expenditures is clearly visible, which in 2021 amounted to 80.8% of consolidated budget expenditures. In contrast, local budget expenditures during this period amounted to 19.2%. However, during the war, the share of state budget expenditures in 2025 amounted to 91.3% compared to the pre-war year 2021. That is, it increased by 10.5 percentage points, at the same time, the share of local budget expenditures amounted to 8.7%, which indicates a decrease in this indicator by 10.5 percentage points. The above-mentioned changes in the composition and volume of consolidated budget expenditures are a consequence of Russia's invasion of Ukraine and the need to centralize financial resources and redirect budget expenditures within the framework of increasing the share of state budget expenditures to address various military, humanitarian, social and other needs of the warring country.

The structure of budget expenditures demonstrates the priorities of budget policy within the concentrated volume of financial resources, the capabilities of state or local budgets to finance activities, and the corresponding category of expenditures.

Our analysis of the expenditures of the consolidated budget of Ukraine by functional classification is one of the important tools for assessing budget policy priorities.

As we can see from the data in Table 2, the total budget expenditures are growing annually, but what is important here is what amount of budget funds was concentrated in a particular sector and how budget priorities changed? As can be seen from the data in Table 2, before the start of the large-scale russian invasion, the largest amount of expenditures in 2021 was for financing social protection and social security (19.92%), including social protection of pensioners (11.49%). In somewhat smaller volumes compared to social security, but stably (16.97%), such an important social sector as education was financed. Next in terms of the largest direction of budget expenditures is economic activity (15.91%). In 2021, expenditures in the amount of UAH 203,610.4 million or 11.04 percent were allocated to healthcare. In fact, we see those macro indicators that characterize the priorities of budget policy in the pre-war period. They are expressed in social expenditures and it is important to note here that this does not depend on the optimal needs of the sectors, but on the budget's ability to satisfy them. From this we can conclude that before the war, the government's main attention in implementing budget policy, as a component of financial policy, was focused on issues of social security, development of education, healthcare, as well as support for economic activity. That is, financing was carried out for sectors that determine the future of social development and the country as a whole. At the same time, the share of defense in the structure of expenditures of the consolidated budget for 2021 was only 6.91% or 127527.3 million UAH, which gives grounds to argue that the country was focused on the prospect of social development and to a lesser extent on strengthening its defense capabilities, that is, it was not preparing for hostilities.

Table 2

Expenditure structure of the Consolidated Budget of Ukraine (by functional classification) in 2021-2025, UAH million

Directions	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	2025	%
Total	1844377,7	100	3043499,1	100	4440940,2	100	4944026,1	100	5999467,1	100
National functions	252605,9	13,70	248468,2	8,16	349142,7	7,86	435869,8	8,82	512180,6	8,54
including public debt servicing	157591,8	8,54	-	-	-	-	-	-	-	-
Defense	127527,3	6,91	1142872,4	37,55	2097620,5	47,23	2304475,1	46,61	3069857,4	51,17
Public order, security and judiciary	176149,3	9,55	454431,5	14,93	591431,9	13,32	712712,8	14,42	836936,2	13,95
Economic activity	293350,1	15,91	156434,3	5,14	247291,3	5,57	259859,4	5,26	258106,1	4,30
Environmental protection	10620,6	0,58	5226,7	0,17	6395,9	0,14	10384,1	0,21	11772,4	0,20
Housing and communal services	56894,5	3,08	411690,1	1,35	70397,8	1,59	66178,9	1,34	91051,9	1,52
Healthcare	203610,4	11,04	215275,9	7,07	217419,5	4,90	238652,7	4,83	262045,5	4,37
Spiritual and physical development	43358,4	2,35	33636,0	1,11	38471,1	0,87	45533,3	0,92	48478,2	0,81
Education	312914,6	16,97	290758,5	9,55	308638,9	6,95	348432,4	7,05	394048,3	6,57
Social protection and social security	367346,6	19,92	455186,2	14,96	514130,7	11,58	521927,7	10,56	514990,4	8,58
including social protection of pensioners	211948,4	11,49	-	-	-	-	-	-	-	-

Built by [4]

If we analyze the indicators of the volume of financing of consolidated budget expenditures according to the same structure, but in 2022, we see significant changes. Before the war, the priority areas of the state's budgetary policy were based on the provisions of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030, the Strategy of

Economic Security of Ukraine for the period until 2025, the National Economic Strategy for the period until 2030, cooperation programs with international organizations, as well as on the principles of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the State Program for Stimulating the Economy to Overcome the Negative Consequences Caused by Restrictive Measures to Prevent the Occurrence and Spread of the Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by the SARS-CoV-2 Coronavirus.

For a modern state, in peacetime, the key priority is spending on social protection and social security, especially for vulnerable groups of the population, development/improvement of social infrastructure and investment in human capital. These features form the characteristics of the “social budget” expenditures, which, as a rule, correspond to the social policy of the state and are aimed at improving social development.

In fact, the composition and structure of budget expenditures is determined by the economic content and tasks facing the country at the current stage, and is an indicator of the state's socio-economic policy.

If in previous years, each of the areas analyzed above or others were financed more or less stably, then with the beginning of the Russian invasion, priorities changed dramatically. As a result, the expenditures of the consolidated budget were redirected to more relevant areas that meet the needs of the time. As can be seen from the data in Table 2, in 2022, compared to 2021, the volume of defense expenditures increased by 30.64 percentage points or by UAH 1,015,345.1 million, which is, in our opinion, a completely justified and logical step in the conditions of the war unleashed by Russia. And in general, we see that in 2022, the volume of financing of the so-called “security bloc” increased, in particular, expenditures on public order, security and the judiciary increased by UAH 278,282.2 million or by 5.38 percentage points compared to expenditures in 2021. The remaining areas in the expenditure structure of the consolidated budget of Ukraine, i.e. social expenditures not related to the security sector, in 2022 experienced a significant decrease compared to 2021, and this is clearly visible from the data in Table 2. In addition, the structure of the

consolidated budget of Ukraine's expenditures itself has undergone changes, since in 2022 and subsequent years, expenditures for social protection of pensioners and servicing of the state debt were not separately allocated. A similar situation is observed in 2023, since the share of defense expenditures in the overall structure of the consolidated budget amounted to 47.23%, which is 40.32 percentage points more than in the pre-war year of 2021. The trend of increasing military expenditures continued in 2024 and 2025, and amounted to: 2,304,475.1 million UAH (46.61%) and 3,069,857.4 million UAH (51.17%), respectively. That is, in 2025, more than half of all expenditures of the consolidated budget of Ukraine are directed to defense.

To properly ensure the financing of the needs of the Armed Forces of Ukraine and the security sector in general, significant amounts of finance are required, therefore it is important for the government to intensify measures to promote the formation of reliable mobilization reserves for the purchase of weapons and equipment, the relocation of domestic enterprises to safe regions, the provision of various types of assistance to the population, etc.

As for social expenditures, they have decreased significantly over the period under study. Thus, in 2024, 348,432.4 million UAH or 7.05% of the total structure of the consolidated budget of Ukraine was allocated for education. This is almost 10.0 percentage points (9.92%) less than this important sector for social development was financed in 2021. The downward trend continued in 2025, in particular, the education sector was financed in the amount of 394,048.3 million UAH or 6.57% of the total structure of the consolidated budget of Ukraine, which is 0.48 percentage points less than in 2024.

In general, our analysis of social expenditures indicates a significant reduction in their funding during the war. Thus, UAH 45,533.3 million or 0.92% was allocated for spiritual and physical development in 2024, UAH 238,652.7 million or 4.83% for healthcare, and UAH 521,927.7 million or 10.56% for social protection and social security of the total volume of expenditures of the consolidated budget of Ukraine. This is significantly less than in the pre-war period and we see that this decline in funding continued in 2025. For example, in 2024, UAH 10,384.1 million or 0.21% of

the consolidated budget expenditures were allocated for environmental protection, and in 2025, this area was financed in the amount of UAH 11,772.4 million or 0.20% of the consolidated budget expenditures, i.e. 0.01 percentage points less. However, given the expediency of cleaning up territories contaminated as a result of military operations, this area, in our opinion, requires greater financial support. By the way, the reduction in funding applies, for example, to the healthcare sector and others.

Meanwhile, the objective need of today, along with the growth of spending on the defense sector, in our opinion, is the need to increase social spending, in particular on: education, healthcare, social protection, including science for conducting fundamental and applied research. After all, it is well known that a healthy, educated and socially secure nation is capable of doubling the synergy for increasing GDP, increasing both the military and socio-economic potential of the country. In addition, the formation of favorable conditions for human development should be the basis for successful social development.

As a significant instrument for regulating the national economic system, budget policy during the period of Ukraine's recovery will have to be based on a long-term program of socio-economic development, which we hope will provide for the reconstruction of the country after the war, taking into account the financial and economic damages and losses incurred.

Of course, it is impossible to rebuild the country with budget funds, since the potential of all types of budgets will not cover the needs that are necessary to restore what was destroyed. Therefore, in this context, the assistance of the international community and the collection of reparations from the aggressor country (Russia) are important.

The study showed that in conditions of martial law, the priorities of budgetary policy change significantly, although budgetary policy itself does not lose its relevance and, just as in peacetime, has a significant impact on the processes taking place in society. If before the war, the priorities of budgetary policy were the post-pandemic recovery of the economy and directing investments into the future of the

country, then with the outbreak of the war, ensuring defense capability and stable functioning.

Redirecting a significant amount of financial resources to the needs of the security and defense sector of Ukraine is an expedient, justified and justified step of the government. Since any country that has suffered external armed aggression significantly loses budget revenues and is forced to urgently seek sources of covering the budget deficit, servicing the state debt and at the same time ensuring the full financing of protected items and the needs of the Armed Forces to strengthen the capabilities of the army. A clear definition of priorities and the promptness of amendments to regulatory legal acts affect the effectiveness of budget policy and timely financing of defined goals.

In the post-war period, the priorities of budgetary policy will change based on the tasks and goals that will be determined by medium- and long-term programs, projects for the restoration and development of Ukraine. At the same time, the task of increasing the military potential of the Armed Forces of Ukraine and developing the military-industrial complex will continue to remain a priority direction of budgetary policy.

REFERENCES:

1. Господарський кодекс України URL:
<http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Радіонов Ю.Д. Теоретико-методологічні засади формування ефективної бюджетної політики в сучасних умовах. Сучасні аспекти науки: III-ій Том колективної монографії / за ред. Є.О.Романенка, І.В.Жукової. Київ; Братислава: ФОП КАНДИБА Т.П. 2020. 197с. С.90–131
3. Radionov, Yu.D. (2023) Priorities of budget policy under martial law and post-war recovery of Ukraine. *Finance of Ukraine*. № 9. - P. 24-47. DOI:
<https://doi.org/10.33763/finukr2023.09.024>
4. Видатки зведеного бюджету України. URL:

<https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>

5. Radionov, Yu. D. (2019). Formation of budget expenditures. Kyiv: KNTEU
6. Radionov Yu.D. (2025) Artificial Intelligence: Essence, Challenges and Development Prospects. // Data Economy: Challenges and Opportunities for Business and Government. monograph, Praha: OKTAN PRINT, 347 p. P.190 – 203. DOI: <https://doi.org/10.46489/DECAO-25-03>
7. Radionov, Yu.D. (2022) Public finance in the war and post-war periods. *Finance of Ukraine*. № 10. P. 44-65 DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.10.044>

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-113-2026-1>

УДК 342.72/.73:352(477)"364"

Лахижа Микола Іванович

доктор наук з державного управління, професор

Діденко Олег Григорович

кандидат наук з державного управління

Александрович Андрій Олександрович

здобувач

Національний університет

«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ПАРТИСИПАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ТА АДВОКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ МЕШКАНЦІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ВІДБУДОВИ

Анотація. Стаття виконана в рамках НДТ «Модернізація публічного управління, адміністрування та права в умовах європейської інтеграції». Удосконалено підходи до розуміння понять «партисипація» та «адвокація», вперше здійснено їх порівняння. Відзначено, що партисипація та адвокація мають посилювати респонсивність органів влади, яку охарактеризовано як її здатність відчувати потреби населення та гнучко реагувати на них.

Ключові слова: адвокація, партисипація, територіальні громади, воєнний стан, публічне управління, сталий розвиток, економічні фактори

Партисипативна демократія (демократія участі) в умовах воєнного стану стає не лише теоретичним концептом, а й прикладним механізмом перетворення мешканців територіальних громад із спостерігачів на активних суб'єктів публічного управління. У контексті адвокації спільних інтересів мешканців територіальної громади, цей інструмент дозволяє легітимізувати прагнення громадян та забезпечує можливість їх прямого впливу на вироблення та прийняття рішень органами місцевого самоврядування (ОМС).

Проблематика партисипативної демократії та адвокації інтересів громадян розглядалася авторами в процесі реалізації НДТ «Модернізація публічного управління, адміністрування та права в умовах європейської інтеграції» (ДР 0124U002134) Національного університету Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка у 2024-2026 роках (М. Лахижа – теоретичні аспекти; О. Діденко – механізми стратегічного розвитку територіальних громад; А. Александрович – адвокація як інструмент захисту прав громадян). Партисипативна демократія та адвокація розглядалися на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду як інструменти забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Активно використовувався метод партисипативного (включеного) спостереження як поєднання вивчення та впливу на об'єкт дослідження.

Проведений аналіз літератури свідчить про багатоаспектність поняття «партисипативний», зокрема: партисипація (К. Шустрова, Є. Павліченко) партисипативна демократія (М. Галушак, Т. Кужда), партисипативне стратегічне планування (М. Ольчак), партисипативне управління (В. Данкевич, О. Радиш, Ю. Сімакова), партисипативне бюджетування (Н. Булеца, М. Дмитрієва), партисипативне прогнозування (І. Суший), партисипативне відновлення (путівник), партисипативний підхід (І. Абрамова, Н. Горішна, М. Швардяк) , партисипативний стиль (Р. Сторожев), партисипативне лідерство (В. Голубь), партисипативне спостереження та партисипативне дослідження тощо.

З теоретичної точки зору важливо окрім широти поняття «партисифікація» відзначити й позитивне його сприймання учасниками процесів розвитку та розгляд як інструменту сталого розвитку муніципалітетів [1]. Залучення громадськості до процесів прийняття рішень у територіальних громадах відбувається переважно у формі публічних слухань, громадських обговорень, електронних консультацій та електронних петицій, фокус-груп та суспільних панелей, онлайн-платформ, бюджетів участі тощо.

Поняття «адвокація» українськими вченими та практиками розглядається як захист інтересів (широке розуміння) чи процес обстоювання інтересів та захисту прав громадян, яке здійснюється громадськими інституціями з метою впливу на рішення органів влади (вужке розуміння). «З професійної точки зору адвокація – це не «голосування серцем» або підтримка ініціативи у соцмережах, а структурований процес, спрямований на конкретну зміну державної політики чи нормативного поля. Адвокація завжди має чітку мету: ухвалення постанови уряду, видачу наказу міністерства, розробку чи внесення змін до законопроекту, ухвалення місцевого рішення» [2]. У контексті публічного управління адвокацію доцільно розглядати як механізм впливу на владні інституції, їхню політику та публічні практики з метою досягнення змін на місцевому рівні [3, с. 7; 5, с. 109].

Отже, між партисипацією і адвокацією є як спільні риси (форми взаємодії громадянського суспільства із владою), так і відмінності (табл. 1)

Відмінності між партисипацією та адвокацією

№	Критерій	Партисипація	Адвокація
1	Форма	Безпосередній вплив через участь громадян	Опосередкований вплив
2	Ініціатор	Влада чи громадяни	Громадські інституції, ініціативні групи, носії проблеми та представники громади [5, с. 109].
3	Роль громадян	Активні співучасники, партнери	Суб'єкти самоадвокації, учасники коаліцій та представники груп інтересів [5, с. 109].
4	Спрямованість	Вхід у систему публічного управління	Вплив на систему публічного управління
5	Тривалість	Постійний або циклічний процес	Період досягнення мети
6	Рівень конфліктності	Переважно співпраця (консенсус) [4]	Спрямована на співпрацю але може бути конфронтаційною, якщо влада чинить опір [3, с. 7].
7	Методи впливу	Пряма участь громадян та прямий вплив на орган влади	Опосередкована участь, використання медіа, експертів та інших форм впливу, організація заходів

Підготовлено авторами згідно: [1; 2; 3; 5]

Цей аналіз і практика засвідчують, що оптимальний результат може досягатися при взаємному доповненні цих процесів. У цьому зв'язку адвокація виконує в системі місцевого самоврядування мобілізаційну, комунікаційну, контрольну та функцію зворотного зв'язку між громадою і владою [6, с. 173–174].

Наприклад, громадські інституції чи активісти можуть організувати кампанію на захист права громадян на партисипацію і змусити орган місцевого самоврядування прийняти положення про громадські слухання, громадську раду чи партисипативне бюджетування тощо.

Органи самоорганізації населення (ОСН), громадські ради (ГР), будинкові, вуличні комітети, організації ветеранів, молоді та інші громадські інституції є в першу чергу інструментами партисипації, але часто можуть ставати суб'єктами адвокації, якщо влада не реагує на запити населення. З огляду на це, адвокація на місцевому рівні має розглядатися не лише як форма представництва інтересів, а і як інструмент включення громадян у процес підготовки, просування та моніторингу управлінських рішень [5, с. 109; 6, с. 173].

Варто зазначити, що адвокація допомагає розвитку партисипативної демократії, яка, в свою чергу, сприяє адвокації через такі функції: забезпечення соціальної згуртованості, посилення горизонтальних зв'язків, коли мешканці територіальної громади об'єднуються навколо ідеї та усвідомлення спільних завдань; конкретизація інтересів, фахове обґрунтування необхідності змін; забезпечення моніторингу та звітності (зворотній зв'язок). Таким чином посилення співпраці сприяє уникненню можливої конфронтації.

Це особливо важливо в умовах воєнного стану та відбудови, що вже зауважувалося авторами посібника з адвокації: «Українське громадянське суспільство проявляє стійкість та рішучість не тільки у підтримці його захисників та захисниць, але й в активних діях по формуванню візії майбутнього повоєнної країни, як у його дороговказах, так і в методах, напрямках взаємодії, діалогу громадянського суспільства з владними інституціями (урядом, парламентом, місцевими органами влади) та участі у прийнятті рішень» [с. 5].

Отже, партисипація та адвокація мають посилювати респонсивність органів влади, яку можна характеризувати як її здатність відчувати потреби населення та гнучко реагувати на них [4]. Для територіальних громад в умовах воєнного стану та відбудови таке поєднання має значення як механізм

громадянської мобілізації, зворотного зв'язку, підвищення довіри до місцевої влади, а також якісної розробки та реалізації стратегій сталого розвитку [3, с. 63; 6, с. 173–174].

Але необхідно враховувати й бар'єри, які виникають внаслідок формалізму як органів влади, так і громадян та експертів (проведення слухань «для галочки», умовні засідання тощо), некомпетентності учасників партисипативних процесів, необхідності інклюзивності для різних категорій громадян для забезпечення е-демократії, а також від здатності суб'єктів адвокації формулювати реалістичні пропозиції та добирати належні інструменти впливу на рішення органів місцевого самоврядування [3, с. 7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Залізнюк В. П., Головня Ю.І., Дьяченко О.В. Партисипативне управління як інструмент сталого розвитку муніципалітетів «Modern Economics», №49 (2025), 79-87 DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V49\(2025\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V49(2025)-11)
2. Перфецька А. Що таке адвокація і як відрізнити її від “вболівання”? Дім громадянського суспільства URL: <https://home.ednannia.ua/online-studio/articles/shho-take-advokatsiya-i-yak-vidriznyty-yiyi-vid-vbolivannya>
3. Лазоренко О. Адвокація: практичний посібник для громадських експертів. К. 2023. 85 с.
4. Лахижа М.І. Респонсивність як умова модернізації суспільства. Теорія і практика державного управління. Харків: 2009, №1 (24). с. 41-45
5. Назаренко Д. Л. Адвокасі на місцевому рівні в Україні: підходи до класифікації Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 109–117.
6. Покатаєв П. С. Суспільні функції адвокати в контексті місцевого самоврядування. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2020. № 2 (70). С. 173–178.

Луценко Григорій Васильович

доктор педагогічних наук, професор

Матюхіна Дар'я Анатоліївна

аспірантка спеціальності 073 Менеджмент

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка

м. Глухів, Україна

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ СТУДЕНТСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ: ВІД НАСТАВНИЦТВА ДО ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. Модернізація управління студентськими громадськими об'єднаннями через інноваційні підходи: від менторства до проєктного менеджменту.

У статті проведено комплексне дослідження трансформаційних процесів у системі управління студентськими громадськими об'єднаннями (СГО) в умовах сучасних викликів вищої освіти та глобалізації. Автором критично проаналізовано неефективність традиційних лінійно-функціональних ієрархічних структур, які в умовах VUCA-світу призводять до бюрократизації, втрати мотивації та швидкого вигорання молодих лідерів. На основі аналізу вітчизняного наукового дискурсу та передового закордонного досвіду (зокрема успішних кейсів студентських спілок Швеції та Німеччини) обґрунтовано необхідність переходу до людиноцентричних та гнучких управлінських парадигм.

Ключові слова: студентське самоврядування, проєктний менеджмент, менторство, коучинг, Agile, Scrum, лідерство, інституційна тяглість, soft skills, екосистемний підхід.

У сучасних умовах глобалізації та цифровізації вища освіта перестає бути лише процесом передачі знань. Вона трансформується у простір формування м'яких навичок (soft skills), лідерського потенціалу та громадянської відповідальності, що відповідає вимогам суспільства знань та економіки інновацій [5].

Студентські громадські об'єднання (СГО) є ключовим інструментом трансформації університетського середовища, адже вони формують соціальну активність, командну взаємодію та управлінські навички. Проте бюрократичні методи управління часто стримують розвиток молодіжних ініціатив, знижуючи їхню гнучкість та інноваційність.

Модернізація управління СГО передбачає впровадження інноваційних практик:

- Менторство – передача досвіду та підтримка молодих лідерів.
- Коучинг – розвиток індивідуального потенціалу й мотивації студентів.
- Проєктний менеджмент – структуризація діяльності, ефективне планування ресурсів та досягнення результатів.

Ці підходи забезпечують розвиток лідерських компетентностей, підвищують ефективність студентських ініціатив та інтегрують українську освіту у світовий простір [2].

Теоретичну основу модернізації формують педагогіка, соціологія та менеджмент. В. Кремень [3] обґрунтовує концепцію людиноцентризму, де студент виступає співкерівником освітнього процесу. М. Жорнова [1] трактує самоврядування як «школу громадянського гартування», а О. Стариченко наголошує на важливості проєктного підходу. В. Радзюк [4] досліджує мотиваційні механізми лідерства. У світовому дискурсі J. Kotter акцентує на створенні «рушійної коаліції», D. Boyatzis – на коучинговому лідерстві, Н. Kerzner – на адаптивних матричних структурах, L. S. Kezar – на моделі спільного лідерства.

Попри значну кількість досліджень, питання синергії менторства та проєктного менеджменту в українському контексті залишається недостатньо висвітленим, що й визначає актуальність теми.

Мета статті. Обґрунтувати необхідність впровадження інноваційних управлінських технологій (менторства та Agile-проєктного менеджменту) у діяльність студентських громадських об'єднань для підвищення їхньої ефективності та конкурентоспроможності.

Трансформація управління студентськими громадськими об'єднаннями (СГО) вимагає відмови від жорстких лінійно-функціональних структур на користь гнучких людиноцентристських моделей. Модернізація здійснюється у двох ключових напрямках: структурно-технологічному (впровадження проєктного менеджменту) та антропоцентричному (розвиток менторства).

Традиційна ієрархія, характерна для академічного середовища, в умовах VUCA-світу виявляє свою неефективність, породжуючи бюрократизм і втрату мотивації студентів. Натомість Agile-підходи та Scrum-фреймворк пропонують децентралізацію управління: замість статичних департаментів формуються динамічні команди під конкретні проєкти. Короткі спринти забезпечують постійний зворотний зв'язок і реальні результати, а роль голови СГО трансформується у функцію фасилітатора, який допомагає усувати перешкоди, а не директивно розподіляє завдання.

Як зазначає Н. Kerzner у своїх працях з системного управління, саме такі гнучкі структури дозволяють громадським організаціям зберігати життєздатність в умовах дефіциту ресурсів та високої динаміки зовнішнього середовища [7, с. 421].

Важливою складовою технологічного оновлення СГО є візуалізація управлінських процесів через Kanban-системи та інтеграція в цифрові екосистеми, такі як Notion, Trello або Slack. У науковому розумінні це означає перехід до «прозорого менеджменту», де кожна задача має чіткого власника, дедлайн та верифіковані критерії успіху (Definition of Done). Це мінімізує вплив когнітивних упереджень та «ефекту розпилення відповідальності»,

характерного для великих волонтерських груп [10]. Наприклад, впровадження цифрової архітектури дозволяє реалізувати концепцію «управління на основі даних» (Data-driven management), де ефективність роботи кожного члена організації оцінюється не суб'єктивно, а через конкретні метрики залученості та результативності. Така професіоналізація діяльності конвертує студентський активізм у верифікований досвід, що стає вагомим частиним портфоліо при виході на ринок праці, оскільки студент опановує складні компетенції з управління ризиками, бюджетування (Fundraising) та стратегічного планування за методикою OKR (Objectives and Key Results) [6].

Структурна оптимізація СГО потребує доповнення системою передачі досвіду, адже короткий цикл перебування студентів в університеті спричиняє «інституційну амнезію» та втрату інтелектуального капіталу. Вирішенням є розбудова менторства за моделлю Peer-to-Peer, що виступає формою неформальної освіти, де передаються не лише інструкції, а й цінності та професійна етика [8].

Виділяються три напрями наставництва:

- Вертикальне (старші студенти – новачкам) для швидкої інкультурації;
- Алаumni-менторство (випускники – активістам) для доступу до зовнішньої експертизи;
- Реверсивне (Gen Z – керівництву) для впровадження цифрових трендів та інструментів III.

Як доводить R. Boyatzis, резонансне лідерство створює емоційний зв'язок у команді та запобігає професійному вигоранню, що особливо актуально для студентських активістів.

У цьому контексті невід'ємним елементом модернізації стає коучинг як управлінська технологія розкриття суб'єктності. На відміну від менторства, яке базується на досвіді наставника, коучинг у СГО фокусується на стимулюванні автономного мислення студента. Впровадження класичної моделі GROW (Goal – Reality – Options – Way forward) дозволяє структурувати процес прийняття рішень на всіх рівнях. На етапі Goal (Ціль) студенти вчаться перетворювати

розмиті мрії на SMART-задачі; Reality (Реальність) спонукає до тверезого аудиту наявних ресурсів [9]; Options (Варіанти) розвиває дивергентне мислення через пошук альтернативних шляхів вирішення проблем; а Way forward (План дій) формує волю до готовності до реалізації задуманого. Коучинговий підхід радикально змінює культуру взаємодії: керівник СГО з «контролера» перетворюється на «фасилітатора», який через майстерність відкритих запитань спонукає команду до самонавчання. Це критично важливо для розвитку м'яких навичок (Soft Skills), таких як критичне мислення, асертивність та емоційний інтелект, що в сукупності формують лідерський профіль випускника нового зразка.

Для забезпечення тягlosti розвитку СГО необхідно впроваджувати системи менеджменту знань: внутрішні «бази знань» чи корпоративні «Вікіпедії», де фіксуються договори, сценарії заходів та «книги помилок». Це дозволяє новим поколінням уникати повторних прорахунків. У поєднанні з CRM-системами, що відстежують компетенції та успіхи волонтерів, формується цілісна екосистема, інтегрована в освітню траєкторію студента.

Синергія проектного менеджменту, менторства та коучингу створює простір для розвитку соціального капіталу:

- проектний менеджмент забезпечує ефективність і результативність;
- менторство формує зв'язок поколінь та етичну стабільність;
- Коучинг підтримує мотивацію й персоналізацію розвитку.

Така модернізація відповідає європейським практикам, де студентське самоврядування виступає партнером у врядуванні, а СГО стають «інкубаторами лідерства», формуючи еліту, здатну до стратегічного мислення та відповідального управління.

Підсумовуючи проведені дослідження, варто констатувати, що модернізація управління студентськими громадськими об'єднаннями є неминучим етапом еволюції вищої школи в умовах глобалізації та цифровізації. Перехід від застарілих ієрархічних структур до гнучких моделей, заснованих на проектному менеджменті, менторстві та коучингу, дозволяє розв'язати ключову

суперечність сучасного студентського активізму – дисонанс між високим потенціалом молоді та низькою інституційною спроможністю організацій. Впровадження методологій Agile та Scrum у діяльність СГО забезпечує операційну ефективність та децентралізацію, перетворюючи кожен ініціативу на структурований технологічний процес із чіткою фіксацією результатів. Водночас інтеграція інституту менторства та коучингових технологій за моделлю GROW гарантує збереження тяглості управлінського досвіду та запобігає професійному вигоранню активістів, зміщуючи акцент із зовнішнього адміністративного контролю на внутрішню мотивацію та саморозвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жорнова М. Психологія лідерства у студентській академічній групі. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. С. 256–260. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.vbi.7352>.
2. Канавець М. Сучасний стан і перспективи розвитку взаємодії молодіжних громадських організацій з органами публічної влади і об'єднаними територіальними громадами в умовах децентралізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2018. Вип. 3 (38). С 116–30.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Знання України, 2011. 520 с.
4. Редзюк В. Молодіжні організації європейського спрямування в Україні в контексті суспільно-політичних процесів на початку XXI століття. *Society. Document. Communication*. 2021. № 9/2. С. 195–213.
5. Старченко О. Студентське самоврядування як чинник формування лідерських, організаторських і комунікативних компетентностей майбутніх фахівців. *Витоки педагогічної майстерності*, 2014. Випуск 14. С. 254-260
6. Boyatzis D. *Resonant Leadership: Renewing Yourself and Connecting with Others through Mindfulness, Hope, and Compassion*. Boston: Harvard Business

Review Press, 2005. 266 p.

7. Kerzner H. *Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling*. 13th Edition. Hoboken: Wiley, 2022. pp. 412–445.
8. Kezar L. S. *Envisioning Public Scholarship for Our Time: Models for Higher Education Community Engagement*. Sterling: Stylus Publishing, 2018. 240 p.
9. Knight J. *The Definitive Guide to Instructional Coaching*. Alexandria: ASCD, 2021. 52 p.
10. Kotter J. P. *Leading Change, With a New Preface by the Author*. *Boston: Harvard Business Review Press*, 2021. pp. 67–89.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

UDC 343.431:341.231.14(4)

Шуберт Рената Василівна

студентка II курсу магістратури спеціальності

«Міжнародна безпека і права людини»

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

COMBATING TRAFFICKING IN WOMEN IN THE EUROPEAN UNION: LEGAL FRAMEWORKS AND EMERGING MIGRATION CHALLENGES

Abstract. This article examines the European Union's approach to combating trafficking in women, focusing primarily on its legal framework, institutional mechanisms, and the impact of new migration challenges. It analyzes the EU's response to trafficking in women, its legal framework, and institutions, as well as how current migration trends are exacerbating this problem. Human trafficking is viewed as an international crime and a human rights violation linked to migration, global economic and social inequality, instability, and increasingly exploits the vulnerability of migrant women. The article provides a brief overview of EU policy on human trafficking. The paper considers the main forms of human trafficking (sexual exploitation, forced labor, or forced marriage), risk factors linked to gender stereotypes, and the EU's legal framework on human trafficking (Directive 2011/36/EU), including the role of specific stakeholders (such as the European Commission, Europol, and Frontex). The article also examines (1) cooperation between the EU and third countries, (2) the impact of irregular migration and digitalization, and (3) inconsistent implementation of EU decisions by national

authorities. Case studies from Italy and France provide further examples of both the positive and negative consequences of implementing EU policies at the national level. The study concludes that, despite some positive developments, further steps are needed to improve coordination, protect victims, and adapt measures to prevent and combat trafficking in women to the rapidly changing environment.

Keywords: trafficking in women, European Union, human trafficking, migration governance, legal framework, Directive 2011/36/EU, gender dimension, exploitation, EU institutions, victim protection.

Trafficking in women remains one of the most pressing global challenges, representing a serious violation of human rights and a form of transnational organized crime. Its scale continues to increase due to intensified migration flows, armed conflicts, and growing economic instability, which create conditions of vulnerability and exploitation. In this context, the European Union plays a key role as one of the leading actors in combating trafficking through the development of comprehensive legal frameworks, institutional mechanisms, and coordinated policies aimed at prevention, protection, and prosecution.

Objective of the article: to analyze the legal frameworks and institutional mechanisms of the European Union in combating trafficking in women, as well as to assess the impact of emerging migration challenges on their effectiveness.

Trafficking in women is widely recognized as a serious transnational crime and a gross violation of human rights, affecting millions of individuals worldwide. It involves the recruitment, transportation, transfer, harbouring, or receipt of women for the purpose of exploitation, often through coercion, deception, or abuse of vulnerability. This phenomenon is closely linked to global migration processes, economic inequalities, and political instability, which create conditions conducive to exploitation.

One of the most prevalent forms of trafficking in women is sexual exploitation, which includes forced prostitution, sexual slavery, and other forms of sexual abuse. Women and girls are disproportionately affected due to gender-based discrimination

and socio-economic vulnerability. This form of trafficking is often organized by transnational criminal networks and is difficult to detect due to its hidden nature [2, p. 247].

In addition to sexual exploitation, trafficking in women frequently involves labour exploitation. Women are often subjected to forced labour in sectors such as domestic work, agriculture, and care services, where they may experience poor working conditions, lack of legal protection, and limited access to justice. Studies have shown that migrant women are particularly vulnerable to such forms of exploitation due to their precarious legal status and dependence on employers.

Another significant but less visible form of trafficking is forced marriage, where women are compelled to enter marital relationships against their will. This form of exploitation is often linked to cultural practices, economic pressures, or migration-related vulnerabilities. Forced marriages can result in long-term physical, psychological, and social consequences for victims, further reinforcing gender inequalities [7, p. 820]. The gender dimension of trafficking in women is a critical aspect that must be considered in both academic research and policy development. Women are particularly vulnerable due to structural inequalities, including limited access to education, employment, and social protection. Gender norms and stereotypes further exacerbate this vulnerability, making women more susceptible to various forms of exploitation [7, p. 815].

In response to the growing scale of trafficking in human beings, the European Union has developed a comprehensive legal framework aimed at preventing and combating this phenomenon. One of the key instruments is Directive 2011/36/EU, which establishes common standards for the definition of trafficking, criminalization of offenders, and protection of victims. This Directive emphasizes a human rights-based approach and recognizes the gender-specific nature of trafficking.

Furthermore, the EU Strategy on combating trafficking in human beings outlines coordinated actions to address the root causes of trafficking and improve victim support mechanisms. The strategy focuses on prevention, protection, and prosecution, as well as strengthening cooperation between member states and international

partners. It also highlights the importance of integrating a gender perspective into all anti-trafficking policies [3, p. 460]. Overall, the EU legal framework reflects a multidimensional approach to combating trafficking in women, combining criminal law measures with social and preventive policies. However, despite significant progress, challenges remain in ensuring effective implementation across member states. This underscores the need for continuous improvement of legal instruments and stronger coordination mechanisms to address emerging migration-related risks and protect vulnerable populations [5, p. 180].

The European Union has established a complex institutional framework to combat trafficking in women, involving multiple agencies with complementary functions. These institutions play a crucial role in coordinating policies, facilitating cooperation between member states, and ensuring the effective implementation of legal instruments. The institutional approach reflects the transnational nature of trafficking and the need for a unified response across borders [3, p. 458].

The European Commission serves as a central coordinating body in the EU's anti-trafficking efforts. It is responsible for developing policies, monitoring the implementation of EU directives, and promoting cooperation among member states. The Commission also plays a key role in funding initiatives aimed at preventing trafficking and supporting victims, thereby ensuring a comprehensive and strategic approach to the issue.

Europol, the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, is instrumental in supporting criminal investigations related to trafficking in human beings. It facilitates intelligence sharing among national law enforcement authorities and assists in dismantling organized criminal networks. Europol's analytical capabilities allow for the identification of trafficking patterns and the coordination of cross-border investigations [1, p. 225]. Another important institution is Frontex, the European Border and Coast Guard Agency, which is responsible for managing the EU's external borders. Frontex contributes to the prevention of trafficking by monitoring migration flows and identifying potential victims at border crossings. Its

role has become increasingly significant in the context of growing migration pressures and the need to balance security with human rights protection [1, p. 230].

The effectiveness of these institutional mechanisms largely depends on the level of coordination between them. Cooperation among the European Commission, Europol, and Frontex enables a multidimensional response that combines policy development, law enforcement, and border management. This integrated approach is essential for addressing the complex and evolving nature of trafficking in women.

In addition to institutional coordination within the EU, intergovernmental cooperation between member states plays a critical role. Trafficking networks often operate across multiple jurisdictions, making it necessary for countries to collaborate in investigations, prosecutions, and victim protection. Such cooperation enhances the capacity of national authorities to respond effectively to trafficking cases [2, p. 250]. The EU also actively cooperates with third countries to address trafficking at its source. This includes partnerships with countries of origin and transit, aimed at preventing trafficking, strengthening border controls, and improving legal frameworks. These external actions are essential for tackling the root causes of trafficking and reducing the vulnerability of migrant women [4, p. 295].

A key element of both internal and external cooperation is the exchange of information and the conduct of joint operations. Data sharing between law enforcement agencies allows for the identification of trafficking routes and networks, while joint operations facilitate coordinated responses to complex cases. Such collaborative efforts significantly enhance the overall effectiveness of anti-trafficking measures within the European Union and beyond.

Migration processes play a crucial role in shaping the dynamics of trafficking in women within the European Union. Increased mobility, especially in the context of irregular migration, creates conditions that traffickers actively exploit. Women who migrate in search of better economic opportunities often face precarious situations, making them more vulnerable to various forms of exploitation [1, p. 223]. One of the key factors linking migration and trafficking is the use of irregular migration routes. Women traveling through unsafe and unregulated pathways are exposed to significant

risks, including violence, coercion, and exploitation. In such contexts, traffickers can easily take advantage of migrants' lack of legal protection and limited access to assistance [1, p. 228].

The absence of adequate legal and social protection further exacerbates vulnerability. Migrant women, particularly those without legal status, may be reluctant to seek help due to fear of deportation or mistrust of authorities. This creates an environment in which traffickers can operate with relative impunity, reinforcing cycles of exploitation.

Dependence on intermediaries, such as smugglers or informal recruiters, is another critical factor that increases the risk of trafficking. These actors often promise safe passage or employment opportunities but instead subject women to exploitation. The blurred line between smuggling and trafficking further complicates the identification of victims and the prosecution of offenders [4, p. 300].

Migration crises, including armed conflicts and political instability, significantly intensify trafficking risks. Situations such as wars or humanitarian emergencies lead to mass displacement, during which women and girls become particularly vulnerable. The lack of institutional control and protection mechanisms in crisis settings creates opportunities for traffickers to exploit displaced populations. Despite the existence of a comprehensive EU legal framework, several structural challenges hinder the effective *борьба* against trafficking. One of the main issues is the inconsistency of legislation across member states, which leads to uneven implementation of anti-trafficking measures. Differences in legal definitions, penalties, and victim protection standards complicate cross-border cooperation.

Another significant challenge is the insufficient level of coordination between national authorities and EU institutions. Although mechanisms for cooperation exist, gaps remain in information exchange and joint operational capacity. Additionally, the under-identification of victims remains a persistent problem, as many cases of trafficking go undetected due to hidden forms of exploitation and limited reporting [5, p. 178]. Emerging challenges, such as online recruitment and the use of digital platforms by traffickers, further complicate the situation. At the same time, new

migration flows continue to reshape trafficking patterns, requiring constant adaptation of policies. In this context, the gender dimension becomes particularly important, as women are disproportionately affected due to economic vulnerability, discrimination, and exposure to violence. Therefore, the development of gender-sensitive policies is essential for effectively addressing trafficking in women and ensuring adequate protection and support for victims [7, p. 820].

The practical implementation of EU anti-trafficking policies can be effectively illustrated through national case studies, particularly those of Italy and France. These countries represent important migration destinations within the European Union and have developed comprehensive frameworks to address trafficking in women. Their experiences highlight both the strengths and limitations of EU-level regulations when applied in national contexts [4, p. 289]. In Italy, anti-trafficking measures are closely linked to migration management and labour market regulation. The country has implemented legal provisions aimed at protecting victims, including residence permits for trafficked persons who cooperate with authorities. Additionally, Italy has developed specialized programs targeting exploitation in sectors such as domestic work and agriculture, where migrant women are particularly vulnerable [5, p. 173].

However, despite these efforts, challenges remain in ensuring effective enforcement of anti-trafficking laws in Italy. Informal labour markets and the presence of irregular migrants create conditions that facilitate exploitation. This demonstrates that legal frameworks alone are insufficient without strong monitoring mechanisms and effective institutional coordination.

France has also taken significant steps to align its national legislation with EU directives on trafficking in human beings. The country has introduced national action plans focused on prevention, victim protection, and prosecution of traffickers. French authorities actively cooperate with EU agencies and international partners, which enhances the effectiveness of their anti-trafficking efforts [3, p. 463]. At the same time, France faces challenges related to the identification of victims and access to support services. Many victims remain undetected due to the hidden nature of trafficking and fear of reporting crimes. This highlights the importance of improving

victim identification mechanisms and strengthening trust between vulnerable populations and public institutions [2, p. 250].

An essential component of anti-trafficking efforts in both Italy and France is the active involvement of non-governmental organizations (NGOs). These organizations play a critical role in identifying victims, often acting as the first point of contact for individuals in vulnerable situations. NGOs are able to reach populations that may be inaccessible to state authorities, thereby complementing official efforts.

In addition to identification, NGOs provide a wide range of support services, including legal assistance, psychological counselling, and social reintegration programs. Their work is crucial for the rehabilitation of victims and their successful reintegration into society. NGOs also contribute to raising awareness and advocating for stronger policies, thereby influencing the broader anti-trafficking agenda.

Conclusions. The European Union has developed a strong and comprehensive legal framework to combat trafficking in women, combining legislative measures, institutional mechanisms, and international cooperation. However, despite significant progress, serious challenges remain in the practical implementation of these policies. Differences between member states, insufficient coordination, and emerging migration-related risks continue to limit the effectiveness of anti-trafficking efforts.

In this context, it is essential to strengthen cooperation between EU institutions and national authorities, improve victim protection mechanisms, and adapt policies to new forms of trafficking, including those facilitated by migration and digital technologies. A more coordinated and gender-sensitive approach is necessary to ensure effective prevention, protection, and prosecution, ultimately enhancing the EU's capacity to address trafficking in women in an evolving global environment.

REFERENCES:

1. McAuliffe, M., Kitimbo, A. Migration, the state and crisis: Global insights // *World Migration Report 2022*. 2021. pp. 219–240.
2. O'Connell Davidson, J. New slavery, old binaries: Human trafficking and the

borders of 'freedom' // *Global Networks*. 2010. Vol. 10. pp. 244–261.

3. O'Neill, M. The EU legal framework on trafficking in human beings: Where to from here—The UK perspective // *Journal of Contemporary European Research*. 2011. Vol. 7(4). pp. 452–467.
4. Palumbo, L. Exploitation in the agri-food sector in Europe // *European Journal of Migration and Law*. 2022. Vol. 24(2). pp. 287–312.
5. Palumbo, L. Exploiting for care: Trafficking and abuse in domestic work in Italy // *Journal of Immigration and Refugee Studies*. 2017. Vol. 15(2). pp. 171–186.
6. Palumbo, L., Corrado, A., Triandafyllidou, A. Migrant labour in the agri-food system in Europe // *European Journal of Migration and Law*. 2022. Vol. 24(2). pp. 179–192.
7. Pessar, P., Mahler, S. J. Transnational migration: Bringing gender in // *International Migration Review*. 2003. Vol. 37(3). pp. 812–846.

Дудник Вікторія Русланівна

студентка

Жибак Андрій Анатолійович

асистент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Державний торговельно-економічний університет

м. Київ, Україна

БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ПРАВА

Анотація. У статті досліджується концепція балансу інтересів як фундаментального принципу сучасного договірної права. Особлива увага приділяється механізмам захисту слабшої сторони, впливу воєнного стану на виконання зобов'язань та ролі судового розсуду у відновленні порушеного балансу. Сформульовано висновки щодо необхідності адаптації цивілістичної доктрини до нових викликів цифровізації та соціальної спрямованості приватного права.

Ключові слова: договірні зобов'язання, баланс інтересів, свобода договору, добросовісність, істотна зміна обставин.

Вступ: Проблема забезпечення балансу інтересів сторін у договірних відносинах є однією з найбільш дискусійних у сучасній цивілістиці. Договір у сучасному розумінні є не тільки інструментом втілення волі контрагентів, а й складним правовим інститутом, зміст якого повинен суворо відповідати критеріям законності та вимогам чинного законодавства. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що законодавство зараз активно змінюється, у цивільному обороті все більше використовуються цифрові технології, а також виникає потреба по-новому застосовувати норми права в умовах кризи, зокрема під час

воєнного стану в Україні. Зміни в договірному праві під час воєнного стану спрямовані на пристосування до нових умов, зокрема до обмежень, пов'язаних із виконанням зобов'язань унаслідок збройного конфлікту, руйнування інфраструктури та інших форс-мажорних обставин.

Метою статті є дослідження особливостей забезпечення балансу інтересів сторін у договірних зобов'язаннях в умовах сучасного розвитку права, зокрема з урахуванням впливу цифровізації, воєнного стану та трансформації підходів до застосування принципів свободи договору, добросовісності й справедливості.

Результати дослідження. Основою забезпечення балансу інтересів сторін є поєднання принципів свободи договору та добросовісності. Свобода договору надає учасникам можливість самостійно визначати умови своїх правовідносин, тоді як добросовісність виконує стримувальну функцію, не допускаючи зловживання правами. Принцип добросовісності відображається у ст. 3 ЦКУ як загальна засада цивільного законодавства, ст. 509 зазначає, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості, що підкреслює його ключове значення для регулювання цивільних правовідносин [1]. Таке законодавче положення вказує на те, що принцип добросовісності має загальний, універсальний характер. Він поширюється на всі цивільні правовідносини незалежно від їх виду, впливає на підхід до тлумачення норм цивільного права та може застосовуватися навіть тоді, коли в спеціальній нормі прямо про це не зазначено, зокрема у разі наявності прогалин або суперечностей у правовому регулюванні [2, с. 245].

У сучасних умовах спостерігається відхід від надмірного формалізму на користь забезпечення справедливості по суті. Це означає, що під час вирішення спорів суд має враховувати не лише формальне тлумачення умов договору, а й оцінювати наслідки їх виконання, чи не призводить їх виконання до надмірного обтяження однієї зі сторін, яке вона не могла передбачити.

Одним із ключових аспектів цієї проблеми є забезпечення належного захисту слабшої сторони у договірних відносинах. Хоча формально сторони вважаються рівними, на практиці між ними часто існує нерівність —

економічна, інформаційна або організаційна, що дає змогу сильнішій стороні нав'язувати свої умови. Особливо це помітно у договорах приєднання, споживчому кредитуванні та онлайн-офертах. У зв'язку з цим сучасний підхід передбачає активну роль держави у врегулюванні таких відносин шляхом запровадження обов'язкових норм, які усувають несправедливі умови договору. Таким чином, досягнення балансу інтересів забезпечується не відсутністю втручання, а навпаки — через правове регулювання, спрямоване на врегулювання можливостей сторін.

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російська Федерація, може розглядатися як обставина непереборної сили, однак його вплив на договірні зобов'язання не є універсальним і підлягає оцінці в кожному конкретному випадку. У контексті забезпечення балансу інтересів сторін важливо враховувати, що сам факт воєнного стану не змінює автоматично змісту чи обсягу зобов'язань, а лише може бути підставою для звільнення від відповідальності за їх невиконання за умови доведення безпосереднього впливу таких обставин на можливість належного виконання договору. Водночас не всі негативні економічні чи організаційні наслідки воєнного стану визнаються форс-мажором, що спрямовано на запобігання зловживанням та захист інтересів іншої сторони договору. У зв'язку з цим особливого значення набуває належне врегулювання у договорі умов дії форс-мажорних обставин, порядку їх підтвердження та наслідків настання, що сприяє збереженню правової визначеності та підтриманню справедливого балансу інтересів сторін у сучасних умовах розвитку права [3, с. 102].

Зростає кількість випадків, коли суб'єкти використовують формально законні механізми для досягнення неправомірної вигоди, уникаючи прямих порушень договору або закону. Активне застосування цифрових технологій та електронних форм укладання договорів ускладнює своєчасне виявлення недобросовісних дій і потребує адаптації правового регулювання. Зловживання правом у договірних зобов'язаннях виражається як у навмисному ухиленні від виконання зобов'язань, так і в маніпулятивному використанні законних

механізмів для досягнення несправедливих результатів. Це вимагає чіткого нормативного та судового реагування, що враховує сучасні соціально-економічні реалії [4, с. 101].

Важливим аспектом цього дослідження є розгляд зміни договірних зобов'язань у разі істотної зміни обставин. Хоча загальне правило полягає в обов'язковості виконання договору, проте воно не є безумовним, якщо обставини змінилися настільки, що виконання договору стає надмірно обтяжливим для однієї зі сторін. В Україні ця проблема особливо загострилася у зв'язку зі збройною агресією РФ. Порушення логістики, втрата майна та нестабільність валютного курсу суттєво вплинули на виконання багатьох договорів і призвели до порушення балансу інтересів сторін. У таких ситуаціях положення ст. 652 Цивільного кодексу України щодо зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин відіграють важливу роль, оскільки це дозволяє відновити справедливість у взаємовідносинах сторін [1].

Проблематика балансу інтересів також тісно пов'язана з концепцією “надмірності”. У європейській правовій традиції, яка активно імплементується в українське право через практику Верховного Суду, дедалі більше утверджується ідея про те, що право не може підтримувати договори, які є явно несправедливими. У зв'язку з цим посилюється роль суду у контролі за змістом договорів. Верховний Суд може втручатися, зокрема не застосовувати або змінювати положення, які суперечать публічному порядку чи основним моральним засадам суспільства. Такий підхід, з одного боку, спрямований на забезпечення справедливості, а з іншого — викликає дискусії щодо допустимих меж судового втручання у договірні відносини.

Цифрова трансформація додає нових викликів. Смарт-контракти та автоматизовані системи управління договорами забезпечують виконання зобов'язань у програмному режимі, що часто не передбачає можливості втручання людини для коригування ситуації або відновлення балансу сторін. У зв'язку з цим постає питання, яким чином забезпечити необхідну гнучкість правового регулювання в межах жорстко запрограмованих алгоритмів [5, с. 11].

Ймовірно, акцент має зміщуватися на встановлення правових вимог до самих алгоритмів, щоб принципи добросовісності та справедливості враховувалися вже на етапі їх розробки та закладалися в логіку програмного забезпечення.

Окремої уваги заслуговує питання цивільно-правової відповідальності як засобу відновлення балансу. Штрафні санкції не повинні перетворюватися на інструмент збагачення однієї сторони за рахунок іншої. Принцип пропорційності відповідальності завданім збиткам є фундаментальним. Сучасна судова практика демонструє підхід, за якого розмір неустойки може бути зменшений у разі її очевидної невідповідності наслідкам порушення, що фактично відображає реалізацію принципу балансу інтересів як у договірних, так і в деліктних правовідносинах.

Висновки. Отже, забезпечення балансу інтересів сторін у договірних зобов'язаннях залишається одним із ключових завдань сучасного цивільного права. На практиці вже недостатньо лише формально дотримуватися умов договору — важливо враховувати, наскільки їх виконання є справедливим для обох сторін. Це особливо актуально в умовах воєнного стану та економічної нестабільності, коли виконання зобов'язань може істотно ускладнюватися. Водночас посилюється роль суду та законодавця у врегулюванні таких ситуацій, зокрема через можливість зміни умов договору, зменшення відповідальності або врахування форс-мажорних обставин. Окремої уваги потребують і нові виклики, пов'язані з цифровізацією, які змінюють підходи до укладення та виконання договорів. Таким чином, досягнення балансу інтересів сторін сьогодні забезпечується не лише свободою договору, а й застосуванням принципів добросовісності, розумності та справедливості з урахуванням конкретних обставин кожної справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356) URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> .

2. Ксьондзик Ю. Ю. Правова природа добросовісності як загального принципу цивільного договірної права України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 01, 2026, частина 1. С. 244- 250. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.39> .
3. Духневич А. В., Лук'яненко С.А. Особливості регулювання договірних відносин в Україні під час воєнного стану. Соціальний розвиток економіко-правової проблеми. №1 (2025). С. 98-105. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel/article/view/48/42> .
4. Кізлова О. С. Зловживання правом у договірних зобов'язаннях: нові тенденції (сучасна інтерпретація принципу добросовісності в умовах економічної нестабільності). Право і суспільство. № 3 / 2025. С. 100-106. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_1/16.pdf .
5. Заїчко В. І. Принципи і теорії договору в історичній ретроспективі та сучасному цивільному праві. Соціальний розвиток економіко-правової проблеми. № 7-8 (2025). С. 1-12. URL: https://www.researchgate.net/publication/395361083_PRINCIPI_I_TEORII_DOGOVARU_V_ISTORICNIJ_RETROSPEKTIVI_TA_SUCASNOMU_CIVILNOMU_PRAVIPRINCIPLES_AND_THEORIES_OF_CONTRACT_IN_HISTORICAL_RETROSPECT_AND_MODERN_CIVIL_LAW .

MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

UDC 547: 66.08

Blazheyevskiy Mykola Yevstakhovich

Doctor of chemical science, Professor

General Chemistry Department

National University of Pharmacy, Ministry of Health of Ukraine

Kharkiv, Ukraine

Diadchenko Vladyslav Valeriyovich

PhD, Associate Professor,

Deputy Head of the Chair of Chemistry and Chemicals Warfare Agents,

Diadchenko Arsenii Vladyslavovich

Research Scientist at the Research Laboratory,

- Military Institute of Armored Forces of National Technical University

«Kharkiv Polytechnic Institute»

Kharkiv, Ukraine

PROBLEMS OF DESTRUCTION OF CHEMICAL WEAPONS. PEROXIDES AS MEANS FOR DISPOSAL OF TOXIC CHEMICAL WARFARE SUBSTANCES

Abstract. Aim. To analyze the state of research on the use of organic and inorganic peroxyacids and evaluate their reactivity in decontamination systems for sulfur and nitrogen mustards that operate by an electrophilic mechanism.

Methodology. Review of literary sources, analysis of identified trends and patterns.

Results. Based on the analysis of literature sources, it was found that peroxycarboxylic acids, in particular, peroxyacetic acid or *m*-chloroperoxybenzoic and peroxomonosulfate, have an abnormally high reactivity in electrophilic substitution reactions. It was shown that they can be an effective component of sulfur or nitrogen mustard decontamination systems.

Scientific novelty. The anomalous nature of the reactivity of peroxyacids in sulfur or nitrogen mustard decontamination systems is described. It is concluded that they are among the most active electrophiles available for creating green decontamination systems.

Practical significance. The use of peroxyacids in modern systems for the decontamination of toxic sulfur and nitrogen mustards will significantly increase the efficiency of decontamination processes and their environmental friendliness.

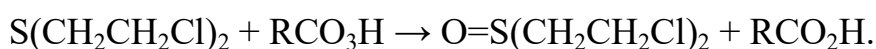
Keywords: peracetic acid, *m*-chloroperoxybenzoic acid, peroxomonosulfate, reactivity, decontamination, sulfur and nitrogen mustards, sulfur mustard sulfoxide, N-oxide nitrogen mustard.

Currently, the Armed Forces are armed with a variety of armored vehicles, which are the most reliable mobile means of protection against weapons of mass destruction and are capable of performing combat tasks in the conditions of the use of nuclear, chemical and biological weapons. Standard formulations of special processing, which have been in service for more than 70 years, under modern conditions do not meet the requirements of speed and completeness of the process, have a significant corrosive effect on structural materials (steel, paint and varnish materials, rubber, plastics) and are toxic and flammable. The instructions for the special processing of weapons and military equipment indicate the need to lubricate the treated surfaces with lubricants after degassing.

Therefore, there is a need to replace the existing degassing substances (recipes) with substances that are of higher quality according to the integral indicator of efficiency.

High-temperature processing is used in modern technologies for multi-ton elimination of toxic substances. Conducted in an oxidizing or reducing environment, it allows not only to destroy toxic agents, but also to dispose of waste products that are the products of the detoxification reaction. Such a method of destruction of organochlorine waste as high-temperature oxidation is most often used. Its more common variety is fire disposal (burning). The main components of the gas phase, which will be formed during the burning of organochlorine substances, - acid oxides and hydrogen halide - can be disposed of. Aqueous solutions are used for this alkalis, sodium carbonate, calcium hydroxide, calcium carbonate, etc. Such the approach allows to achieve acceptable technical and economic indicators. However, the incineration method, although it provides a reduction in the volume of waste, does not exclude the risk of emission to the environment of ecotoxicants - dioxins and their equivalents [1]. For the formation of these highly toxic compounds in the flue gas cleaning system, the presence of carbon dioxide, hydrogen chloride, or Ferrum compounds is sufficient.

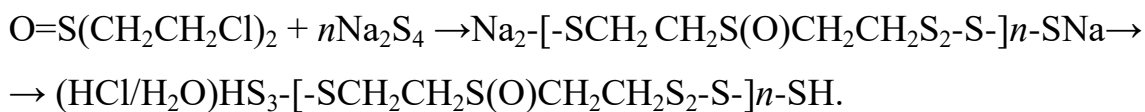
As an alternative option, the method of chemical treatment with peroxy-carboxylic acids is considered, which is based on the reaction of mustard gas oxidation into non-toxic sulfoxide:

The problem of disposal of highly toxic substances and, in particular, technical mustard gas, which is in storage, is connected with the solution of a number of problems. First of all, it is necessary to resolve the question of the feasibility of using waste products. Practically all of the methods of mustard gas detoxification proposed so far involve disposal of the products of the corresponding chemical reactions.

A promising direction for utilization of the product of mustard gas detoxification with peroxy-carboxylic acids - the corresponding sulfoxide - is the generation of oil product oxidation inhibitors [2]. Bis(2-chloroethyl)sulfoxide can be used for the

synthesis of polysulfides [3], or it can be converted to thiols under the action of sodium polysulfide:

The method is implemented in a one-way process with almost complete conversion of the original sulfide. Sulfoxide can be used as an intermediate product of the synthesis of oligosulfidosulfoxides of the general formula $\text{Na}[\text{-CH}_2\text{CH}_2\text{S}(\text{O})\text{CH}_2\text{CH}_2\text{S-}]_n\text{-SC}(\text{S})\text{OC}_4\text{H}_9$, which are effective sorbents of noble metals [4].

One of the main factors that hinder the detoxification of mustard gas is its limited solubility in aqueous solutions of degasser substances (at 25 °C, the solubility is 0.0043 mol per 1 liter) [5]. At the same time, the advantage of detoxification methods in aqueous degassing solutions is undoubted, because water is the most available and environmentally safe component. Since the completeness of neutralization of heterophase systems such as "mustard powder - aqueous degasser solution", "mustard solution in hydrophobic solvents - aqueous degasser solution" is primarily limited by the solubility of the components, one of the ways to increase the efficiency of mustard gas degassing can be the use of interphase transfer catalysts.

A method of mustard gas detoxification under the conditions of interphase catalysis [6] is proposed, which consists in the interaction of aqueous alkali solutions with mustard gas and its solutions in hydrophobic solvents with the participation of interphase transfer catalysts (in the amount of 1 : 1000 to the amount of starting mustard gas). The process is carried out at a temperature of 40-60 °C while stirring the reaction mass using vibration. Detoxification, depending on the ratio "lye: mustard gas: catalyst", ends in 5-30 minutes. After completion of the reaction, the alkaline emulsion is burned or disposed of. The degree of mustard gas conversion reaches 99.999%. The main products are 1,4-dithiane (15.2%), 2-chloroethylvinyl sulfide (46.1%) and propylvinyl sulfide (1.6%).

Kits for the identification of chemical toxic substances (CTS) are solutions of pure CTS in chloroform, which were used as standard solutions. They are subject to detoxification before burial in a hazardous waste site.

It is most desirable to use minimal amounts of a single universal reagent to destroy all three CTS. Such a reagent can be *m*-chloroperoxybenzoic or peracetic acid, which quickly oxidizes all three CTS at 20 - 25°C. Lewisite is oxidized to 2-chlorovinylarsinic or 2-chlorovinylarsonic acid, mustard gas to the corresponding sulfoxide or sulfone; the kinetics of oxidation of nitrogen mustards is more complex, the final products are alkoxyamines [7].

Oxidation of sulfides and oxidative hydrolysis of alkylaryl sulfides by monoperoxosulfate anion were studied. The reaction rate increases sharply with an increase in the water content of the solvent. The rate of oxidation increases with increasing electron-donating properties of substituents in sulfides. Negative values of enthalpies and entropies of activation of the studied processes were obtained. Oxidative hydrolysis of thioaryl ethers is a much slower process due to high values of the activation enthalpy, while the influence of the solvent and the effects of substituents are similar to similar effects in the oxidation of sulfides [8].

The oxidation of 2-chloroethylphenylsulfide by peroxides as means for disposal of toxic chemical warfare substance Sin 20% aqueous *N*-methyl-2-pyrrolidinone at 4 - 22°C was studied by gas-liquid chromatography (GC). The end product of the reaction is the corresponding sulfone with intermediate sulfoxide formation. Under the conditions of a pseudo-first-order reaction at pH 4.5, the oxidation of sulfide to sulfoxide occurs so quickly that the authors were unable to measure the rate constants in the studied temperature range. At a ratio of "sulfide : peroxyacid" of 1 : 2, pH 9.5, and 4°C, the oxidation of sulfide to sulfoxide is a relatively slow reaction (the half-life of sulfide is 8 min) [9]. Mustard sulfoxide and nitrogen mustard *N*-oxides are solid substances and are not capable of skin resorption. The table 1 shows data on the toxicity of some oxidation products of mustard analogues. It can be seen that the oxidation products of nitrogen mustards are about an order of magnitude less toxic compared to the

poisonous substances themselves. These data indicate the prospects of the proposed peroxyacid method for degassing of mustard gas.

Table 1.

Toxicological characteristics of nitrogen mustards and products of their oxidative detoxification

Number in order	<i>mustards and products of their oxidative detoxification</i>	<i>LD₅₀, mg/kg</i>
1	Methyl bis(2-chloroethyl)amine	2,4
2	Methyl-bis(2-chloroethyl)amine N-oxide hydrochloride	75-125
3	Ethyl bis(2-chloroethyl)amine hydrochloride	1,05
4	Ethyl-bis(2-chloroethyl)amine N-oxide hydrochloride	50-100
5	Tris-(2-chloroethyl)amine hydrochloride	2,1
6	Tris-(2-chloroethyl)amine N-oxide hydrochloride	2,5-5,0

Compared to standard substances for degassing, such as calcium hypochlorite, dichloroethane, alkalis and chloramines of various compositions, the influence of peroxycarboxylic acids on the structural materials of objects is practically absent.

Thus, the expediency of using peroxycarboxylic acids as highly effective and universal CWAs degassing agents has been shown.

REFERENCES:

1. Glasser H., Chang D.P.Y., Hiekman D.C.J. *All Waste Manage. Assoc.*, 1991. Vol. 41, no. 9. P. 1180-1188.
2. Аникиенко Д.А., Кузьменко А.И. Металлокомплексный катализ обрыва цепей окисления сульфоксидов: Тез. докл. VI нефтехим. симпоз. Киев. (15-20 окт. 1990 г.). М.: Наука, 1990. 127 с.
3. Abrams J.T., Barker R.L., Jones W.E., Woodward F. *J. Soc., Chem. Ind.*, 1949.

Vol. 68, no 8. P. 237.

4. Машкина А.В. Кинетика и катализ, 1986. Vol. 27, № 4. С. 860-868.
5. Соборовский Л.З., Эпштейн Г.Ю. Химия и технология боевых отравляющих веществ. М.-Л.: Госиздат. оборон. пром., 1938. 587 с.
6. Щербакова Л.Ф., Шантроха А.В., Гормай В.В. и др. В сб.: Экологические
7. проблемы уничтожения химического оружия. Тез. докл. науч.-техн. конф. (10-11 июня 1993 г.). Вольск, 1993. С.13-14.
8. Szafnaniec Liuda L., Rohrbaugh Denni K., Procell Lawrence R., Moclner Brian K., Yang Yu-Chu. Oxidation of Lewisite and sulfur and nitrogen mustards. *Sci. Conf. Chem. Def. Res.* Aberdeen, Md, 16-19 Nov., 1993: Abstr. Dig. / US Army Edgewood Res Dev. And Eng. Cent. – [Aberdeen (Md)], 1993. P. 44.
9. Bunton C.A., Foroudian H.J., Kumar Anurad. Oxydation of sulfides and oxidative hydrolysis of thioaryl esters by peroxy monosulfate (78) *Sci. Conf. Chem. Def. Res.* Aberdeen, Md, 16-19 Nov., 1993: Abstr. Dig. / US Army Edgewood Res Dev. And Eng. Cent.– [Aberdeen (Md)], 1993. P. 44.
10. Bartram P.W., The oxidation of 2-chloroethyl phenyl sulfide by magnesium monoperoxyphthalate (88) *Sci. Conf. Chem. Def. Res.* Aberdeen, Md, 16-19 Nov., 1993: Abstr. Dig. / *US Army Edgewood Res* [Aberdeen (Md)], 1993. P. 48.

Блажеєвський Микола Євстахійович

доктор хімічних наук, професор
Національний фармацевтичний університет МОЗ України

Дядченко Владислав Валерійович

кандидат хімічних наук, доцент,

Дядченко Арсеній Владиславович

Військовий інститут танкових військ
Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”

МІКРОЕМУЛЬСІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ДЕГАЗАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ОКСИДАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ДЕТОКСИКАЦІЇ СІРЧАНИХ ІПРИТІВ

Анотація. Мета. Аналіз стану досліджень застосування мікроемульсійних систем та оцінка реакційної здатності пероцтової кислоти в системах деконтамінації сірчаного іприту, яка діє за електрофільним механізмом.

Методика. Огляд літературних джерел, аналіз виявлених тенденцій та закономірностей.

Результати. На основі аналізу літературних джерел встановлено, що пероцтова кислота володіє аномальною реакційною здатністю в реакціях електрофільного заміщення. Показано, що пероцтова кислота може бути ефективною складовою мікроемульсійних систем деконтамінації сірчаного іприту.

Наукова новизна. Описано аномальний характер реакційної здатності пероцтової кислоти у мікроемульсійних системах деконтамінації сірчаного іприту. Зроблено висновок, що саме пероцтова кислота є одним з найбільш

активних електрофілів, які доступні для створення зелених систем деконтамінації.

Практична значимість. Застосування пероцтової кислоти в новітніх мікроемульсійних системах деконтамінації токсичного сірчаного іприту дасть змогу значно підвищити ефективність процесів знезараження та їх екологічність.

Ключові слова: реакційна здатність, мікроемульсійні системи, деконтамінація, пероцтова кислота, сірчаний іприт, сульфоксид іприту.

Швидке розчинення агентів у дегазаційному середовищі має важливе значення для досягнення ефективною дегазації (тобто швидкого видалення агента з поверхонь). Дегазаційні середовища можна розділити на рідкі та тверді системи. Рідкі середовища можна умовно розділити на неводні (органічні) і водні. Неводні середовища забезпечують хорошу розчинність для всіх агентів, але в процесі дегазації утворюється велика кількість органічних відходів. Водні середовища мають перевагу у використанні води з природних ресурсів. Мильні розчини розчиняють чисті речовини, але не розчиняють згустки; тому до водного розчину часто додають органічний розчинник для покращення розчинення. Однак багато реакцій окиснення та заміщення стають повільнішими, оскільки полярність розчинника зменшується. Конструкція середовища дегазації зазвичай є компромісом між розчинністю та оптимальною реакційною здатністю.

Тверді дегазуючі середовища були досліджені лише нещодавно. Однією з властивостей цих матеріалів є здатність поглинати велику кількість рідких речовин. Реагенти, включені в твердий носій, зазвичай менш реакційноздатні, ніж у рідкому розчині. Кілька прикладів цих рідких і твердих середовищ для дезактивації обговорюються нижче.

Мікроемульсія — це ізотропна та оптично прозора дисперсія олії у воді (М/В) або води в олії (В/М), де “олія” – це вуглеводень. Назва “мікроемульсія” походить від факту, що краплі олії (масла) в системах М/В або краплі води в

системах В/М стабільні, і вони залишаються на невизначений час. Вони утворюються спонтанно, коли наступні чотири компоненти змішуються в певних пропорціях: вода, олія, ПАР та додаткова ПАР (зазвичай низькомолекулярний алкоголь). На рис. 1 показана структура мікроемульсії М/О. Присутність додаткової ПАР має вирішальне значення для зниження міжфазного натягу між краплями та безперервною фазою майже до нуля. За відсутності додаткової ПАР на межі розділу крапель емульсії стають молочними та нестабільними внаслідок утворення набагато більших крапель. Мікроемульсії, що містять 3% циклогексану та 82% води, можна розумно розглядати як М/В мікроемульсію, в якій мікрокраплі циклогексану дисперговані у воді. Диспергаторами служать аніонна ПАР (SDS, натрій додецилсульфат) і алкогольова допоміжна ПАР (*i*-бутанол). Мікроемульсія, що складається з 5% води та 80% циклогексану, безсумнівно, є мікроемульсією В/М. Коли кількість води та олії однакова, може бути невизначеність щодо М/В чи В/М щодо ідентифікації мікроемульсії. Три типи ПАР (аніонні, катіонні та нейонні) використовувалися для виготовлення мікроемульсій, як приклад SDS, СТАВ (цетилтриметиламоній бромід) і Brij-96 (довголанцюговий поліетер), відповідно. Додаткові ПАР склалися з 2-пропанолу (*i*-Pr), 1-бутанолу (В) або 1-пентанолу (Р).

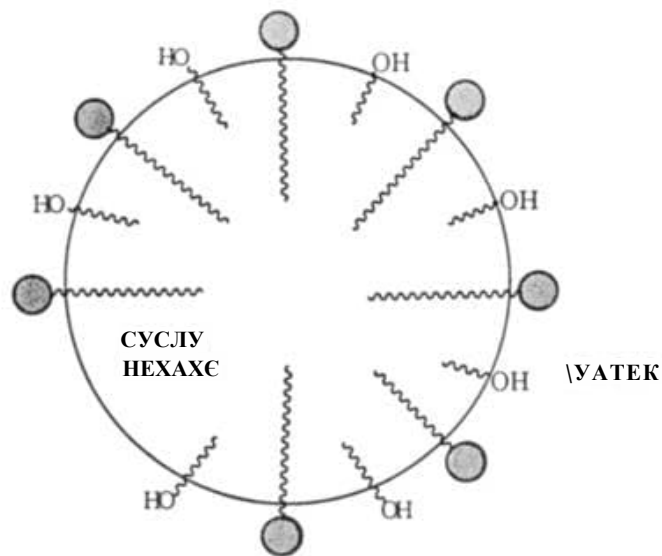

Рис. 1. Схема мікроемulsії типу олія у воді, стабілізована ПАР та додатковою алкоголевою ПАР

Оскільки доступний широкий вибір олій, ПАР і додаткових ПАР і оскільки їх відносні концентрації можна змінювати майже безперервно, можливий невичерпний асортимент мікроемulsій. Наведені мікроемulsії були сформульовані досить довільно, єдиним керівним принципом було бажання досягти репрезентативних прикладів як для категорій М/В, так і В/М. Повний опис різних мікроемulsійних систем, звичайно, спричинив би побудову фазових діаграм, трудомістке завдання, непотрібне для наших конкретних цілей.

Мікроемulsії готують в надії використовувати їх як середовища для органічних реакцій. Наш власний інтерес був зосереджений на використанні мікроемulsій для проблеми значної практичної важливості: детоксикації іприту (гірчичного газу, HD), бойової хімічної речовини, відомої з часів Першої світової війни та застосовуваної навіть останнім часом. Насправді руйнування іприту є складною проблемою реактивності органічних речовин, яка виходить далеко за межі самого іприту. Але перш ніж зупинитися на цьому пункті, було б

корисно коротко викласти деякі властивості гірчичного газу. HD є потенційно смертельною отрутою, яка вражає шкіру, очі та дихальні шляхи.

Детоксикація HD – це більше, ніж актуальна технологічна проблема; це також є прикладом цікавої та загальної проблеми реакційної здатності. У лабораторних умовах, де швидкість зазвичай вимірюється при низьких концентраціях субстрату (наприклад, 10^{-5} - 10^{-3} М), HD чутливий до швидкої гідролітичної дезактивації. Так, Бартлетт у 1949 році знайшов період напіврозпаду лише 3 хв при 25 °С у 5% системі ацетон-вода [1]. Як ця значна реакційна здатність збігається зі “стійкою” природою HD, що дозволяє йому залишатися місяцями на поверхні води? Відповідь криється в низькій розчинності HD у воді (0,0043 М при 25 °С). HD настільки помірно розчиняється у воді (а міжфазний гідроліз у гірчично-водній суспензії настільки повільний), що HD, що лежить на поверхні води, зберігається місяцями. Додавання луку у воду насправді ще більше уповільнює гідроліз (можливо, через те, що підвищена йонна сила зменшує розчинність). Потім проблема вирішується для досягнення розумних показників дегазації, коли задіяні екологічно безпечні кількості матеріалу. Вище ми говорили про загальну проблему реакційної здатності органічних речовин, тому що багато реакційноздатних і потенційно небезпечних сполук не реагують переважно через нерозчинність. Одним із можливих засобів для прискорення гідролізу було б, мабуть, розчинення HD у воді за допомогою ПАР. ПАР у водних розчинах утворюють міцелярні агрегати, які здатні зв'язувати нерозчинні у воді сполуки, такі як іприт. Міцелярний катализ після такого зв'язування добре відомий. На жаль, ця тактика виявилася невдалою з HD: розчинений міцелами іприт практично інертний до гідролізу. Очевидно, аполярний субстрат потрапляє у вуглеводневе ядро міцел, де утворення йонного епісульфонієвого йону (проміжного продукту сольволізу HD) перешкоджає процесу. Хоча міцели справді розчиняють HD, вони також припиняють реакцію.

Наведені вище міркування змусили нас прийняти іншу стратегію, окиснювальну, для дезактивації HD. Було відомо, що сульфоксид, відповідний

HD, набагато менш токсичний, ніж вихідний сульфід. Таким чином, можна сподіватися окисувати HD до його сульфоксиду і таким чином усунути біологічну загрозу. До речі, оскільки сульфон іприту є подразником (хоча і не таким небезпечним, як сам HD), подальшого окиснення до сульфону краще уникати в будь-якому життєздатному режимі дегазації.

Перехід від гідролітичного до окисного методу дозволяє уникнути необхідності розчинення HD в середовищі, багатому водою. Можна цілком уявити собі окисник (наприклад, пероцтову кислоту), здатний досягати та руйнувати сульфід, навіть якщо сульфід був захований у вуглеводневому ядрі міцели. Але міцели мають ще один серйозний недолік, який негативно впливає на їх корисність: міцели здатні розчиняти лише невелику кількість субстрату. Таким чином, 0,01-0,10 М ПАР, як правило, підвищує розчинність у воді лише на 1 мМ або менше. Макроциклічні структури та циклодекстрини так само не мають здатності до значного розчинення. Звичайно, можна змішати водний розчин ПАР з нерозчинним шаром HD. Сподіваємося, що молекула HD реагує всередині міцели або господаря, продукт виходить, і нова молекула HD з нерозчинного шару може увійти у воду. Така процедура має численні недоліки для використання в польових умовах, не останнім з яких є необхідність постійного перемішування. Тому ми були змушені прийняти мікроемульсійні системи, які дозволяють розчиняти та руйнувати HD на реальному та корисному рівнях.

Наведені у літературі мікроемульсії (зразки по 15 мл) легко розчиняють 1,45 ммоль як напівіприту, так і дибутилсульфід. Це відповідає 0,18 і 0,25 мл субстрату відповідно. Під час окиснення деякі мікроемульсії помутніли, але це, здається, не перешкоджало швидкості реакції. До 1 мл або більше гірничого симулятора можна змішувати з мікроемульсіями, що містять >10% олії. Завдяки своєму великому об'єму краплі олії в мікроемульсіях М/В (і безперервна масляна фаза в мікроемульсіях В/М) здатні розчиняти “реалістичні та корисні рівні” нерозчинного у воді органічного реагенту.

Вибір відповідного окисника був останнім важливим рішенням щодо умов експерименту. Спочатку описана в літературі пара $\text{VO}(\text{acac})_2/\text{tert}$ -бутилгідропероксид була використана для здійснення окиснення. Типова система складалася з мікроемульсії (15 мл), напівіприту (0,25 г, 2 ммоль), 70% *tert*-бутилгідропероксиду (0,28 г, 2,1 ммоль), $\text{VO}(\text{acac})_2$ (ванадил ацетилацетонат, $\text{acac} = \text{CH}_3\text{-C}(\text{O})\text{CH}_2\text{C}(\text{O})\text{CH}_3$), (0,038 г, 0,14 ммоль) і оцтової кислоти (0,2 мл). Час реакції при кімнатній температурі (>6 періодів напіврозпаду) становив 5 хв, 25 хв і 60 хв відповідно для різних мікроемульсій. Загальний час реакції 5 хв відповідає умові Маккея “зnezараження протягом перерви”. Окиснення парою $\text{VO}(\text{acac})_2/\text{tert}$ -бутилгідропероксид спричинило за собою довгий список компонентів: вода, вуглеводень, ПАР, додаткова ПАР, напівіприт, $\text{VO}(\text{acac})_2$, та пероксид.

Також було проведено низку досліджень з використанням гідроген пероксиду (H_2O_2) як модельного окисника та йонів металів як каталізаторів. Окиснення HD H_2O_2 відбувається повільно за відсутності каталізатора. При 21°C у суміші бінарних розчинників рівного об’єму води та N-циклогексил-2-піролідинону спостережуваний період напіврозпаду HD з 1% H_2O_2 становить 6 год, хоча єдиним продуктом є відносно нетоксичний сульфоксид HD. Ця реакція може бути каталізована за допомогою комплексу $\text{VO}(\text{acac})_2$, добутого Драго та його співробітниками у 1991. У CH_3CN при 0,1 М $\text{CH}_3\text{SCH}_2\text{CH}_2\text{C1}$, 0,01 М $\text{VO}(\text{acac})_2$ і 1 М H_2O_2 увесь сульфідний субстрат був перетворений на сульфоксид менше, ніж за 2 хв при 20°C .

Лише самоорганізація позбавила нас від хаосу. Це піднімає важливе питання про те, де в системі розташовані різні види. Компоненти мікроемульсій М/В (вода, олія, поверхнево-активна речовина та додаткова поверхнево-активна речовина) організовані, як показано на рис. 1. Слід додати, що рис. 1 не повинен означати, що поверхнево-активна речовина та додаткова поверхнево-активна речовина знаходяться виключно на межі розділу М/В; міжфазний матеріал існує в рівновазі з малими та невідомими кількостями в межах безперервної та розривної фаз. Напівіприт безсумнівно міститься в олії,

оскільки її концентрація в 15 мл мікроемульсії значно перевищує розчинність у чистій воді такого ж об'єму. Розподіл *трет*-бутилгідропероксиду між водою та гептаном, визначений йодометричним титруванням, сприяє воді. Однак все не так просто, тому що коли 1-пентан додають до гептану, розподіл відбувається переважно на гептан-алкоголеву фазу над водно-алкоголевим шаром. Розподіл $\text{VO}(\text{асас})_2$, визначений практично, надає перевагу воді над гептаном навіть у присутності 1-пентанолу. Зрештою, підхід $\text{VO}(\text{асас})_2$ був залишений, незважаючи на його успіх, тому що (а) ми бажали час реакції навіть швидший, ніж 5 хв, наше найкраще значення, і (б) ми знайшли простіший і дешевший окисник, пероцтову кислоту, який не вимагав каталізатора. Витрати часто ігноруються в сучасній синтетичній методології, але в нашому випадку вартість була важливим фактором.

Виявивши, що пероцтова окиснює сульфіді навіть швидше, ніж $\text{VO}(\text{асас})_2$ /*трет*-бутил гідропероксид, ми негайно перейшли до простішої та ефективнішої системи. Окиснення здійснювали наступним чином. До напівіприту (0,18 мл), розчиненого в 15 мл мікроемульсії, додавали водний розчин пероцтової кислоти (5% як у комерційно доступному дезінфектанті “Делаксон”). Окисник використовували у 2-кратному молярному надлишку над сульфідом. Для багатьох систем окиснення завершувалося за час менший, ніж за 15 с при кімнатній температурі. Це надзвичайно швидкий і перспективний спосіб. Ключові особливості окиснення сульфідів пероцтовою кислотою тепер узагальнено у висновках:

1. Як продукт дегазації є виключно сульфоксид. У досліджуваних умовах сульфон не утворюється. Селективність мікроемульсійних систем є вигідною з точки зору перетворення іприту у відносно нетоксичний сульфоксид.

2. Реакційна здатність чудова, 15 мл мікроемульсії здатні окислити 0,18 мл сульфиду в однорідній суміші. Незважаючи на те, що склад початкової мікроемульсії був різко змінений через великий об'єм води, необхідної для забезпечення достатньої кількості окисника, суміші залишалися однорідними, а реакції відбувалися миттєво.

3. Усі компоненти багатоконпонентної системи дешеві та легкодоступні. Це важливий момент, оскільки система не є каталітичною (пероцтова кислота споживається стехіометрично) і тому, що економічна вигода є ключовим фактором у галузі, якщо не в академічній лабораторії.

4. Мікроемульсійна система обходить умови (нагрівання, перемішування, опромінення світлом, використання безводних розчинників тощо), які є виснажливими, якщо не фатальними для багатьох застосувань поза лабораторією. Наприклад, не хочеться ні опромінювати поверхню, забруднену іпритом, ні обприскувати її гетерогенною сумішшю, яка вимагає постійного перемішування.

5. Поверхневий натяг мікроемульсій є порівняно з водою та іпритом нижчим, а відтак мікроемульсії матимуть тенденцію проникати у тріщини та щілини, де можуть ховатися токсичні речовини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bartlett Paul D. and Swain C. Gardner. Kinetics of Hydrolysis and Displacement Reactions of β,β' -Dichlorodiethyl Sulfide (Mustard Gas) and of β -Chloro- β'' -hydroxydiethyl Sulfide (Mustard Chlorohydrin). J. Am. Chem. Soc. 1949, 71, 4, 1406-1415.

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

УДК 502.4

Роман Людмила Юрїївна

к.х.н., доцент

Лабецька Уляна Іллівна

студентка

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

МОНІТОРИНГ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН НА ТЕРИТОРІЇ НПП «БОЙКІВЩИНА»

Анотація. Дослідження присвячено вивченню рідкісних видів вищих судинних рослин на території Національного природного парку «Бойківщина». Дана природоохоронна установа є осередком близько 700 видів рослин, з яких 32 занесені до Червоної книги України та 9 видів, що включено до Червоного списку судинних рослин Карпат.

Ключові слова: червонокнижні види рослин, Карпатський регіон, природоохоронні території, збереження біорізноманіття.

Збереження біорізноманіття відіграє провідну роль у забезпеченні стабільності екологічних систем та біосфери вцілому. Тому моніторинг рідкісних зникаючих вразливих видів є актуальним завданням.

Національний природний парк (НПП) «Бойківщина» - одна з основних природоохоронних територій Карпатського регіону України. Парк розташований у гірській місцевості в межах Львівської області держави та складається з декількох окремих ділянок [1]. Одна з них розміщена у межах українсько-польської транскордонної зони, що підкреслює важливість екологічних досліджень в області збереження біорізноманіття Карпатського регіону.

Враховуючи кліматично-географічні умови території НПП «Бойківщина» тут зростають близько 700 видів судинних рослин [2]. До Червоної книги занесені 32 види рослин. Серед них можна відмітити як типово лісові види, так і вологолюбні (табл. 1.).

Таблиця 1.

Деякі червонокнижні види рослин на території НПП «Бойківщина»

Види	Назва рослин
Лісові	Любка дволиста, білоцвіт весняний, підсніжник білосніжний, пізньоцвіт осінній, лілія лісова, зозульки Фукса, траунштейнера куляста, лунарія оживаюча, билинець комариковидний, тощо.
Вологолюбні та болотні	Баранець звичайний, плаун річний, коручка болотна, журавлина дрібнопліда, багно звичайне, тощо

На території НПП «Бойківщина» зафіксовано більше 1000 локалітетів рідкісних видів вищих судинних рослин. Їх нові природні місцезростання виявлено у Міжгірському, Сянівському, Либохорівському та Яблунському лісівництвах. Встановлено, що рослини родини Зозулинцевих зростають переважно на гірських лісових масивах, оскільки вони краще освоюють відкриті типи оселищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Екологічний паспорт Львівської області за 2024 рік. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iwqYOtDJTV9c3XS0BW-dBev-UbuG->

DXZ/view

2. Офіційний сайт НПП «Бойківщина». URL: <https://boikivshchyna-park.in.ua/doslidzhuy/pryroda-parku/flora/>

PHILOLOGY AND JOURNALISM

UDC 811.111

Maksymova Maryna

teacher of English

Odesa Lyceum №49

Odesa, Ukraine

COLOR SYMBOLISM IN ENGLISH IDIOMS: A FUNCTIONAL AND SEMANTIC ANALYSIS

Abstract. The article examines the use of color vocabulary in English idioms. The semantic and functional characteristics of idiomatic expressions containing color components are analyzed. Their role in reflecting cultural and cognitive features of native speakers is determined. Special attention is paid to the symbolism of colors and translation challenges associated with such idioms.

Keywords: idiom, color symbolism, English language, phraseology, semantics, translation.

In contemporary linguistic studies, idioms are regarded as an essential component of the language system, reflecting the cognitive and cultural characteristics of its speakers. Particular attention is paid to idiomatic expressions containing color terms, as they carry significant symbolic meaning and perform not only a nominative but also an expressive function. In the English language, such constructions are highly productive and widely used across different types of discourse [1].

Idiomatic expressions belong to the phraseological layer of language and are characterized by semantic unity, reproducibility, and relative structural stability. Their

meanings arise from the reinterpretation of their components, resulting in a figurative and holistic sense that cannot be deduced from the individual words. Mastering idioms is a crucial aspect of developing intercultural communicative competence [2].

Colors in language function not only as descriptors of physical properties but also as carriers of abstract meanings. Their interpretation is based on culturally shaped associations that have developed over time. Within the English linguistic worldview, colors are often linked to emotional states, social phenomena, and evaluative judgments, which is clearly reflected in idiomatic expressions [3].

In idiomatic expressions, the color red typically conveys intensity, danger, or emotional tension. For example, the expression *see red* denotes a sudden outburst of anger, while *in the red* refers to financial deficit. The idiom *red flag* functions as an indicator of a potential problem or warning sign.

The color blue is frequently associated with emotional states or unexpected events. The idiom *feel blue* expresses sadness, whereas *out of the blue* refers to something happening suddenly and without warning. The phrase *once in a blue moon* is used to describe events that occur very rarely.

The semantics of the color green are ambivalent. On the one hand, it symbolizes growth, renewal, and permission, as seen in *green light*. On the other hand, it may indicate envy (*green with envy*) or lack of experience (*greenhorn*).

The color black generally carries negative connotations, often associated with danger, illegality, or negative emotional states. The idiom *black market* refers to illegal economic activity, *black mood* describes a state of depression or irritability, and *black sheep* denotes a person who deviates from group norms in an undesirable way.

In contrast, the color white is typically associated with positive meanings such as purity, honesty, and neutrality. For instance, *white lie* refers to a harmless or socially acceptable lie, *white-collar worker* denotes a professional or office worker, and *as white as a sheet* describes a person who looks pale due to fear or illness.

Color idioms present certain difficulties for learners of English, as their meanings are not always transparent from the individual components. Moreover,

translation often poses challenges due to the lack of direct equivalents in other languages. In such cases, descriptive translation or the use of functional analogues is required [4].

In conclusion, color terms within English idiomatic expressions perform important semantic and pragmatic functions. They serve as a means of conveying emotional, evaluative, and culturally determined meanings. The study of such idioms contributes to a deeper understanding of the English linguistic worldview and enhances overall language proficiency.

REFERENCES:

1. McCarthy M., O'Dell F. English Idioms in Use. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
2. Seidl J., McMordie W. English Idioms and How to Use Them. Oxford: Oxford University Press, 1988.
3. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford: Clarendon Press, 1998.
5. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>.
6. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
7. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com>

Корнєлаєва Євгенія Валеріївна

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри іноземних мов та перекладу

<https://orcid.org/0000-0001-9516-1963>

Кіосє Валерія Володимирівна

здобувачка освітнього ступеня бакалавр

спеціальності 035 «Філологія»

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

МОВНА ГРА В АНГЛОМОВНІЙ РЕКЛАМІ: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У тезах досліджено мовну гру як один із найпродуктивніших засобів прагматичного впливу в англomовній рекламі. Теоретичну основу становлять праці, присвячені рекламному тексту, дискурсу переконання, прагматичному потенціалу рекламного повідомлення та принципам реалізації мовної гри. Фактичний матеріал сформовано на основі сучасних англomовних рекламних кампаній брендів Nike, Coca-Cola, Burger King, KFC та Apple. Установлено, що мовна гра реалізується через інтертекстуальне переосмислення, метафоризацію, персоналізацію адресата, словотвірну креативність і розмовну компресію. Доведено, що такі прийоми посилюють експресивність рекламного тексту, привертають увагу реципієнта, активізують асоціативне мислення та забезпечують ефективнішу реалізацію переконувальної стратегії бренду.

Ключові слова: мовна гра, англomовна реклама, рекламний текст, прагматичний аспект, рекламний слоган, мовний вплив, адресат.

У сучасному комунікативному просторі рекламний текст виконує не лише інформативну, а й виразно прагматичну функцію. Л. Береза та Г. Дядюра підкреслюють, що «реklamний текст означає завершене повідомлення певної спрямованості та прагматичного впливу» [1, с. 35]. Важливим його елементом є слоган, який у стислій формі концентрує основну ідею рекламного повідомлення [1, с. 35]. У такому контексті мовна гра постає не факультативною стилістичною оздобою, а засобом цілеспрямованого впливу на адресата. Актуальність теми зумовлена тим, що в сучасній англomовній рекламі ігрові мовні моделі дедалі активніше використовуються для привертання уваги, увиразнення повідомлення та підсилення його переконувального потенціалу.

У наукових джерелах мовна гра й прагматична організація рекламного тексту осмислюються як взаємопов'язані явища. Є. Корнелаєва наголошує, що «англomовна медіареklama є типовий різновид переконливого дискурсу» [2, с. 103], а отже, рекламне повідомлення від початку зорієнтоване на вплив, переконання і спонукання до дії. І. Скочко та Л. Козуб зазначають, що «прагматичний аспект – це невід'ємна частина рекламного дискурсу» [3, с. 547], а прагматичний потенціал реалізується через систему мовних засобів, здатних впливати на цільову аудиторію. Т. Крутько доводить, що «різномовні мовні та стилістичні засоби ... лежать в основі виникнення мовної гри» [4, с. 209], а Ю. Шульженко підкреслює, що мовна гра в рекламних текстах сприяє максимальному впливу на споживача [5, с. 230]. Отже, в сучасній лінгвістиці мовна гра в рекламі трактується як функціонально навантажений механізм реалізації прагматичної стратегії бренду.

Матеріалом дослідження стали сучасні англomовні рекламні формули, відібрані з офіційних сторінок брендів Nike, Coca-Cola, Burger King, KFC та Apple [6-14]. До корпусу ввійшли слогани й рекламні формули Just Do It, Why Do It?, Real Magic, Create Real Magic, Share a Coke, You Rule, Finger Sporks, Finger Lickin' Good, AI for the rest of us, Mac does that [6; 7; 8; 9; 11; 12; 13; 14]. Проведений аналіз засвідчує, що мовна гра в сучасній англomовній рекламі функціонує як системний механізм прагматичного впливу на адресата,

забезпечуючи підвищення експресивності, семантичне згущення вислову, емоційне залучення та посилення ефекту запам'ятовування.

Одним із найпродуктивніших типів мовної гри в досліджуваному матеріалі є інтертекстуальна трансформація прецедентних слоганів. Найвиразніше це простежується в парі Just Do It – Why Do It? [6]. Нова формула побудована на впізнаваності класичного брендового вислову, але змінює його прагматичний вектор. Якщо імперативна модель Just Do It апелює до безпосередньої дії, то питальна конструкція Why Do It? переводить комунікацію у площину рефлексії, самовизначення й особистісної мотивації. Завдяки такому зсуву рекламне повідомлення не руйнує попередню пам'ять слогана, а актуалізує її, надаючи старій формулі нового прочитання. Подібний прийом спостерігаємо і в кампанії KFC We thought we should «Just Do It» [10], де чужий відомий слоган навмисно привласнюється в іронічному режимі. У цьому разі мовна гра виконує одразу кілька функцій: активує механізм упізнавання, створює комічний ефект і демонструє брендову сміливість через свідому гру з міжбрендовими межами. Такий тип реалізації узгоджується з положенням про те, що мовна гра в рекламі спрямована передусім на привертання уваги та посилення впливу [5, с. 231-232].

Другий продуктивний тип становить метафоризація. У бренд-платформі Coca-Cola Real Magic спостерігаємо перенесення товарної комунікації з площини напою в площину символічного досвіду, спільності та емоційної події [7]. Подальший розвиток цієї моделі у формулі Create Real Magic демонструє, що лексема magic функціонує як ядро цілісної смислової системи бренду [7]. Вона не описує властивість продукту буквально, а приписує бренду здатність створювати особливі моменти зв'язку між людьми. Прагматична сила таких висловів полягає в тому, що адресат сприймає продукт не лише як предмет споживання, а й як медіатор емоційної близькості, творчості або спільного досвіду. У такий спосіб метафорична мовна гра забезпечує ефект ціннісного піднесення бренду. Близьку прагматичну функцію виконує кампанія Share a Coke, у якій комунікація будується на персоналізації й соціальній взаємодії [8].

Важливим напрямом реалізації мовної гри є персоналізація адресата. У формулі Burger King You Rule споживач не просто фігурує як потенційний покупець, а мовно вводиться в центр брендової системи координат [9]. Гра тут постає через переозначення статусу адресата: він набуває символічної влади, стає центральною фігурою рекламного повідомлення. Подібним чином кампанія Coca-Cola Share a Coke працює через ім'я як сильний прагматичний тригер соціальної близькості [8]. Унаслідок цього реклама не лише інформує, а моделює сцену дарування, дружби, впізнавання іншого. Саме тому мовна гра цього типу має виразний адресатно-афективний характер, оскільки підсилює ідентифікацію реципієнта з брендом і створює відчуття персональної залученості.

Окрему групу утворюють словотвірна креативність і сенсорна ідіоматизація. KFC використовує новотвір Finger Sporks, побудований на злитті лексем *finger* і *sporks* [11]. Така словотвірна гра створює ефект несподіванки, новизни та комічної надмірності, а отже, полегшує запам'ятовування кампанії. У слогані *Finger Lickin' Good* спрацьовує інший механізм: розмовна ідіоматизована форма поєднує сенсорну гіперболу й чуттєву оцінність [12]. У прагматичному аспекті обидва приклади переводять сприйняття продукту з раціонального рівня на емоційно-тілесний, що посилює вплив рекламного повідомлення. Таке функціонування відповідає спостереженню Ю. Шульженко про те, що мовна гра на словотворчому рівні найчастіше представлена okazional'nimi іменниками, дієсловами та контамінацією [5, с. 230].

Для реклами Apple характерна інша стратегія - розмовна компресія та деїктична узагальненість. Формула *AI for the rest of us* подає складну технологічну сферу як доступну широкому колу користувачів [13]. Прагматичний ефект досягається через зниження бар'єра складності та інклюзивне позиціонування продукту. Вислів *Mac does that* побудований на деїктичній невизначеності слова *that*, завдяки чому одне коротке повідомлення охоплює велику кількість потенційних користувацьких запитів [14]. У таких випадках мовна гра не є жартом у вузькому значенні, а функціонує як

стратегічно сконструйована простота, що підсилює переконувальну силу рекламного тексту.

Висновки. Мовна гра в англomовній рекламі є не периферійним декоративним елементом, а важливим засобом прагматичного впливу. Теоретичні джерела дають підстави розглядати рекламний текст як прагматично спрямоване повідомлення, а мовну гру – як різнорівневий механізм вираження та переконання. Аналіз власного корпусу сучасної англomовної реклами показав, що найбільш продуктивними є інтертекстуальна трансформація, метафоризація, персоналізація, словотвірна гра та розмовна компресія. Саме вони забезпечують увагу адресата, емоційне залучення, смислову компресію та вищу запам'ятовуваність рекламної формули. Отже, прагматичний аспект мовної гри є одним із центральних чинників ефективності сучасного англomовного рекламного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Береза Л. О., Дядюра Г. М. Мовні засоби англomовного рекламного тексту. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2023. № 64. С. 35-38.
2. Корнелаєва Є. В. Англomовна реклама як дискурс переконання (когнітивно-прагматичний аспект). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. Т. 31 (70), № 1, ч. 2. С. 103-108.
3. Скочко І. В., Козуб Л. С. Прагматичний потенціал сучасних англomовних рекламних текстів. Young Scientist. 2018. № 10 (62). С. 547-550.
4. Крутько Т. В. Мовна гра як спосіб досягнення прагматичного ефекту рекламного тексту. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. 2012. С. 209-216.
5. Шульженко Ю. М. Принципи реалізації мовної гри у рекламному тексті. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні

комунікації. 2020. Т. 31 (70), № 1, ч. 2. С. 230-236.

6. Nike Reintroduces “Just Do It” to Today’s Generation with “Why Do It?” Campaign. Nike Newsroom. 2025. URL: <https://about.nike.com/en/newsroom/releases/nike-why-do-it-campaign> (дата звернення: 02.04.2026).
7. Coca-Cola Invites Digital Artists to “Create Real Magic” Using New AI Platform. The Coca-Cola Company. 2023. URL: <https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-invites-digital-artists-to-create-real-magic-using-new-ai-platform> (дата звернення: 02.04.2026).
8. How a Groundbreaking Campaign Got Its Start “Down Under”. The Coca-Cola Company. 2014. URL: <https://www.coca-colacompany.com/about-us/history/how-a-campaign-got-its-start-down-under> (дата звернення: 02.04.2026).
9. Burger King Unveils New Campaign and Modernized Brand Tagline: “You Rule”. Burger King Newsroom. 2022. URL: <https://news.bk.com/blog-posts/burger-king-r-unveils-new-campaign-and-modernized-brand-tagline-you-rule-tm> (дата звернення: 02.04.2026).
10. KFC: We Thought We Should “Just Do It”. KFC Global. 2021. URL: <https://global.kfc.com/press-releases/kfc-we-thought-we-should-just-do-it> (дата звернення: 02.04.2026).
11. AS SEEN ON SOCIAL: KFC Unveils Innovative New Finger Sporks to Make Its Sides as Finger Lickin’ Good - Literally - as Its Fried Chicken. KFC Global. 2022. URL: <https://global.kfc.com/press-releases/as-seen-on-social-kfc-unveils-innovative-new-finger-sporks-to-make-its-sides> (дата звернення: 02.04.2026).
12. And the Winner of the Award for the Most Inappropriate Slogan for 2020 Goes to KFC. KFC Global. 2020. URL: <https://global.kfc.com/press-releases/and-the-winner-of-the-award-for-the-most-inappropriate-slogan-for-2020-goes-to-kfc> (дата звернення: 02.04.2026).
13. Apple Intelligence. Apple. 2026. URL: <https://www.apple.com/apple-intelligence/> (дата звернення: 02.04.2026).

14. Mac - Mac Does That. Apple. 2026. URL: <https://www.apple.com/mac/mac-does-that/> (дата звернення: 02.04.2026).

PEDAGOGY AND EDUCATION

UDC 378+ 811.111/ 004.8

Olga Savchenko

PhD, Associate Professor

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

Kharkiv, Ukraine

MOB APPS DIDACTIC POTENTIAL FOR ESL LEARNING

Abstract. The paper examines the impact of mobile technologies on the process of foreign language learning in the modern educational environment. It focuses on mobile applications as tools of e-learning and their role in enhancing the effectiveness of language learning. The paper also emphasizes the potential of mobile devices for developing language skills, personalising learning, and organising students' autonomous study.

Keywords: e-learning, mobile applications, digital technologies, ESL learning

Mobile devices are already creating a considerable impact on all spheres of human activity, including education. Therefore, educators and researchers devote serious attention to mobile technologies and carry out careful investigations into their influence on language learning [2, p. 175]. The use of tablet computers, smartphones, mobile phones, iPads, iPhones, and other technological innovations for educational purposes has led to the emergence of a new strand within the concept of e-learning (Electronic learning): mobile language learning (M-Learning – Mobile learning). The use of mobile technologies aligns well with strategic educational goals, such as improving student achievement, personalised learning, supporting students' abilities, and inclusive education. The use of mobile devices is particularly relevant in distance

learning. It is difficult to overestimate the value of mobile learning for optimising the process of teaching foreign languages, as it offers extensive possibilities not only for monitoring and administering the learning process, but also for organising individual and group work, both in the classroom and beyond. The trend nowadays of using mobile phones in language learning is that they are primarily used as language-acquisition tools. The blended learning approach, therefore, (a combination of face-to-face instruction and online learning) is mainly implemented for its use [1, p. 1363]. The expanded capabilities of mobile technologies in language learning offer a significant advantage over traditional teaching methods and are an effective tool for implementing the communicative approach.

Mobile device users now have access to a vast array of apps for learning foreign languages, particularly English. However, learning via mobile technology has not yet found widespread practical application in formal education delivered by state or accredited educational institutions, and the pedagogical principles for integrating mobile technologies into the educational process are not widely defined or incorporated into educational programmes, despite the ability of mobile apps to adapt effectively to various educational objectives and methodologies. Such apps can be used either independently, for self-directed foreign language learning, or integrated into traditional curricula, complementing conventional methods of foreign language teaching. From a pedagogical perspective, the use of mobile technologies in foreign language teaching requires the teacher to retain a leading role. By permitting the use of mobile devices in the classroom, the teacher not only expands the range of teaching tools but also purposefully organises the learning process, setting its structure and direction, thereby ensuring the achievement of specific educational objectives. The current range of educational apps focused on developing specific language skills (grammar, vocabulary, etc.) requires a methodologically sound selection and integration. It is the teacher who performs the key didactic function – systematically combining various digital resources, arranging them into a logically coherent and pedagogically appropriate model of learning, in which the potential of each tool is utilised to achieve the planned outcomes.

Although the practical application of mobile apps holds enormous potential, integrating them into the structure of practical sessions presents certain challenges and may be of limited use. At the same time, the introduction of interactive technologies into the learning process to organise and intensify students' independent work (primarily outside the classroom) seems to be a very promising direction, as the use of mobile technologies contributes to the individualisation of the educational process: students can independently choose the pace and level of difficulty of tasks depending on their needs and goals.

Having analysed the mobile app market, we can identify several apps that can help create an informative and educational environment for foreign language lessons. For example,

Grammarly is an app that uses AI algorithms to help users learn English grammar and improve their writing skills. Grammarly corrects grammatical, spelling, and punctuation errors in real time, taking context into account. The app helps to make text more accurate, clear, and closer to the language of native speakers, suggesting the most appropriate phrasing and alternatives without repetition.

Quizlet is an online tool for effective vocabulary learning and a prime example of gamified learning. User-friendly and straightforward, it allows you to create your own word sets or use ready-made flashcards, and to practise vocabulary through a variety of exercise formats until you have fully mastered it.

Pimsleur is a language app focused primarily on developing spoken English and listening comprehension skills. It is based on an audio-learning method that relies on gradual repetition and active reproduction. Words and phrases are repeated at intervals, which aids long-term retention. The app offers a minimum of theory and a maximum of speaking practice based on real-life dialogues, building confidence in speaking from the very first lessons and developing speaking and listening skills.

Sesame AI is one of the most human-sounding AI systems developed to date, featuring human-like elements such as micro-pauses, intonation, and laughter during conversation. The system deliberately mimics human behaviour, for example, correcting itself mid-sentence and apologising for pauses in speech. In simulated

scenarios, such as discussing work stress or planning a party, the system offered contextually appropriate responses and questions rather than using stock phrases. The system processes speech using semantic markers for linguistic properties and phonetics.

Puzzle English is a mobile app for learning English that will help you understand spoken English, communicate fluently, and expand your vocabulary. The app features a variety of practice exercises:

- exercises based on popular videos and soundtracks, which will help you learn to understand spoken English and native speakers, pronounce English words correctly, and master everyday conversational phrases,

- grammar exercises: a collection of video lessons with teachers, many of whom are native speakers. Engaging lessons will help you master simple and complex grammatical structures and teach you how to use them in everyday speech,

- exercises to practise translating foreign words and phrases into English,

- tasks to develop your vocabulary and master grammar through games.

Speechling is a language-learning platform designed to improve pronunciation and listening skills. It enables users to develop their spoken English skills through a variety of interactive tools, such as voice recordings, feedback from native speakers, and audio exercises. During our lessons, students recorded their pronunciation of words and phrases, then compared it with the standard pronunciation of native speakers. This practice helps to improve pronunciation and intonation.

Chatty-English Tutor is an interactive resource that uses artificial intelligence, enabling users to engage in English conversations, ask questions, receive explanations, and improve their speaking skills. As users interact with the chatbot, it introduces new words and phrases that appear in the conversation and provides feedback on questions and answers, which helps users understand their mistakes and learn from them. This approach is particularly effective for improving grammar and sentence structure.

As we can see, mobile apps help develop all aspects of language skills – reading, writing, listening, and speaking – through interactive tasks, gamification elements,

and the use of artificial intelligence technologies, which opens up new opportunities for learning foreign languages, as these apps provide not only theoretical material but also practical tasks that help develop all aspects of language skills. Interactivity, gamification, and the use of artificial intelligence in such apps make the learning process more engaging and productive, boosting motivation and accelerating knowledge acquisition.

Here is an example of a lesson on the topic of ‘Military Daily Routine’, using the features of the *Speechling* and *Chatty-English Tutor* apps.

Topic: Military Daily Routine

Level: A2

Lesson aim: Students will be able to describe a military daily routine using the Present Simple and topic vocabulary.

1. Warm-up to refresh vocabulary and build a grammatical and lexical foundation at a sentence level

Teacher (T) shows pictures or cards → Students (SS) name the activities: *wake up, do PT, have breakfast in the mess, do obstacle course, have lunch, go to bed.*

T shows times → SS make sentences: *Soldiers wake up at 6 a.m. They have drills from 16:00 to 18:00. They do an obstacle course twice a year.*

2. Pronunciation Practice using *Speechling* to develop pronunciation skills and self-control.

SS write a text about daily routine in the app, transform the sentences into natural-sounding speech with AI technology, then listen to the sentences and repeat them, recording themselves. Then they compare their speech with the audio sample.

3. Interactive Speaking using *Chatty English Tutor* to develop conversational skills and comprehension.

SS ask questions to *Chatty English Tutor* and write the answers:

- What time do you have lights out?
- How often do you do obstacle course?

Then, SS write a summary of their virtual partner's daily routine to share the information they obtained with the class.

4. Production to transfer knowledge into spoken language.

SS mingle in the class to exchange information about their daily routine with as many partners as possible.

5. Feedback to wrap the lesson.

T gives short feedback and asks questions:

- What new words did you learn?
- Was it easy or difficult?

Lesson Outcome:

By the end of the lesson, pupils will have:

- used the Present Simple to describe their daily routine using *Chatty English Tutor*
- learnt 6–8 words related to the topic
- asked and answered simple questions
- improved their pronunciation using *Speechling*.

Mobile apps are thus becoming not merely a supplementary tool, but a fully-fledged means of learning foreign languages within the modern educational process. They possess undeniable educational potential, which can and should be utilised in the educational environment of any educational institution when teaching foreign languages. We can use Mobile apps both for classroom and out-of-class work as a supplement to existing, tried-and-tested courses, as well as for independent study and language learning. Another significant advantage of using mobile applications is the additional motivation and stimulation of students' cognitive activity as learning through play – the basis on which mobile applications are generally developed – is the most suitable form of activity for this age group and ensures high effectiveness.

REFERENCES:

1. Ameri, M. (2020). The Use of Mobile Apps in Learning English Language. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education (BirLE) Journal* Vo. 3, No 3: 1363-1370. URL:

https://www.researchgate.net/publication/343926211_The_Use_of_Mobile_Apps_in_Learning_English_Language

2. Fučeková, M., Metruk, R. (2018). Developing English skills by means of mobile applications. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol 66(4): 173-185.

URL:

<https://pdfs.semanticscholar.org/bcbf/de86674d373ed1b120a187e098c10de778dd.pdf>

Бірюк Людмила Яківна

доктор педагогічних наук, професор

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка

м. Глухів, Україна

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. У статті розглянуто основні погляди зарубіжних та вітчизняних дослідників щодо трактування комунікативної культури майбутнього вчителя початкових класів в процесі професійної підготовки. Комунікативна культура забезпечує відповідний рівень сформованості світогляду, професійної комунікативної компетентності, що слугує підґрунтям для реалізації концепції особистості майбутнього вчителя «Я-професійне» на сучасному ринку праці.

Ключові слова: комунікативна культура, майбутній вчитель початкових класів, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Необхідність посилити виховний вплив у процесі навчання мови зумовлена не лише міркуваннями загальноцивілізаційної потреби, розвитку культурних надбань багатонаціонального народу України, а й реалізація освітнього змісту учнів загальноосвітньої школи. Соціокультурна змістова лінія чинної програми містить великий простір для здійснення творчих задумів вчителів, які з виховною метою можуть широко використовувати літературу рідного краю, за допомогою художнього слова розкривати красу рідної землі, ставити за взірць вірних синів і дочок України, які своїм життям довели безмежну відданість Вітчизні. Глибокого висвітлення і органічного

вкорінення у навчальне спілкування потребує краса взаємин українців, представників інших національностей, відображена у нормах етикету, у звичаях і традиціях, сповнених взаємоповаги, взаємопідтримки, добросусідства, добродійності, великодушності, мудрості, доброзичливості й душевної щедрості. З огляду на зазначене, постає актуальною проблема формування комунікативної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки.

На важливості формування комунікативної культури у майбутніх фахівців початкової ланки освіти наголошували як педагоги (В.Бондар, О.Савченко, В.Семиченко, так і лінгводидакти (М.Вашуленко, Є.Голобородько, О.Бігич, О.Семенов, В.Собко, О.Хорошковська).

Формулювання цілей статті. У межах статті розглянемо трактування поняття «комунікативна культура» зарубіжними та вітчизняними дослідниками.

Виклад основного матеріалу. Характерні для сучасного суспільства масштабність і динамізм соціально-економічних перетворень у всіх сферах життя і діяльності людини; активний перегляд моральних цінностей; звернення у засобах масової інформації, мистецтві, літературі, у житті до серйозних проблем освоєння і нарощування культурного потенціалу; соціальні, економічні, екологічні катаклізми, що все частіше пов'язуються з діяльністю людини, об'єктивно потребують відтворення і створення культури як системи духовних цінностей і творчості, у тому числі й педагогічної.

Звернемося до трактування поняття «комунікативна культура» зарубіжними та вітчизняними вченими.

Британський літературознавець і культуролог Реймонд Вільямс у відомому есе «Культура – буденна» зазначав: «Культура – буденна, це є найперший факт. Кожна людська спільнота має свою особисту форму, свої особисті мету і призначення, свій особистий смисл. Кожна людська спільнота втілює і виражає всі ці речі у своїх інституціях, а також у своєму мистецтві, науці й освіті. Тому формування спільноти – це знаходження спільних значень, понять, напрямків, а ріст спільноти – у їх активному обговоренні й переосмисленні під впливом

досвіду, спілкування, нових відкриттів, у вписуванні себе у свою землю») [1, с.56].

Як раз так, як раз там і виростає суспільство, але воно одночасно робиться і переробляється у кожній індивідуальній свідомості. Формування свідомості є перш за все в тому, щоб повільно навчатися формам, меті і значенням, так щоб праця, спостереження і спілкування стали взагалі можливими. Далі йде друге, але однаково важливе – випробування всього вивченого досвідом – формування нових спостережень, порівнянь, понять і значень.

Культура має два аспекти – відомі поняття і знайомі шляхи, до яких уже пристосувалися всі члени цієї культури, а також нові спостереження і нові поняття, які їм пропонуються і ними випробовуються. Все це – буденні процеси у людських спільнотах і людських розумах; через них ми бачимо саму сутність культури: те, що вона завжди одночасно традиційна і творча, що вона складається з найнеординарніших понять, які розділяють все, що складається із найтонших індивідуальних понять і ідей. Слово «культура» Реймонд Вільямс вживає у двох смислах – щоб визначити весь цілісний спосіб життя (для понять, які розділяються всіма) і щоб позначати мистецтва і науки (для процесів відкриттів, для творчих зусиль) [там само].

На думку відомого теоретика культури Л. Кертмана, у всій різноманітності певної культури можна визначити три основних підходи: антропологічний, соціологічний і філософський. *Антропологічний підхід* визнає рівноцінність всіх культур на землі і самоцінність культури кожного народу, *соціологічний підхід* намагається виявити специфічні ознаки культури (вірування, цінності, норми поведінки), *філософський підхід* не обмежується описом чи переліком явищ культури, а передбачає проникнення за допомогою мислення в їх сутність [2].

У різні культурні епохи у різних народів формувалося своє розуміння культури, поступово змінюючись і приводячи до сучасного його значення, що ми спробуємо розглянути нижче. Дослідження феномена культури посідає важливе місце в соціально-педагогічних науках; висловлюються

найрізноманітніші точки зору щодо її сутності і суспільної ролі. Сам термін «культура» (його появі передувало латинське *cultura*, що означало процес культивування, вирощування, обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) як самостійна лексична одиниця існує з XVIII ст. До цього зазначений термін використовувався тільки у словосполученнях, означаючи функцію чогось – здобуття знань (*cultura scientiae*), удосконалення мови (*cultura literatum*), вироблення правил поведінки (*cultura juris*) тощо. Згодом цим терміном почали позначати всі ті матеріальні й моральні цінності, що здійснюються і створюються не природою, а людьми (знаряддя праці, соціальні форми життя, звичаї, зразки, норми, соціальний контроль тощо).

Відповідно, терміном «культура» позначали те, що відрізняє людину від тварин, – людські якості, що регулюються не біологічними інстинктами, не успадковуються від природи, не передаються генетично, а відпрацьовуються (під впливом досвіду, набутого людством) конкретною людиною в собі, в інших людях, у суспільстві в результаті соціальної взаємодії. Поки що не має загально визнаного визначення культури, і є думка, що на сьогоднішній день це одне із найскладніших слів, які вживаються в науці і практиці.

Найчастіше використовуються такі *типи визначення культури*:

1. *описові*: наголос робиться на перерахуванні того, що охоплює поняття культури, наприклад,: «культура, або цивілізація ... складається ... із знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства» (Є.Тайлор);

2. *історичні*: акцентуються процеси соціальної спадковості, наприклад,: «культура – соціально успадкований комплекс способів діяльності і переконань, що складають тканину нашого життя» (Є.Сепір);

3. *нормативні*: орієнтуються на: 1) ідею способу життя, наприклад,: «спосіб життя, якого дотримується сім'я чи плем'я, вважається культурою» (К.Уіслер); 2) уявлення про ідеали і цінності, наприклад: «культура... – це матеріальні і соціальні цінності будь-якої групи людей» (У.Томас);

4. *генетичні*: культура розглядається з позицій її походження, наприклад, «те, що відрізняє людину від тварини, ми називаємо культурою» (В.Оствальд) [3, с. 79].

Науки, що вивчають культуру, спеціалізуються на вивченні найрізноманітніших аспектів її буття. Так, філософією досліджуються шляхи до пізнання і пояснення сутності культури; політологія вивчає політичну культуру; економіка – культуру виробничої діяльності; культурологія вивчає культуру як багатогранне складне суспільне явище, спосіб життя людини; етнографія сприяє усвідомленню національно-етнічної самобутності культури народів світу, її ролі у міжнаціональних відносинах; психологія дає можливість глибше зрозуміти специфіку культурно-творчої діяльності людини; мистецтвознавство й естетика розкривають художню культуру в її неповторності, унікальності та емоційній силі впливу на особистість.

Педагогічний підхід до вивчення культури має свої особливості:

1) культура тлумачиться як системна якість моральної сфери суспільства, тобто суспільство і культура співвідноситься не як ціле і частина, а як ціле і його якість. У цьому контексті культура присутня у всіх без винятку сферах суспільного життя;

2) культура завжди пов'язується з творчою діяльністю і в своєму як матеріальному, так і моральному втіленні є невід'ємною характеристикою розуму людини, яка свідчить про ступінь її перетворювальної діяльності у вирішенні нагальних проблем;

3) культура – це сукупність моральних і матеріальних цінностей;

5. естетичний компонент культури розуміється як специфічний прояв ціннісного ставлення людини до світу і сфер діяльності людей;

6. культура являє собою сферу самореалізації суспільного індивіда як суб'єкта культурно-історичного процесу.

Оскільки культура є складником будь-якої суспільної праці, то її можна сприймати як: міру суспільного прогресу; ступінь втілення гуманістичних цілей; особливу форму поєднання моральних багатств, накопичених у

минулому і моральних цінностей сьогодення. Культура є тією фундаментальною категорією, яка формує уявлення про суспільство в цілому. Справді, який би культурний аспект не брався до уваги, незмінним залишається одне: всі культурні уявлення і дії упорядковуються спільнотою, отож культура має важливе значення для людей, а отже – потребує педагогічного розгляду, зокрема в плані вивчення її впливу на формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки.

Цікавою, на нашу думку, є культурно-аналітичний напрямок розгляду культури, що розвивався на специфіці людини як культурної істоти, тобто на культурологічному фундаменті. Представником цього напрямку є М.Вебер. В основі веберівського розгляду культури є положення про людину, яка свідомо організовує свою поведінку і середовище своєї діяльності. Відтак, у Вебера суспільство є культурним продуктом, а сама людина – культурною істотою. Як бачимо, *культура в соціології розглядається як складне динамічне утворення, що має соціальну природу і знаходить вираз у соціальних відносинах*. При цьому в одних випадках культура розглядається як певна цілісність, а в інших – робиться акцент на елементах, які її утворюють.

Так, на думку дослідників, культура є формою самодетермінації індивіда в горизонті особистості, критерієм самовизначеності людини, її розумності. Намагаючись пов'язати окремі пласти культури в єдине ціле, приймаємо за основу означення культури як позабіологічного, виробленого, особливого, характерного лише для людини способу діяльності. При цьому життєздатність соціуму забезпечується виконання таких завдань культури, як забезпечення суспільства усім необхідним для його прогресивного розвитку та забезпечення мобільності, динамічності, продуктивності. Сказане можна звести до спільного знаменника, скориставшись означенням культури, запропонованим О.Якубою: «Культура – це якість суспільства, втілення досягнень його розвитку».

Суть іншого бачення культури полягає в тому, що даний феномен складається з безлічі елементів. Аналізуючи культуру, намагаємося розглядати її під різними кутами зору, не змішуючи між собою окремих критеріїв, виділяючи,

зокрема, такі її різновиди: *інституційну, трудову і нормативну, художню, наукову та науково-технічну*. Інші ж автори поділяють культуру на *матеріальну* (знаряддя праці, техніка, культура праці, матеріальні цінності) й *духовну* (духовні цінності і їх «оречевлення», духовна діяльність, морально-етична культура). Такій позиції більше відповідає означення культури, запропоноване Н.Смелзером, у якого культура – це, перш за все, сукупність цінностей, уявлень про світ і правила поведінки, спільних для членів суспільства – людей, пов’язаних певним способом життя [3].

На нашу думку, заслуговує на увагу визначення культури, запропоноване Г.Дворецькою: «культура – це спосіб засвоєння реальної дійсності на підставі оцінки й виявлення різних ідей, норм, орієнтацій, засобів, які втілені в різних видах дій у різних формах» [4]. Авторка подає таке її трактування у вузькому розумінні: «культура – це система цінностей, переконань, зразків та норм поведінки, визнаних певною людиною, соціальною групою, суспільством» [там само].

Із зазначеного раніше випливає, що культура самодетермінується знаннями, цінностями, нормами, і взірцями як основними соціальними утвореннями, що орієнтують людину в її поведінці, діяльності, взаємодії з іншими людьми. Орієнтувальне начало культури є водночас упорядкувальним, організуючим початком, а будь-яка організація намагається звільнитися від хаосу, підвищуючи тим самим ефективність людської діяльності й поведінки. Відтак *основною функцією культури* на рівні суспільства є забезпечення *взаєморозуміння людей* на основі спільних цінностей і пропонування ефективних способів організації множині соціальних взаємодій (спілкування, діяльності, поведінки) [5]. Отже, фіксуються три основні сфери прояву людської культури – ставлення людей до природи, ставлення людей один до одного і ставлення до собі.

Сприйняття культури відбувається в процесі соціалізації особистості, її виховання і навчання. За допомогою спілкування, спостереження за поведінкою інших, власної діяльності, за допомогою книг, засобів масової інформації

людина накопичує власний досвід, робить своїм здобутком культуру своєї сім'ї, нації, людства в цілому. У цьому сенсі розвиток людства означає розвиток культури.

Найважливішим елементом культури є знання – вірогідні відомості про будь-що. Досвід є результатом пізнавальної діяльності спеціально підготовлених людей і виражається мовою. Зрештою, сутність усіх елементів культури може бути виражена мовою. Це відбувається за допомогою слів, системи понять. Засвоюючи в процесі спілкування зміст певних понять, люди розуміють зміст написаного чи сказаного. Поняття – це думки, ідеї, знання, що відображають через фіксацію узагальнених ознак предмети і явища реальності. Вони ґрунтуються на соціокультурних уявленнях. Поняття фіксуються, насамперед, у мові, яка будучи одним із елементів культури, впорядковує досвід людей.

Н.Смелзер [3] надзвичайного значення у системі культури надає *мові*. Насамперед він підкреслює те, що мова – соціальне явище. Нею не можна оволодіти поза соціальною взаємодією, без спілкування з іншим людьми. Мова бере участь у процесі надбання та організації людського досвіду, виробляє загальноприйняті в системі культури визначення. Спільна мова згуртовує соціальні групи, спільноти, суспільства, сприяє формуванню єдності, почуття соціальної ідентифікації [3]. Проте мова здатна й розділяти людей. Прикладом цього є сучасна мовна ситуація в Україні. Реалізація державного Закону «Про мови в Україні» є обов'язковою для кожного свідомого громадянина України. Ця позиція не допускає інших варіантів мислення і дій [5]. Завдання майбутнього вчителя початкової ланки освіти – оволодіти комунікативною культурою з метою майбутньої продуктивної професійної діяльності та формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, формування комунікативної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки як соціально-педагогічного феномену виходить на передній план. Комунікативна культура забезпечує відповідний рівень

сформованості світогляду, професійної комунікативної компетентності, що слугує підґрунтям для реалізації концепції особистості майбутнього вчителя «Я-професійне» на сучасному ринку праці.

До перспектив дослідження відносимо визначення основних складників комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Williams R. Culture is Ordinary / R. Williams, Resources of Hope. Culture, Democracy, Socialism. London : Verso, 1989. P. 56.
2. Аносов І.П. Сучасний освітній процес : антропологічний аспект : монографія. К. : Твім інтер, 2003. 391 с.
3. Смелзер Н. Соціологія : підручник. К. : Наука, 2004. 341 с.
4. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібн. ДО. : КНЕУ, 2009. 340 с.
5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. 261 с.
6. Пилипенко В.Є. Спеціальні та галузеві соціології : навч. посіб. ДО. : Каравела, 2003. 304 с.

Олег Анатолійович Бірюк

аспірант

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка

м. Глухів, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто методологічні підходи до формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови засобами цифрових технологій, зокрема визначено пріоритетними системний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, технологічний, середовищний та інтегративний підходи.

Ключові слова: соціальна компетентність, учні початкових класів, уроки англійської мови, методологічні підходи.

Актуальність обраної теми. Наукове дослідження процесу формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови засобами цифрових технологій ґрунтується на певній методології, що спрямовує процес пізнання і застосовується для конкретно визначеної мети та досягнення запланованих наукових результатів. Методологію наукового дослідження утворюють тенденції, методологічні підходи, принципи і методи, конкретизовані тактичними діями, що відображають специфіку мети дослідження та його об'єкта. Методологія в контексті порушеної проблеми

спрямована на пізнання й розуміння природи формування соціальної компетентності [1].

Мета публікації – характеристика методологічних підходів як методологічної основи формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення усталених тлумачень дає змогу трактувати систему методологічних підходів як сукупність вихідних положень, на яких ґрунтується весь хід наукове дослідження, яким підпорядковуються принципи, зміст, методи та форми роботи, необхідні для успішної реалізації процесу формування способів зміни педагогічної реальності, пошук шляхів модернізації, побудову дієвих моделей, які реалізовуватимуться в освітній практиці соціальної компетентності.

Наше дослідження процесу формування визначеної компетентності передбачало поєднання взаємодіючих елементів так, щоб вони функціонували як одне ціле. Взаємопов'язані у межах моделі компоненти містять мету та зміст педагогічного процесу, засоби, методи й форми освітньої діяльності, результати навчання, їхню діагностику та корекцію. Крім того, модель процесу, безумовно, охоплює діяльність вчителя та учнів початкових класів.

Розроблення й реалізація наукових підходів передбачає не лише осмислення педагогічних явищ, законів і закономірностей, що визначають розвиток освіти, а й вироблення практичних здатностей, тобто методологічні підходи є засобом і основою розв'язання визначених теоретичних і практичних педагогічних проблем. Аналіз поглядів сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців на проблему формування соціальної компетентності в учнів початкових класів дозволив визначити пріоритетні методологічні підходи: системний, синергетичний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, технологічний та середовищний. Коротко схарактеризуємо кожен підхід окремо.

Системний підхід. Кожний окремих об'єкт, процес, діяльність можна уявити у вигляді системи чи моделі, що складається із сукупності

взаємопов'язаних елементів, компонентів, підсистем з визначеними функціями, цілями, завданнями, встановленими функціями, складом та структурою. З огляду на це, педагогічний процес в початкових класах можна досліджувати як систематизовану модель процесу. Отже, серед означених методологічних підходів основним визначимо системний, теоретичні основи якого закладено в дослідженнях В.Безпалька, В.Бондаря [2], М.Вашуленка, О.Савченко [3] та ін.

Аналізований підхід передбачає комплексне дослідження процесу формування визначеної компетентності як єдиного цілого з узгодженням функціонування всіх елементів моделі та складників соціальної компетентності учнів початкових класів, що формується на уроках англійської мови засобами цифрових технологій. Зазначений підхід об'єднує низку методологічних вимог, що дозволяють розглядати педагогічний процес як систему: необхідність визначити місце та функції кожного елемента, підсистеми, складника та встановити внутрішню структуру зв'язків між компонентами, досліджувати процес оволодіння соціальною компетентністю як динамічну цілісність, що існує, розвивається і завдяки взаємодії компонентів одержує запланований інтегральний результат [4].

Пріоритетність *компетентнісного підходу* підтверджується численними сучасними дослідженнями у сфері освіти - він вичерпно проаналізований у працях зарубіжних і вітчизняних учених. Науковці наголошують, що осучаснення освітнього процесу на засадах компетентнісного підходу передбачає його планування з урахуванням пріоритетів інноваційного розвитку країни, сьогочасних вимог та ситуацій у державі, сприяння впровадженню нових і вдосконаленню традиційних педагогічних технологій, організацію здійснення моніторингу результатів для постійного коригування рамок компетентностей і освітніх стандартів.

Слід зауважити, що компетентність як загальна здатність, заснована на знаннях уміннях та досвіді, сутнісно і є кінцевим результатом навчання [5]. Це орієнтує процес формування досліджуваної компетентності учнів початкових класів на забезпечення сучасних державних вимог щодо її сформованості на

рівні першої освітньої ланки ЗЗСО. У світовій практиці перелік необхідних властивостей здобувачів освіти складається на перспективу і переглядається кожні п'ять років. До таких властивостей аналітиками віднесено комунікативність (уміння спілкуватися, зокрема й англійською мовою), критичне мислення, кооперація (уміння взаємодіяти), формування власної думки та прийняття рішень, емоційний інтелект.

Поняття «емоційний інтелект» не містили попередні переліки ключових здатностей. Йдеться про набір ментальних здібностей (когнітивних, емоційних адаптаційних соціальних), що дозволяють особистості усвідомлювати та розуміти власні емоції та емоції інших, управляти власними емоціями в повсякденних та стресових ситуаціях (самоконтроль та самомотивація розглядаються як структурні компоненти емоційного інтелекту), управляти чужими емоціями (зокрема, відчувати співпереживання - соціальна емпатія).

Урахування компетентнісного підходу у процесі формування соціальної компетентності означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі; зміщення акценту з накопичування нормативно визначених знань, навичок й умінь на формування й розвиток здатностей практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях; організацію освітнього процесу з урахуванням затребуваності навчальних досягнень особистості в суспільстві, забезпечення її спроможності відповідати реальним запитам швидкозмінної сучасності та мати сформований потенціал для швидкої безболісної адаптації у соціальній структурі в умовах глобальних викликів.

Оскільки компетентнісний підхід реалізується через діяльність, орієнтацію формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови забезпечує *комунікативно-діяльнісний підхід*. Основою зазначеного методологічного підходу є категорія предметної діяльності особистості, що дає можливість формувати в учнів початкової ланки освіти систему цінностей, знань, умінь, навичок і досвіду через залучення до освітньої

іншомовної діяльності, максимально наближеної до реальної соціальної життєдіяльності.

Комунікативно-діяльнісний підхід однаковою мірою враховує лінгвістичний, психологічний, комунікативний та методичний аспекти формування досліджуваної якості. Відповідно до зазначеного підходу вивчення іноземної мови у початкових класах має носити діяльнісний характер, оскільки реальне спілкування здійснюється через мовленнєву діяльність, за допомогою якої учасники спілкування намагаються вирішувати реальні та уявні завдання [3].

Будь-яка діяльність спрямована на результат, а її основою є усвідомлено сформульована ціль. Причому витoki цілі лежать у сфері потреб, ідеалів та цінностей особистості, а отже зміст діяльності визначається залежно від морального спрямування та впливу на людину та суспільство [4]. Цілі діяльності мають складну структуру і визначають мотивацію, яка є рушійною силою діяльності, що у свою чергу забезпечує як існування особистості та суспільства, так і їхній розвиток [3].

Отже, згідно з аналізованим підходом визначаємо такі компоненти освітньої діяльності особистості: потреба (ціль), суб'єкт, об'єкт, процеси (взаємопов'язані дії, що виступають найпростішими одиницями діяльності), умови та результат. Згідно з позиціями діяльнісного підходу, ми конкретизуємо результат формування соціальної компетентності учнів початкових класів в таких аспектах: здатність активно спілкуватися англійською мовою у процесі освітньої та, за потреби, соціальної діяльності, практично вирішувати комунікативні завдання іноземною мовою на основі емпатії, толерантності, резильєнтності в освітній та побутовій сферах відповідно до визначених принципів, цінностей, мотивів взаємодії, переконань та ідеалів.

Концептуальні положення комунікативно-діяльнісного підходу полягають у тому, що діяльність особистості розглядається як форма активної цілеспрямованої безпосередньої і опосередкованої взаємодії людини з іншими

суб'єктами комунікації (вчитель, учні, батьки, уявні чи казкові герої). Аксиомою є думка про провідну роль спілкування у соціалізації учнів початкових класів.

Уміння комунікувати, знання мов, зокрема англійської, є показником сучасної освіченої особистості. Комунікативні зв'язки учнів початкових класів у межах освітньої діяльності встановлюються з товаришами в класі, учителями, батьками, власне, зі всіма учасниками освітнього процесу. Відповідно до цього під час у процесі вивчення англійської мови, перевага повинна надаватися комунікативним завданням, що є підґрунтям набуття комунікативних і соціальних умінь і досвіду, а отже створює передумови для оволодіння соціальною компетентністю. Набути означену якість – означає набутти здатність послуговуватися англійською мовою залежно від конкретної навчальної ситуації через моделювання типових комунікативно-соціальних ситуацій засобами активних, інтерактивних та цифрових лінгводидактичних технологій.

Аналіз наукових здобутків вітчизняних учених підтверджують важливу роль реалізації комунікативно-діяльнісного підходу у перебігу формування досліджуваної компетентності. Зокрема, М. Прищак комунікативний підхід пов'язує з універсальною ідеєю, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, теологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти (педагогіки) [6]. Зі свого боку Н. Волкова виокремлює такі складники освітньої комунікативності: потреба у комунікації, загальнолюдські компоненти комунікативності: емоційне задоволення від комунікації; комунікативні здібності; прагнення розвитку комунікативних здатностей [7], зокрема у процесі навчання спілкування англійською мовою.

Зважаючи на зазначене, можемо додати, що повноцінна сформованість соціальної компетентності учнів початкових класів під час вивчення англійської мови є можливим за умови впровадження систематичної усномовної комунікації з усіма учасниками освітнього процесу.

Практичні аспекти упровадження діяльнісного підходу представлені в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, узагальнені М. Садовим, який

зазначив: «... діяльнісний підхід значною мірою ґрунтується на особистісно-орієнтованому навчанні» [8].

Поділяючи наукову позицію автора, схарактеризуємо зміст *особистісно-орієнтованого підходу* дослідження. Зауважимо, що в сучасній педагогічній науці простежується багато підходів до визначення цього поняття. Нам імпонує позиція С.Яценко, яка вважає, що особистісно-орієнтований підхід – це «педагогічно спрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя, що має на меті реалізацію індивідуального творчого потенціалу учня у поєднанні з розвитком ... особистісних якостей» [9].

Науковцями виокремлено такі характеристики особистісно зорієнтованої освіти:

1. спрямованість на становлення людини як неповторної індивідуальності, духовного життєтворчого суб'єкта культури;
2. особистісна значущість навчання, особистісний життєвий смисл, збереження й відтворення екології людини, її тілесного й духовного здоров'я, особистої свободи та моралі;
3. культуротворчість;
4. соціалізація;
5. спрямованість на задоволення екзистенційних потреб людини;
6. перехід від пояснення до розуміння, від монологу до діалогу, від соціального контролю до розвитку, від управління до самоуправління.

Реалізація засад аналізованого підходу в освітньому процесі з метою формування соціальної компетентності учнів початкових класів передбачає: створення умов, що забезпечують мотивацію до розвитку особистості, її інтелектуальних та духовних сил; використання варіативності форм, методів, інструментів та ресурсів, що застосовуються аудиторно на уроках англійської мови, з урахуванням рівнів її розвитку, потреб, інтересів та запитів кожного здобувача початкової освіти; використання можливостей позанавчальної діяльності (гурткова та клубна робота, зустрічі, свята, використання театральної

діяльності цифрових технологій); співробітництво з батьками молодших школярів тощо.

Методологічне значення розглянутих інтегративного підходів може бути повною мірою реалізоване лише на основі застосування *інтегративного (міждисциплінарного) підходу*. Сутність підходу полягає в науково обґрунтованому й органічному взаємопроникненні різних галузей знань із метою оптимізації та підвищення результативності формування цілісної картини світу здобувачів освіти початкової ланки освіти в межах одного навчального предмета.

Проблема інтеграції в освіті привертає увагу широкого кола дослідників, які вважають, що цілісність знань має стати закономірним результатом міжпредметних зв'язків, органічної єдності й поглибленого синтезу знань. На сьогодні ідеї інтеграції та формування соціокультурних знань є досить актуальними, оскільки відповідно до Концепції «Нова українська школа» більшість предметів початкової школи варто інтегрувати з метою цілісного уявлення світу дитиною. З огляду на це, інтеграція – це вже не просто зв'язок між предметами, поєднання декількох навчальних предметів на одному занятті, це одна із тенденцій загальної освіти, новий підхід до формування соціально компетентного й комунікативно спроможного здобувача освіти.

Інтегрований характер раннього шкільного навчання іноземної мови полягає в об'єднанні та взаємодії різнопредметних знань і способів їх застосування, а також і інтегруванні другомовної комунікативної діяльності з іншими видами, притаманними молодшому шкільному віку: ігровою, руховою, музичною, драматичною, художньою, трудовою тощо. Так утворюються спільні зони навчання, виховання, розвитку й цілісного впливу предметів різних освітніх галузей формування соціальної компетентності учнів початкових класів.

Отже, застосування інтегративного підходу в процесі освітньої діяльності під час вивчення англійської мови з метою формування соціальної компетентності зумовлене значним розширенням можливостей іншомовного

міжкультурного спілкування, орієнтованого на розвиток іншомовного соціального досвіду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вихідною передумовою створення ефективної методики формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови є застосування положень методологічних підходів у освітньому процесі. Уважаємо, що розглянуті підходи повною мірою забезпечують створення нових методологічних засад для формування визначеної здатності в освітньому процесі під час вивчення іноземної мови у початковій школі та спрямовують цей процес на новий теоретичний і практичний рівні.

До перспектив подальших досліджень відносимо характеристику дидактичних принципів з метою формування соціальної компетентності учнів початкових класів на уроках англійської мови засобами цифрових компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лузан П.Г., Сопівник І.В., Виговська С.В. Методологія та організація науково-педагогічних досліджень : підручник. Київ: Компринт, 2016. 491 с.
2. Бондар В.І. Дидактика. Київ: Либідь, 2005. 266 с.
3. Савченко О.Я. Державна освітня політика в галузі освіти: уроки двадцятиріччя. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за ред. В.Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка. 2011. С. 8-26.
4. Лодатко Є О. Педагогічне моделювання: монографія. Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2022. 206 с.
5. Пінчук І.О. Іншомовна комунікативна компетентність учителя початкової школи : теорія та методика : монографія. Черкаси, 2020. 330 с.
6. Прищак М.Д. Методологічний концепт комунікативного підходу в освіті

та педагогіці URL: <http://conf.vntu.edu.ua./znanosv/2012/txt/pryshchak.pdf>.
(дата звернення: 04.04.2026).

7. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібн. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
8. Садовий М. Діяльнісний та системний підхід у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки*. Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, 2013. Вип. 123 (2). С. 304-308.
9. Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. № 85. Спецвипуск. С.116 – 122.

Юркова Алла Олександрівна

учитель української мови і літератури, зарубіжної літератури

Одеська гімназія №120

Одеської міської ради

Кукушкіна Ганна Віталіївна

учитель англійської мови

Одеська гімназія №120

Одеської міської ради

м. Одеса, Україна

«СИЛА СЛОВА: ТАРАС ШЕВЧЕНКО І НАЦІОНАЛЬНА МОВА»

Анотація. Стаття "Сила Слова: Тарас Шевченко і Національна Мова" визначає обізнаність авторів з української мови, іноземних мов, української літератури, українознавства, історії та образотворчого мистецтва. Обрана тема демонструє вміння будувати висловлення певного обсягу, добираючи і впорядковуючи необхідний для реалізації задуму матеріал. У наданій роботі розкрита тема, викладено матеріал логічно і послідовно; використано мовні засоби; дотримано норми літературної мови та єдності стилю; виявлено особисте ставлення до предмета висловлювання і певний рівень творчої діяльності; створено оригінальний текст певного стилю й аргументовані висловлені думки; використано багатство лексики й граматичних засобів.

Стаття формує почуття патріотизму в учнівської молоді, виховання духовності, національної свідомості, поваги до рідної мови, історії, культури, звичаїв, традицій народу. Усвідомлення місця і ролі Т.Г. Шевченка в історичному та художньому розвитку народу. Сприяє вихованню активної громадянської позиції засобами українознавства, літератури, історії та мистецтва в системі формування духовної, творчої особистості.

В статті (автори аналізують соціокультурні проблеми та нерівності, висвітлюючи необхідність різних підходів у суспільстві та надаючи простір для обговорення різних поглядів та перспектив на теми рівноправ'я) [3]

Ключові слова: тарас Шевченко, Національна Мова, національна свідомість, самосвідомлення та ідентичність.

Тарас Шевченко, видатний український поет і художник, пройшов через випробування та страждання, що вразили його душу і вплинули на його творчість. У своїх творах він надавав особливого значення українській мові та слову як невід'ємним складникам національного самосвідомлення та ідентичності.

Шевченко, використовуючи українську мову, намагався відтворити велич і красу свого народу, а також висловити глибокі соціальні та політичні проблеми свого часу. Він вірив, що мова має неймовірну силу об'єднувати людей і утверджувати національну гідність. У своїх творах, таких як "Кобзар", "Заповіт", "Марія", Шевченко висловлював надію на краще майбутнє для України, де її народ матиме права і свободи.

Слово для Шевченка було не просто інструментом вираження думок, але й ключовим елементом національної самосвідомості. Він закликав українців зберігати та шанувати свою мову, оскільки вона була основою національного духу. В своїх творах поет протиставляв українську мову іншим культурним впливам, визначаючи її як невід'ємну частину національної ідентичності. Тарас Шевченко в своїх творах не лише вдихав життя в українську мову, але і прагнув пробудити національну свідомість, звертаючись до серця кожного українця. У своїх поетичних шедеврах він звертав увагу на важливість збереження мовної чистоти, що ставало символом національної гідності та самостійності.

У "Заповіті" Шевченко закликав свій народ до об'єднання, наголошуючи на тому, що лише зберігши свою мову та традиції, українці зможуть вибороти своє місце під сонцем. Він підкреслював, що українське слово – це не просто

комбінація літер, але живий дух нації, який несе в собі культурний спадок і історію.

У "Кобзарі" поет взяв на себе роль народного барда, який співає пісні свого народу, зберігаючи їхню суть і мелодію. Шевченко вбачав у своїй творчості не лише висловлення власних переживань, а й передачу болю та радості всього українського народу через могутнє слово.

Отже, в творчості Тараса Шевченка українське слово виступає як неоціненний скарб, що об'єднує націю та зберігає її духовну цілісність. Поет прагнув до того, щоб кожен українець розумів вагу своєї мови і був гідним спадкоємцем великого культурного надбання, яке передавав Шевченко через свої вірші та прозові твори.

Таким чином, через свої твори Шевченко намагався донести до свого народу важливість української мови та слова, які мають силу об'єднувати, надихати та зберігати національну самобутність. Його спадок залишається актуальним і в сучасному світлі, нагадуючи нам про вагомість мови як чинника національного розвитку та згуртованості.

Літературні твори мають неабиякий вплив на формування толерантного ставлення у людей різних вікових та соціальних категорій. Тому вивчення цього впливу демонструє важливість літератури як засобу пізнання та сприйняття різноманітності людського досвіду. Через відображення різних персонажів та їхніх життєвих історій, літературні твори надають читачам можливість відчувати емпатію та співчуття до людей з різних соціальних груп. Поринання у світ літератури дозволяє розширити свій світогляд, зрозуміти різні точки зору та переживання інших, що сприяє формуванню толерантного ставлення до різноманітності та прийняттю різних соціальних груп без упереджень чи стереотипів. Таким чином, літературні твори виступають як могутній інструмент виховання та формування громадянської культури, сприяючи розвитку толерантності, розуміння та рівноправ'я в суспільстві [2]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Казачінер О. С., Ганіна Н. В. Тема людей з особливостями психофізичного розвитку в сучасній художній дитячій літературі. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (1). С. 276–279.
2. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. С. 10–12.
3. Шаров С. В., Шарова Т. М. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві. Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9-10 серпня 2019 р.). Одеса. С. 112–115.

Костенко Наталія Дмитрівна
Директор
Криворізька гімназія «Інтелект»
Криворізької міської ради

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГІМНАЗІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається сучасний підхід до стратегічного управління гімназією в умовах глобальної цифровізації. Автор акцентує увагу на тому, що успішна трансформація — це не лише технічне переоснащення, а передусім зміна управлінської парадигми та мислення колективу. Висвітлено роль адаптивного лідерства, психологічної підтримки вчителів та практичного використання цифрових інструментів для побудови відкритої освітньої екосистеми.

Ключові слова: цифрова трансформація, стратегічне управління, гімназія, адаптивне лідерство, цифрова компетентність вчителя, освітня екосистема, інновації, ШІ в освіті.

Сьогодні кожен із нас, хто дотичний до управління освітою, відчуває: школа вже ніколи не повернеться до суто паперового формату минулого століття. Цифрова трансформація перестала бути простою вимогою зверху чи модним гаслом із конференцій — вона стала нашим реальним повсякденням, де ми вчимося жити й працювати в новому, часто прискореному ритмі. Стратегічне управління сучасною гімназією зараз найбільше нагадує керування кораблем у відкритому морі під час шторму: карти постійно оновлюються, старі орієнтири зникають, і нам потрібен не просто план, закритий у папці «на папері», а справжній внутрішній компас. Як слушно зауважує В. Ю. Биков у своїх працях

щодо розвитку комп'ютерно-технологічної платформи [1, с. 6], ми будемо нову технологічну екосистему, де техніка стає не дорогою іграшкою, а фундаментальною умовою для отримання якісних знань.

Давайте будемо відвертими: якщо стратегія розвитку гімназії зводиться лише до закупівлі ноутбуків чи встановлення інтерактивних панелей, то це шлях у нікуди. Справжня цифровізація — це про те, як зробити навчання «живим» і релевантним для сучасного покоління учнів. Коли я спостерігаю, як на уроках математики діти використовують середовище GeoGebra, я бачу справжню магію: складні, сухі формули перетворюються на динамічні об'єкти, які можна досліджувати «на дотик». За словами Г. В. Єльнікової, ключ до успіху в таких умовах лежить саме у адаптивному управлінні [3, с. 92], що дозволяє закладу миттєво реагувати на зміни. Ми маємо бути надзвичайно гнучкими: сьогодні ми освоюємо хмарні сховища для спільної роботи, а завтра вже експериментуємо з тим, як штучний інтелект може розвантажити вчителя від рутинної підготовки до занять чи перевірки тестів. Це не має викликати страх перед невідомим — це має викликати азарт дослідника, який прагне вдосконалення.

Проте в центрі будь-якого цифрового руху завжди залишається людина. Головне завдання сучасної стратегії управління — не дати вчителю вигоріти під тиском нових технологій та постійних оновлень. Л. М. Гриневич та Н. В. Морзе влучно підкреслюють, що цифрова компетентність — це не навичка, яку можна здобути за один семінар, а ціла культура, яку ми дбайливо вирощуємо в колективі щодня [2, с. 18]. У нашій гімназії ми робимо ставку на горизонтальні зв'язки та психологічну підтримку. Стратегія — це передусім про солідарність: коли молодий спеціаліст допомагає досвідченому колезі опанувати онлайн-платформу, а той, своєю чергою, ділиться педагогічною мудрістю. Тільки за такої умови зміни стануть частиною нашої ідентичності, а не просто прикрашеними звітами для перевірок.

Важливо також розуміти, що цифрова гімназія — це не фортеця з високими стінами, а відкрита система, де батьки стають нашими повноцінними

партнерами. У стратегічному плані ми маємо чітко прописати прозорі канали комунікації, спираючись на положення Концепції розвитку цифрової освіти [5]. Батьки перестають чинити опір змінам, коли бачать реальну вигоду для своєї дитини: зручний доступ до матеріалів, прозорість оцінювання та можливість оперативного зворотного зв'язку. Ми маємо навчити їх бути частиною цієї цифрової культури, пояснюючи правила кібербезпеки та гігієни в мережі. Коли родина розуміє, що гаджет у школі — це інструмент пізнання, а не джерело відволікання, весь освітній процес набуває нової якості.

Керівництво закладу сьогодні теж кардинально змінюється. Директор — це вже не просто адміністратор, а лідер-фасилітатор, який створює умови для творчості. І. М. Дичківська підкреслює, що інновації приживаються лише там, де є право на помилку [4, с. 118]. Нам потрібно плекати атмосферу безпечного експерименту. Нехай не все вийде з першого разу — важливо, що ми рухаємося вперед. Заохочення вчителів до створення власного контенту, запису коротких пояснювальних відео чи використання елементів гейміфікації робить процес навчання персоналізованим, враховуючи потреби кожного окремого учня.

Не варто забувати і про технічний бік, але дивитися на нього слід через призму доцільності. Кожна інвестована гривня має працювати на розвиток дитини. Стратегія повинна передбачати раціональне оновлення бази: від стабільного інтернету в кожному куточку закладу до впровадження електронного документообігу, який звільняє адміністрацію від стосів паперу. Це дає змогу зосередитися на головному — педагогічному менторстві та стратегічному плануванні. Наостанок хочу сказати, що жоден комп'ютер не замінить серця вчителя. Наша стратегія цифрового розвитку — це лише засіб, щоб звільнити нас від рутини, дати простір для творчості й відкрити дітям більше можливостей. Ми будемо школу майбутнього не для звітів, а для того, щоб наші випускники почувалися впевнено у світі, не втрачаючи при цьому людяності. Це довгий шлях, але, ідучи ним разом, ми робимо нашу гімназію місцем, де справді хочеться вчитися і вчити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки в Україні. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Т. 70, № 2. С. 1–13.
2. Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Бойко М. А. Науково-методичні засади формування цифрової компетентності педагогічних працівників. Науковий вісник Ужгородського університету. 2020. С. 15–22.
3. Єльнікова Г. В. Адаптивне управління: прикладний аспект: монографія. Харків: Мачулін, 2017. 444 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 3-тє вид. Київ: Академвидав, 2015. 304 с.
5. Концепція розвитку цифрової освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 2021 р. [Електронний ресурс].

Замфір Аліна Олександрівна

студентка Житомирського державного університету

імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

Піддубна Оксана Михайлівна

Науковий керівник завідувач кафедри образотворчого
Мистецтва та дизайну, кандидат педагогічних наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглядаються інноваційні підходи до розвитку творчих здібностей учнів на уроках образотворчого мистецтва. Актуальність дослідження зумовлена потребою сучасної освіти у формуванні креативної, активної та самостійної особистості, здатної до творчого мислення та самовираження. У роботі розкрито сутність понять «творчі здібності» та «інноваційні підходи», а також визначено їх значення у процесі навчання образотворчого мистецтва.

Проаналізовано ефективні методи та засоби розвитку творчого потенціалу учнів, зокрема використання інтерактивних технологій, проектної діяльності, нетрадиційних художніх технік і сучасних цифрових інструментів. Особливу увагу приділено ролі вчителя як організатора творчого середовища та наставника навчального процесу.

Встановлено, що впровадження інноваційних підходів на уроках образотворчого мистецтва сприяє розвитку уяви, креативного мислення,

емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та формуванню ключових компетентностей учнів[6].

Ключові слова: творчі здібності, інноваційні підходи, образотворче мистецтво, креативність, інтерактивні методи, художня діяльність.

Інноваційні підходи до розвитку творчих здібностей учнів на уроках образотворчого мистецтва

Сучасна система освіти орієнтується на формування всебічно розвиненої особистості, здатної до творчого мислення, самовираження та активної діяльності[2]. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток творчих здібностей учнів, зокрема на уроках образотворчого мистецтва, які мають значний потенціал для формування креативності та естетичного світогляду[1].

Творчі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують успішність творчої діяльності. Вони включають уяву, фантазію, образне мислення, емоційність та здатність до самовираження[5]. У процесі навчання образотворчого мистецтва створюються сприятливі умови для розвитку цих якостей, адже художня діяльність дозволяє учням вільно висловлювати власні ідеї та почуття.

Аналіз наукових досліджень: Інноваційну діяльність та впровадження її в закладах загальної освіти для нашого дослідження є особливо значущими. Зокрема, теоретичні аспекти розвитку творчих здібностей та педагогічної діяльності в освіті досліджували такі науковці, як Л. Масол, Л. Пометун, Л. В. Пироженко, Л. Савченко, Л. Сухомлинський, Л. Сисоєва, Л. Виготський, М. Садовий та О. Трифонова.

Інноваційні підходи в освіті передбачають використання новітніх методів, форм і засобів навчання, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів. Одним із таких підходів є застосування інтерактивних методів навчання[4]. До них належать мозковий штурм, робота в групах, дискусії, творчі проекти. Використання цих методів сприяє розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в команді, а також стимулює креативне мислення[3].

Важливе місце у розвитку творчих здібностей займає використання нетрадиційних художніх технік. До них можна віднести малювання пальцями, монотипію, графографію, колаж, аплікацію з різноманітних матеріалів. Такі техніки викликають у учнів зацікавлення, сприяють розвитку фантазії та допомагають подолати страх перед помилкою, що є важливим для творчого процесу.

Сучасні цифрові технології також відкривають нові можливості для розвитку творчості учнів. Використання графічних редакторів, онлайн-платформ, відеоуроків дозволяє урізноманітнити навчальний процес, зробити його більш цікавим і доступним. Крім того, цифрові інструменти дають змогу учням експериментувати з формами, кольорами та композицією, що позитивно впливає на розвиток їх творчих здібностей.

Не менш важливою є роль учителя у процесі розвитку творчості учнів. Сучасний педагог виступає не лише джерелом знань, а й організатором творчого середовища, наставником навчального процесу. Він має створювати атмосферу довіри та підтримки, заохочувати учнів до самовираження, враховувати їх індивідуальні особливості та інтереси.

Практика показує, що ефективно поєднання традиційних і інноваційних методів навчання сприяє активізації творчої діяльності учнів. Наприклад, виконання творчих завдань, участь у мистецьких проєктах, створення власних художніх робіт дозволяють учням реалізувати свій потенціал та відчувати успіх[7].

Отже, впровадження інноваційних підходів на уроках образотворчого мистецтва є важливою умовою розвитку творчих здібностей учнів. Використання інтерактивних методів, сучасних технік та цифрових технологій сприяє формуванню креативної, активної та самостійної особистості, здатної до творчої діяльності та самореалізації[8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виготський Л. С. Уява і творчість у дитячому віці. – Київ, 1991.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VII.
3. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посібник для вчителів. – Харків: Веста, вид-во «Ранок», 2006. – 256 с.
4. Пометун О., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.: іл.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
6. Садовий М. І., Трифонова О. М. Розвиток технологічної та природничої освіти в умовах сталого розвитку // Наукові записки. Серія педагогічні науки / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2016. – Вип. СXXXII (132). – С. 197–207.
7. Серце віддаю дітям [Текст] / Василь Сухомлинський. – Харків: Акта, 2012. – 537,[1] с.: фотоіл. – Бібліогр.: с. 529–537
8. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

УДК 159.9:316.6

Юзькова Уляна Іванівна

студентка

Дніпровський гуманітарний університет

м. Дніпро, Україна

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА САМООЦІНКУ Й ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. Проаналізовано сутність понять гендерної ідентичності, гендерних стереотипів і гендерної самосвідомості, а також їхню роль у процесі становлення особистості. Висвітлено механізми впливу соціальних очікувань щодо «чоловічих» і «жіночих» ролей на розвиток самосприйняття, самооцінки та внутрішнього потенціалу молоді. Розглянуто як жорсткі гендерні стереотипи можуть спричиняти внутрішні конфлікти, обмежувати прояв креативності, ускладнювати процес самоприйняття та негативно впливати на формування цілісного Я-образу.

Ключові слова: гендерні стереотипи; гендерна ідентичність; гендерна самосвідомість; самооцінка; Я-концепція; андрогінність; соціалізація.

Проблема формування, розвитку та змін гендерної ідентичності особистості належить до найбільш складних і дискусійних у психологічній науці. Основні підходи до розуміння структури та функцій гендерної ідентичності сформувалися насамперед у зарубіжних дослідженнях і теоріях

ідентичності таких учених, як Л. С. Виготського, Е. Гідденса, В. Джеймса, Е. Дюркгейма, І. С. Кона, Ч. Кулі, Ю. М. Лотмана, Дж. Міда, С. Л. Рубінштейна, Г. Теджфела, Дж. Тернера, Е. Фромма, З. Фрейда, Д. Б. Ельконіна, В. А. Ядова, К. Ясперса.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки й надалі спостерігається домінування патріархальних стереотипів у суспільстві, що істотно впливають на формування гендерної ідентичності особистості в юнацькому віці [2]. Ці стереотипи часто виявляються більш стійкими навіть порівняно з расовими та чітко проявляються в різних сферах життя людини, зокрема у самосвідомості, міжособистісному спілкуванні та міжгруповій взаємодії. Загалом гендерні стереотипи відзначаються значною життестійкістю, глибоко закріплюються у свідомості більшості людей і активно передаються від покоління до покоління [1].

Гендерний стереотип визначається як спрощене, стійке та емоційно забарвлене уявлення про поведінку й характерні риси чоловіків і жінок [3]. Загалом гендерні стереотипи розуміють як соціально сформовані уявлення про особистісні якості та моделі поведінки чоловіків і жінок, а також про особливості виконання ними соціальних ролей [1]. Вони постають як узагальнені та схематизовані образи маскулінності й фемінності, а також як нормативні уявлення про чоловічі та жіночі ролі відповідно до суспільних очікувань.

Гендерні очікування тісно пов'язані з гендерною самосвідомістю особистості. Гендерна самосвідомість трактується як цілісна система уявлень і оцінок людини про саму себе як представника певного гендера. До її структури належать: знання та уявлення особистості про власні фізичні, сексуальні й психологічні особливості як представника певного гендера; бачення власного життєвого і професійного шляху крізь призму належності до певного гендера; уявлення про соціальні статуси, ролі, ідеали та норми поведінки, пов'язані з гендерною належністю.

Гендерна ідентичність, що виступає однією з базових характеристик особистості, формується в соціальному середовищі в процесі інтеграції маскуліних і феміних рис та розвивається у взаємодії особистісного «Я» з іншими людьми [4].

З раннього дитинства людина опиняється в соціальному середовищі, де її поведінка оцінюється відповідно до гендерних очікувань. Дівчат зазвичай орієнтують на прояв м'якості, скромності та емоційності, тоді як хлопців заохочують бути сильними, рішучими та стриманими у виявленні почуттів. У результаті поступово формується внутрішнє переконання, що одні риси характеру є прийнятними, а інші – небажаними. Постійне співвіднесення себе із соціально заданими ідеалами нерідко призводить до пригнічення частини особистісного потенціалу. Через це людина починає оцінювати себе не стільки за власними можливостями та потребами, скільки за рівнем відповідності очікуванням оточення.

Гендерні стереотипи можуть не лише негативно впливати на самооцінку, а й спричиняти внутрішні суперечності. Наприклад, жінка, яка прагне реалізувати себе в професійному лідерстві, може зіткнутися з упередженим ставленням і звинуваченнями у невідповідності традиційним уявленням про жіночність, що викликає сумніви щодо власної компетентності. Чоловік, який відкрито проявляє емоційність або вразливість, часто відчуває соціальний тиск стримувати свої переживання, що ускладнює розвиток саморефлексії та прийняття власних почуттів. Усе це суттєво впливає на формування Я-образу особистості та визначає те, як людина сприймає себе, свої цінності й межі власних можливостей.

Результати численних досліджень свідчать про те, що гендерні стереотипи можуть обмежувати прояви креативності особистості. Найсприятливіші умови для розвитку індивідуального потенціалу виникають тоді, коли вплив гендерних стереотипів є мінімальним або слабо вираженим. Також встановлено, що люди з меншою залежністю від стереотипних гендерних уявлень легше адаптуються до змін у суспільстві та виявляють вищий рівень творчої активності у різних

сферах діяльності. Зменшення вираженості гендерних стереотипів пов'язане зі зростанням рівня андрогінності, яка передбачає ширший репертуар і більшу гнучкість гендерно-рольової поведінки, а також сприяє розвитку високих соціально-адаптивних можливостей особистості [3].

У сучасних умовах людина дедалі частіше стикається з потребою формувати критичне ставлення до гендерних норм і навчатися розпізнавати стереотипні установки у власному мисленні. Усвідомлення соціальної зумовленості багатьох таких уявлень допомагає послабити їхній вплив і створює можливість будувати самооцінку на основі реальних здібностей, інтересів і потреб, а не лише очікувань оточення. Важливим також є розвиток емоційної чутливості та здатності до саморефлексії, оскільки вміння помічати внутрішні суперечності та працювати з ними сприяє формуванню більш цілісного й стабільного «Я-образу» особистості.

Важливу роль відіграє створення такого соціального середовища, у якому людина може безпечно випробовувати різні моделі поведінки без страху осуду чи неприйняття. Освітні програми, тренінгові заняття, групові обговорення та психологічні практики сприяють розширенню уявлень про можливі варіанти гендерних ролей і допомагають особистості приймати в собі як риси, традиційно пов'язані з жіночністю, так і ті, що зазвичай асоціюються з «чоловічою» поведінкою.

Водночас зменшення впливу гендерних стереотипів неможливе лише на індивідуальному рівні, оскільки такі уявлення формуються та підтримуються системою соціальних норм і культурних зразків. Саме тому ефективні зміни потребують комплексного підходу та охоплюють освітню, медійну, професійну й культурну сфери суспільного життя. Насамперед важливо трансформувати модель соціалізації, у межах якої діти з раннього віку стикаються з жорстким розподілом ролей і очікувань. Це передбачає впровадження гендерно чутливих освітніх підходів, оновлення змісту навчальних програм, підручників і дидактичних матеріалів з метою уникнення стереотипних образів та

формування у молоді уявлення про широкий спектр можливостей самореалізації незалежно від статі.

У ширшому контексті розвиток суспільства має відбуватися в напрямі утвердження таких моделей взаємодії, у яких відповідальність, турбота, лідерські якості та емоційна відкритість розглядаються не як ознаки певної статі, а як універсальні характеристики особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вплив гендерних стереотипів на процес розвитку особистості. StudFiles : файловий архів студентів. URL:<https://studfile.net/preview/5023366/page:24/> (дата звернення: 02.04.2026).
2. Гуз М. Р. Гендерно-рольові стереотипи серед студентської молоді. Наукові записки НаУКМА. 2002.Т. 20. С. 375–381.
3. Кривопишина О. А. Особливості впливу гендерних стереотипів на розвиток обдарованої особистості в юності. Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Вип. 27. С. 254–265.
4. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / за ред. М. М. Скорика. Київ : К.І.С., 2004. С. 536.

Деркач Лідія Миколаївна

доктор психології, професор кафедри психології
Дніпровський університет митної справи та фінансів

ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС КОГНІТИВНОЇ ВІЙНИ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Анотація. Статтю присвячено вивченню однієї із нагальних проблем Української освітньої спільноти – забезпеченню якості психологічної освіти в Україні під час воєнного стану. Підготовка майбутніх психологів ґрунтується на пріоритетних змінах, напрямках, зміненому та суттєво оновленому фокусу підготовки майбутніх психологів, що зумовлені викликами когнітивної війни. Визначено ключові зміни в парадигмі реформування сучасної психологічної освіти, ключові напрямки досліджень українських психологів, базові аспекти, стан наукового дискурсу в кризових умовах, теоретичні основи досліджень, виклики і проблеми. Наведено шляхи трансформації методології психологічних наукових розвідок та інноваційних пошуків в період з 2022 по 2026 років, що здійснювалася в напрямках: оновлення тематики психолого-педагогічних досліджень в умовах когнітивної війни, зокрема: психології витривалості; зміни методології наукового пошуку і наукових розвідок у воєнні часи; впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень в українській сучасній психології; переходу до короткострокових методів, зокрема, що ґрунтуються на можливостях когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) та EMDR; прогностики можливих сценаріїв подальшого розвитку психолого-педагогічних досліджень з феноменології онлайн-психології: розвиток дистанційної психологічної допомоги та застосунків для самопомоги. Здійснено спробу визначити методологічні підвалини структура викликів, які є багатовимірними. Наведено ключові аспектами та виклики: зміна фокусу підготовки психологів-практиків,

інструменти та програми, вимоги до сучасних психологів, роль та значення психологічної служби у школах та закладах вищої освіти.

В цьому контексті якісна психологічна освіта може підготувати сучасних і майбутніх психологів, які можуть стати компетентнісно – поінформованими та відповідальними фахівцями для вирішення не тільки Українських викликів і проблем, спричинених когнітивною війною, але й для вирішення глобальних викликів.

Ключові слова: когнітивна війна, кризова психологія, та травмотерапія, адаптація навчальних програм до військового контексту, зміна фокусу підготовки, вплив війни на якість психологічної освіти, кризовий менеджмент, вимоги до практичних психологів в умовах невизначеності, методологія наукових досліджень під час війни.

Актуальність дослідження обумовлюють виклики та непередбачувана динаміка когнітивної війни, що потребують виваженого підходу до розуміння психології розвитку особистості в умовах кризи, якою є сучасна війна. Особистість в умовах війни - це моральний дистрес і моральна травма, горе і втрата, професійне вигорання та втома від співчуття. Війна – «це катастрофа» [15], це - «трагедія гуманітарного масштабу» [23] під час якої особистість [14] переживає катастрофічні впливи та наслідки високотехнологічної війни, що руйнують мозок, волю людини до супротиву, свідомість, національну ідентичність, несе постійні загрози її здоров'ю та безпеці, благополуччю.

Широкомасштабна війна в Україні з 2022 року стала не лише кризою для українського соціуму, але й потужним каталізатором трансформаційних змін у різних сферах суспільного життя, в тому числі, психологічній освіті та науці. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що «порушення і руйнування інфраструктури, масова міграція населення, загроза життю та здоров'ю громадян зумовили стрімкий перехід освітнього процесу в дистанційний формат, що актуалізувало пошук нових підходів, методик, цифрових інструментів забезпечення доступу до знань» [23 , С.9].

Разом з тим, на наш погляд, проблема аналізу стану психологічної освіти та науки у період 2022-2026 року у контексті її динаміки, не знайшла достатнього відображення в науковій літературі.

Виходячи із актуальності цієї проблеми та недостатності її розробки нами було визначено наукову проблематику даного дослідження.

Метою статті є дослідження сучасного стану психологічної освіти в Україні, аналіз трансформацій української психології та психологічної науки у відповідь на повномасштабну агресію та визначення перспективних напрямів її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Психологічна освіта в Україні під час когнітивної війни, виклики та трансформації у період 2022-2026 років актуалізують гостру потребу Українського соціуму в наданні якісної, швидкої психологічної допомоги як травмованим військовослужбовцям, так і цивільному населенню. Це відбувається через зміну парадигми: від мирного до воєнного часу, зміна ролі психології з теоретичної на кризову та практичну психологію, радикальні зміни предмету психологічних досліджень, інші методології психологічних розвідок.

І в цьому науковому дискурсі, глибинне теоретико-методологічне осмислення складних та багатомірних феноменів вищої освіти України в умовах воєнного стану відображено у сумісній праці Кременя В.Г, Лугового В.І, Саухи [8 ,С.1]. За матеріалами загальних зборів Національної академії педагогічних наук України від 17 листопада 2023 року було зазначено основні виклики і проблеми, які постали перед вищою освітою в умовах воєнного стану, зокрема:

- загроза життю та здоров'ю здобувачів вищої освіти та персоналу закладів вищої освіти
- масштабні руйнування та пошкодження інфраструктури
- вимушене переміщення закладів
- вплив війни на контингент здобувачів вищої освіти та склад науково-педагогічних працівників

- загострення проблем забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти [8, С.1-2].

Дотичною і слушною до обраної нами феноменології аналізу стану вищої психологічної освіти України є, з нашої позиції, думка академіка Панка В.Г, в якій вихідна теза полягає в тому, що «..У багатьох аспектах предмет психологічних досліджень зараз не схожий на довоєнний. Звідси – необхідність психологічного осмислення чинників такого явища як «війна» на індивідуальному, груповому і масовому рівнях та реорганізація (оновлення) змісту, структури, методології психологічних досліджень відповідно до реалій війни» [15,С.1].

Радикальні зміни предмету психологічних досліджень під впливом факторів війни сформували **ключові напрямки досліджень українських психологів** – науковців у царині досліджень та практик, зокрема:

- Психологія травми та ПТСР [1;2;16;17;18;21;22;25;39]
- Психологічний стан українського суспільства [3;4;9;12;13;17;20;25;39;40]
- Психологічна наука у воєнний та повоєнний періоди України [1;5;7;8;11;13;14;16;18;28]
- Психологія навчання в умовах війни [1;6;8;11;18;24;33;34;35;36;37;38;39;40]
- Діти і війна [6]
- Резилієнтність та стресостійкість: підтримка особистої фізичної безпеки та психоемоційної стійкості науковців та здобувачів вищої освіти [19]
- Психологічна допомога військовим та ветеранам [12]
- Психоемоційний стан людини постраждалої внаслідок війни [22]
- Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні [10]
- Робота з цивільним населенням[5;9;14;17;19;25;26;30;31;32;41]
- Психологічні ресурси розвитку особистості в умовах війни [1;5;7;8;10;17;25;28;36;38]
- Підтримка ментального здоров'я учасників освітнього процесу [19]

- Використання цифрових та медіа освітніх технологій для забезпечення психологічного здоров'я та ефективності навчання [23]
- Здобутки Української психології за воєнний час та ціна, яку вона платить за це [5]
- Невирішені проблеми та перспективи розвитку Української психології в умовах війни [28].

Таким чином, багатогранною є роль психологічної освіти України в розробленні теоретико-методологічних підвалин проблеми забезпечення психологічної безпеки пересічним громадянам країни. І в цьому проблемному полі досліджень одним із головних викликів сьогодення є психологічний вплив війни на освітній процес, травму, стрес, тобто, розуміння факторів, які впливають на психіку особистості, виявлення симптомів. Потребує досконалого та виваженого погляду трансформація ролі психологічної служби в освітніх закладах, обґрунтування її оновлених функцій, спричинених факторами війни..

Сьогодні є вельми актуальною та важливою думка про те, що психологія і наука не можуть залишатися нейтральними, оскільки вони за своєю суттю пронизані цінностями, які можуть підтримувати національну ідентичність Українського народу. Збереження Української психологічної освіти та науки під час когнітивної війни є комплексним завданням, зважаючи на те, що *структура викликів є багатовимірною.*

СТРУКТУРА КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ТА ВИКЛИКІВ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ:

- *Зміна фокусу підготовки психологів-практиків.* Акцент зміщується на психологію кризи та екстремальну психологію, кризове консультування та кризовий менеджмент, надання першої психологічної допомоги, реабілітація військових та цивільних, робота з ПТСР, вивчення особливостей впливу високоточної зброї на ментальне здоров'я особистості, воїнів, населення, студентської молоді. Тобто, має місце трансформація теоретичних та прикладних досліджень також орієнтованих на:

- *вивчення гострої дистресової реакції особистості на ураження балістичними ракетами, дронами, симптомокомплекс ПТСР, вторинна травматизація*

- *посттравматичне зростання українців у пролонгованій війні*

- *особливості надання психологічного супроводу різним категоріям травмованих: військовим, переміщеним особам, цивільним, учасникам бойових дій та їх близьким, дітям різних вікових категорій, людям похилого віку*

Практична спрямованість у підготовці психологічних кадрів сьогодення набуває надзвичайної глибини. Підвищується потреба у практичних навичках фахівців-психологів у діагностиці, корекції психічних станів травмованих, грамотній роботі з військовослужбовцями з ампутаціями верхніх та нижніх кінцівок, їх дружинами з метою попередження сімейних конфліктів. Зросла роль стажувань у госпіталях, волонтерських організаціях, центрах психологічної допомоги.

Інструменти та програми: Університетська психологічна наука

наполегливо розробляє нові програми спеціалізації під час воєнного стану. Так, підготовка військових психологів, з позиції проф. Лучанінової О. «...набуває глибшого соціального впливу й значення через нове мислення, нове бачення проблем у ролі прикладного дослідження, що вимагає за своєю суттю використання конкретної методології, постановки чітких цілей розвитку сучасного соціуму й особистості в ньому» [11, С.4].

Підготовка майбутніх військових психологів, капеланів, практичних психологів, які працюють із військовослужбовцями та їхніми родинами, стала пріоритетом психологічної освіти України, і здійснюється, в першу чергу, Національною академією Національної гвардії України та іншими ЗВО.

Наприклад, на базі Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна) розроблені, апробовані та викладаються такі нові навчальні дисципліни як: Кризова психологія; Екстремальна психологія в умовах війни; Кризове та сімейне консультування, Психологія діяльності в особливих та

ризиконебезпечних умовах сучасної війни; Психологія стійкості, Психологія стресу [33;34]

Отже, така практична спрямованість навчальних компонент спрямовує основний фокус уваги на підготовку психологів-магістрів здатних переорієнтуватися на кризове консультування, роботу з травмою, здатних працювати з симптомокомплексом ПТСР, втратою і тривогою, панічними атаками, тощо надавати першу психологічну допомогу грамотно та ефективно.

Гнучкість, креативність та культура мислення у військові часи, практична орієнтованість навчальних курсів відображені в змісті Робочих Програм, Силабусів, методичному наповненні самостійної роботи здобувачів-магістрів кафедри психології УМСФ.

Програми вузів України доповнюються методами роботи з гострою травмою, травмою війни, психодіагностичним інструментарієм.

У руслі нашого дослідження суттєвим вбачаємо підкреслити практичну спрямованість різного роду практик, бази для проходження яких здобувачі обирають самостійно. Наприклад, в професійній підготовці практичних психологів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» в УМСФ ознайомча, виробнича, переддипломна практики проводяться у волонтерських організаціях, госпіталях, центрах допомоги ВПО, волонтерських організаціях.

Таким чином, ключові зміни реформування психологічної освіти у ЗВО включають адаптацію навчальних програм до військового контексту, поглиблений розвиток теоретико-методологічного підґрунтя Військової психології під час нового типу широкомасштабної війни когнітивної війни, активне впровадження змішаного та дистанційного навчання в закладах вищої освіти України. Науково-педагогічні працівники вузів аналізують та змінюють, інтегрують Програми ментального здоров'я українців під час війни.

Вимоги до сучасних психологів: в умовах Українських, військових реалій вагомим фактором професіоналізму є забезпечення високої психологічної культури фахівця, який раптово опиняється в умовах високої невизначеності кризової або екстремальної ситуації (наприклад, балістична ракета влучила у

багатоповерхівку, родина залишилася в зимовий період при -15 С без житла, як психологу заспокоїти і надати психологічну допомогу членам родини різного віку і різного життєвого досвіду.

Вплив негативних чинників когнітивної війни на якість добробуту громадян України, їх безпеку, здоров'я, студентської молоді, дітей, підлітків є руйнівним, змінює їх національну ідентичність та національну свідомість, національні цінності, ментальне здоров'я.

І в цьому контексті, *Роль та значення психологічної служби у школах та закладах вищої освіти* відіграє критичну роль у забезпеченні адекватного психоемоційного стану учасників освітнього процесу, адаптуючись до роботи в умовах війни. Психологічна підтримка учнів та студентської молоді у кризових ситуаціях під час війни – це організація та вивчення особливостей надання якісної психологічної підтримки в закладах вищої освіти сумісно із психологічними факультетами та кафедрами. Як ми вже раніше наголошували, головний фокус уваги на Кризовій психології, роботі з травмою, ПТСР, панічними атаками, тривожністю, безсонням, проблемами з ментальним здоров'ям тих, хто навчається. Результат досягається через адаптацію освітніх програм, їх адаптацію до запитів суспільства, системну апробацію та впровадження найбільш ефективних методик надання психологічної допомоги. Враховуються негативні чинники впливу когнітивної війни на мозок людини, динаміку зміни ефективності функціонування когнітивних функцій, самоконтроль, наслідки маніпуляції свідомістю українців через засоби пропаганди та фейк-новини. І все це відбувається під постійною напругою, загрозою, евакуацією та технічними проблемами, бар'єрами, що перешкоджають і ускладнюють процес навчання (наприклад, відсутність Інтернету, брак сталого Інтернет зв'язку, відключення світла на 9 годин і більше в суворий зимовий період. Перераховані негативні чинники знижують академічну успішність та ефективність формування фахових компетенцій студентської молоді – майбутньої інтелектуальної еліти українського соціуму.

Таким чином, в умовах воєнного часу дослідження українських психологів, експертів, фахівців-практиків віддзеркалюють багатогранну роль психологічної освіти в умовах повномасштабної війни. Зокрема, зміна парадигми, ролі психології з теоретичної на кризову та практичну психологію, трансформація теоретичних та прикладних досліджень.

Таким чином, у наукових дискурсах сучасні вітчизняні науковці та освітяни
СТАН НАУКОВОГО ДИСКУРСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.

Беззаперечним є той факт, що «НЕМАЄ УНІВЕРСИТЕТУ БЕЗ НАУКИ» (Італія, 1088) – такий напис увінчує фронтон Болонського університету. Українські науковці креативно вирішують нагальні питання, породжені війною, і продовжують міркувати і з'ясовувати: «у чому полягає покликання Університету під час воєнного стану?» Чи є актуальними суспільні пріоритети довоєнних часів, зокрема:

«НАУКА-ОСВІТА-ТЕХНОЛОГІЇ – ВИРОБНИЦТВО»? [24;35]

Якою є університетська наука у часи воєнних загроз в Україні? Які знання потребують здобувачі вищої психологічної освіти для того, щоб реалізувати свій особистісний потенціал в майбутньому? Ці і багато інших мало розроблених, дискусивних питань постають перед науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти сьогодні. У даній роботі ми лімітуємо себе розглядом проблематики наукового дискурсу в країні з позицій теоретико-методологічних змін і трансформацій, породжених війною, теоретичного та практичного значення психологічної науки у воєнний період.

Проблематика наукового дискурсу представлена у міждисциплінарних психологічних, соціологічних, педагогічних наукових розвідках, які представлені в системних дослідженнях психології когнітивної війни та її негативних наслідках на свідомість, когнітивну сферу особистості, нові моделі поведінки в кризових та екстремальних умовах буття та діяльності тощо [21].

Оригінально та аргументовано, на наш погляд, висвітлює стан психологічної науки у воєнний час В.Г.Панок В.Г [15] та повоєнний періоди

України з позицій теоретико-методологічного аналізу О.Лучанінова [11]. О.Лучанінова обґрунтовує актуальність психологічної науки у повоєнний та післявоєнний період України, і при цьому наголошує, що наука «... набуває глибшого соціального впливу й значення через нове мислення, нове вивчення проблем у ролі прикладного дослідження, що вимагає за своєю суттю використання конкретної методології, постановки чітких цілей розвитку сучасного соціуму й особистості в ньому.» (11.С.1).

Ми повністю погоджуємося із проф.Лучаніною О. про те, що теоретичне значення наукового дискурсу полягає в системному інформаційно-аналітичному супроводі психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України, ефективному теоретико-методологічному аналізі феноменології цього питання. Практичне значення передбачає створення на теоретико-аналітичному етапі наукової продукції, що відповідає нагальним запитам психологічної практики під час війни. [11.С.1].

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ:

- Потреба в довгострокових стратегіях реабілітації суспільства після війни
- Потреба у вивченні зміни рівня психічної напруженості у різних груп (військові, цивільні, біженці)
- Аналіз соціальної напруженості та виснаження суспільства, студентської молоді, дітей

Висновки. Узагальнивши вищенаведене, ми прагнемо розширити розуміння , що Психологія стала основою національної стійкості Українського народу, нації під час війни.

В силу зазначеного витікає наступний висновок щодо психологічної освіти та наукового дискурсу в Україні під час війни в кризових умовах, зокрема:

1. Відбулася зміна навчальних програм у закладах вищої освіти, що готують психологів. Фокус – на кризовому консультуванні.
2. Здійснена адаптація методів навчання до реалій військового часу (змішане та дистанційне)

3. Зросла актуальність вивчення методів психологічної діагностики та супроводу.

4. Підвищилася якість психологічної освіти не тільки здобувачів ЗВО, але й військових та цивільних через посилення психологічної грамотності.

5. Дослідження сучасного стану психологічної освіти та науки в Україні свідчить про їх позитивний вплив на психологію відповідальності, виховання та самовиховання особистості, на різні сфери життя українців: безпеку, здоров'я, добробут та якість життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу, присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора, академіка НАПН України Сергія Дмитровича Максименка (м.Київ, 9 жовтня 2025 року). Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2025.328.
2. Бойовий стрес та бойова психічна травма: інформаційний огляд (відеопроєкт) / уклад.: Я.Пилипчук, О.Углова. Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука під час війни»(відео проєкт «Безбар'єрний простір ВЧЗО: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій»): ДНПБ України імені В.О.Сухомлинського, Київ, 2024.19 с.
3. Генеза сучасної інформаційно-когнітивної (гібридної) війни в українському контексті та глобальному вимірі: наукове дослідження / С.Д.Максименко, Л.М.Деркач. Київ: «Видавництво Людмила», 2024.128 с.
4. Духлій П.М., Трофімова Д.О. Вплив війни на психологічний стан громадян України: аналіз емпіричних даних // Габітус. Психологія особистості. Випуск 68, 2024.С.141-149
5. Здобутки української психології за воєнний час та ціна, яку вона платить за це// Збірник матеріалів Всеукраїнського наукового круглого онлайн –

- столу (м.Київ, 20 травня 2025 року) за ред.С.Д.Максименка, В.В.Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2025. 107 с.
6. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпинська С. Діти і війна: монографія.Київ-Ніжин:Видавець ПП Лисенко М.М.2023
 7. Карамушка Л. Суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни: рівень вираженості та зв'язок з допінг-стратегіями// Організаційна психологія. Економічна психологія.N.1(28), 2023.С.17-18.
 8. Кремень В.Г., Луговий В.І., Саух П.Ю. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді. За матеріалами загальних зборів Національної академії педагогічних наук України, 17 листопада 2023 р.// Вісник Національної академії педагогічних наук України. Том 5 , N.2 (2023).С.1-5.
 9. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч.посібник.- Київ-Ніжин:Видавець ПП Лисенко М.М., 2024.260 с.
 10. Лук'янчук Н. Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні // Вчені записки університету «КРОК». Розділ 3.Психологія.N.1(77), 2025
 11. Лучанінова О.П. Психологічна наука у воєнний і повоєнний періоди України: теоретико-методологічний аналіз дослідження// ІМІДЖ, Т.1 (220), 2025.
 12. Мазурик А.М. Психологічна стійкість ветеранів війни// Журнал військової психології, 12(1), 2024.С.45-60.
 13. Максименко С.Д., Деркач Л.М., Максименко К.С., Савченко Г.В., Ірхін Ю.Б. Психологія когнітивної війни в українському контексті: важливі виміри національної та глобальної безпеки:монографія/ за ред. проф. С.Д. Максименка. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 680 с.
 14. Особистість в умовах війни: психологічна діагностика та допомога:навч.посіб/ Наталія Євдокимова, Валерій Зливков, Світлана Лукомська, Олена Котух. Київ, 2025.С.3.

15. Панок В.Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. Вісник НАПН України, 2023, 5(1). С.1
16. Панок В.Г.(ред.) Українська психологія. ХХІ століття. Початок. (Дні української психології в Берліні): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 квітня 2023 року: зб.матеріалів.Київ. Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2023, DOI: [http:// doi.org/10.33120/UPS21Proceedings-2023](http://doi.org/10.33120/UPS21Proceedings-2023)
17. Панок В., Предко В., Якимчук Г. Психічний стан українців в умовах війни: порівняльна характеристика психологічних відмінностей між тими, хто виїхав і залишився // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2025. Випуск 25. С.152-163.
18. Психофізіологічне забезпечення життєстійкості фахівців соціономічних професій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: практичний посібник//О.М.Кокун, О.М.Корніяка, Г.В. Гуменюк,, та ін..; за ред..О.М.Кокун. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2024. 203 с.
19. Соделевська В.Вплив війни на психічне здоров'я молоді: роль резилієнсу та психологічних інтервенцій // Психосоматична медицина та загальна практика..2024.N.9 (3).
20. Стрельбицький М., Гринь М.Когнітивна війна проти України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*.Вип.1(64), 2023. С.46-51.
21. Углова О.В. Науково-методологічна підтримка психологічного консультування в воєнний та повоєнний періоди в Україні: підручники та посібники з крайньої психології: огляд анотації. ДНПБ України Ім. В.О.Сухомлинського, м.Київ, Україна. URL: <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/ER3>
22. Фільчук І. Особливості психоемоційного стану людини постраждалої внаслідок війни // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2025. N.(19).С.144-146.

23. Цифровізація освіти і науки в період російсько-української війни та відновлення України: оглядове видання/ [упоряд.:Гуралюк А Г., Коваленко В.В., Закатнов Д.О., Ростока М.Л., Тарнавська С.В., Вараксіна Н.В., Шило О.А., Білоцерківець І.П., Жигалюк А.В.;наук.ред.Гуралюк А.Г] НАПН України, ДНПБ України ім.В.О.Сухомлинського.- Електрон.вид.- Київ:ФОП Ямчинський О.В., 2025.-С.9; 318 с.
24. Черепанова С. Філософія освіти: до питання концептуалізації // Філософія освіти/N/27(2), 2021. С.2.
25. Чунініна С.Л. Психологічний стан українського суспільства в контексті повномасштабної війни: між витривалістю та виснаженням.Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді, 22 листопада 2024 р.// Вісник НАПН України, 2024, 6(2).С.1-5.
26. Шапошникова І.В. Соціальна реабілітація в умовах війни:світовий досвід та проблеми України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2024. №12
27. Швець А.В., Горішна О.В., Кіх А.Ю., Іванцова Г.В., Горшков О.О., Ричка О.В. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО. *Український журнал військової медицини*, 2021, 2(4). С.26-29.
28. Яремко Р., Михайлецька А. Перспективи розвитку психології в умовах війни// Електронний збірник наукових праць ЗОІППО, N. 3 (58), 2024.С.1-5.
29. Ярцев Д., Почтарук М., Артюшенко О. Фізична реабілітація військовослужбовців, які отримали травми під час бойових дій. *Universum*. 2025, №15. С.384-390
30. Claverie B., Du Cluze (2022) .Cognitive Warfare: The Advent of the Concept of “Cognitics” in the Field of Warfare // Cognitive Warfare. First NATO Scientific Meeting on Cognitive Warfare (France).21 June 2021. Collaboration Support Office, 2022.

31. Cognitive Reserve in Young-Onset Cognitive Impairment// Brain and Cognition, Vol.186, June 2025, 106297
32. Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind// NATO's Strategic Warfare Development Command. April 5, 2023.URL: <http://surl.li/jmcera>
33. Derkach.L.M., Horobets.I.A. (2024). Distress in University Students: Research and Recommendations Regarding Stress Load Decline and Improving Resilience// New Areas of Scientific Research: Exploring New Frontiers. Naples, Italy. International Scientific Unity.p.288-291.
34. Derkach.L.M., Horobets.I.A. (2024). Psychological Impact of Distress on Cognitive Sphere of Ukrainian Youth at Wartime// Perspectives of Contemporary Science: Theory and Practice: Proceedings of the IX International Science and Practice Conference. Lviv, 2024. P.713-719
35. Derkach L. Innovative Universities in Ukraine: Perspectives and Solutions // American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. Issue :4(7). Publ. Ukraine and Ukrainians Abroad Not-for –profit Corporation, New York NY, USA. 2017. pp.10-16.
36. Lavrik O.V. Features of Overcoming Stress and Distress in Students During Distance Education in the Conditions of War// Habitus, Vol.57, 2024.p.128 (in Ukrainian)
37. Leonard, M. (2024). Europe Needs a New Strategy for Ukraine// *European Council on International Relations*. Jan. 8, 2024
38. Luchaninova O.P. (2025).Actualization of the Problem of Professional Training of Military Psychologists in the Conditions of the War period in Ukraine: Analytical Review// Problems of Modern Transformations: Series:Pedagogics and Psychology.NO.9, 2025.p.
39. Maksymenko S.D., L.M.Derkach (2023). Understanding Modern Cognitive Warfare in a Global Dimension, Its Genesis in the Ukrainian Context: Overview and Directions for Further Research. Cognitive Warfare and Operations of Social Influence // *Obrana a Strategie*. 22 (1).P.126-148.
40. Modern informational-cognitive-hybrid warfare in global extinction and

Ukrainian context: scientific research /S.D.Maksymenko, L.M.Derkach.
Kyiv:Liudmyla Publishing House, 2024, 75 p.

41. NATO's Approach to Countering Disinformation. NATO. URL:
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm [accessed date
September 12,2025]

Черненко Г. Ф.

аспірант Інституту психології імені Г. С. Костюка

ORCID: 0009-0009-1412-7292

САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЖІНОК, ХВОРИХ НА РАК МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ

Анотація. У тезах висвітлено проблему самоприйняття як внутрішнього ресурсу психічного здоров'я жінок, хворих на рак молочної залози. Обґрунтовано актуальність дослідження з огляду на психологічні наслідки онкологічного захворювання, зокрема емоційний дистрес, зміни образу тіла, страх рецидиву та труднощі адаптації. Розкрито теоретичні підходи до розуміння самоприйняття як чинника психологічного благополуччя, особистісної цілісності та адаптаційних можливостей. Зазначено, що самоприйняття пов'язане зі зниженням тривожності, депресивних і посттравматичних проявів, а також із підвищенням резильєнтності, надії, емоційної стабільності та позитивних взаємин. Наголошено на доцільності розгляду самоприйняття як важливої мішені психотерапевтичної допомоги жінкам із раком молочної залози.

Ключові слова: самоприйняття, психічне здоров'я, рак молочної залози, жінки, психологічні ресурси, психологічна адаптація, резильєнтність, психотерапевтична допомога.

Рак молочної залози залишається найпоширенішим онкологічним захворюванням серед жінок: у 2022 році у світі зареєстровано близько 2,3 млн нових випадків і 670 тис. смертей [1]. В Україні ця патологія стабільно посідає перше місце у структурі жіночої онкологічної захворюваності, а у 2023 році

було виявлено 14 366 нових випадків, що становить понад п'яту частину всіх злоякісних новоутворень [2].

Окрім медичних аспектів, рак молочної залози супроводжується глибокими психологічними наслідками. Переживання діагнозу, тривалий процес лікування, зміни образу тіла, постійний страх рецидиву, невизначеність майбутнього та порушення звичного способу життя створюють комплексний виклик для психічного здоров'я жінки. Ці чинники істотно впливають на емоційний стан, самооцінку, самоствавлення та загальну здатність до психологічної адаптації [3, 4, с. 1540-1547; 5, с. 39-49].

У таких складних умовах особливого значення набуває пошук і активізація внутрішніх психологічних ресурсів, які сприяють збереженню цілісності особистості та підтримують її здатність долати виклики, пов'язані з хворобою. Одним із найважливіших таких ресурсів є самоприйняття, здатність жінки зберігати цілісне, реалістичне й позитивне ставлення до себе попри хворобу, тілесні зміни, емоційний дистрес і життєву невизначеність.

Водночас роль самоприйняття як внутрішнього ресурсу психічного здоров'я та психологічної адаптації жінок із раком молочної залози залишається недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в практичному аспектах, що зумовлює актуальність його поглибленого наукового вивчення.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати роль самоприйняття як внутрішнього ресурсу психічного здоров'я жінок, хворих на рак молочної залози.

Основний виклад матеріалу: у роботі висвітлено результати теоретичного дослідження самоприйняття як внутрішнього ресурсу психічного здоров'я жінок, хворих на рак молочної залози. Вихідним положенням стало розуміння того, що онкологічне захворювання є не лише медичною, а й глибоко особистісною кризою, яка торкається емоційної, тілесної, ціннісно-сміслової та міжособистісної сфер життя жінки. Переживання діагнозу, тривале лікування, тілесні зміни, страх рецидиву, втрата передбачуваності та порушення звичних життєвих орієнтирів впливають на самоствавлення, образ Я, відчуття власної

цінності, здатність підтримувати внутрішню рівновагу та адаптуватися до нової життєвої ситуації.

Таке розуміння спирається на низку взаємодоповнювальних теоретичних підходів. Самоприйняття розглядається як одна з базових складових психологічного благополуччя, пов'язана з автономією, управлінням середовищем, особистісним зростанням, позитивними взаєминами та наявністю життєвих цілей [6, с. 1-28]. У цьому підході воно означає не поверхове задоволення собою, а здатність зберігати реалістичне, цілісне й водночас позитивне ставлення до себе, визнаючи складність власного досвіду, обмеження і внутрішні суперечності. У ширшій перспективі психічне здоров'я пов'язується не лише з переживанням позитивних емоцій, а й із внутрішньою інтеграцією, суб'єктністю, особистісним розвитком і смисловою визначеністю, що дозволяє розглядати самоприйняття як важливу умову цілісного функціонування особистості [7, с. 227-268].

Водночас тривале психоемоційне напруження, дистрес і перевищення адаптаційних можливостей організму пов'язані не лише з емоційним виснаженням, а й із погіршенням якості життя та психологічного функціонування [8, с. 13-30]. У цьому контексті самоприйняття розглядається як внутрішній чинник, який послаблює негативні наслідки дистресу й підтримує особистісну стійкість. Близьким до цього є підхід, у межах якого симптом і внутрішній дистрес пов'язуються з порушенням балансу між цінностями, потребами та способами адаптації, а самоприйняття виступає умовою зменшення внутрішнього розщеплення між переживанням вразливості, тілесних змін і потребою зберігати цілісність та самоцінність [9].

Додатково таке бачення узгоджується з підходом, згідно з яким інтеграція травматичного або кризового досвіду може ставати не лише способом психологічного виживання, а й підґрунтям для переосмислення життя, зміни ціннісних орієнтирів і внутрішнього розвитку [10, с. 1-18]. Саме тому самоприйняття у контексті тяжкої хвороби доцільно розглядати не як пасивне примирення з власним станом, а як активний внутрішній процес, що допомагає

жінці не зводити власне Я до ролі хворої, а зберігати зв'язок із собою, власними смислами, цінністю життя та перспективою подальшого особистісного відновлення.

Результати емпіричного дослідження показали, що самоприйняття є значущим компонентом структури психологічних ресурсів жінок, хворих на рак молочної залози. Встановлено його зв'язок із показниками емоційного дистресу, соматичних скарг, психологічного благополуччя та резильєнтності. Найбільш значущими предикторами самоприйняття виявилися управління середовищем, надія, емоційна стабільність, особистісне зростання, відкритість досвіду та позитивні взаємини з іншими [11, с. 84-91].

Висновки: Таким чином, самоприйняття виступає значущим внутрішнім ресурсом психічного здоров'я жінок, хворих на рак молочної залози, оскільки підтримує позитивне й цілісне ставлення до себе та сприяє адаптації до хвороби. Вищий рівень самоприйняття пов'язаний зі зниженням показників тривожності, депресивних, посттравматичних і соматичних проявів, а також із вищою вираженістю резильєнтності, психологічного благополуччя, надії, емоційної стабільності, відкритості досвіду, позитивних взаємин і особистісного зростання. У зв'язку з цим самоприйняття слід розглядати як одну з ключових мішеней психотерапевтичної роботи з цією категорією пацієнток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. IARC Press Release № 361, 24 Feb 2025 / International Agency for Research on Cancer, World Health Organization.
2. Національний канцер-реєстр України (НКРУ) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.ncru.inf.ua/>
3. Holland W. S., Breitbart P. N., Butow P. N., Jacobsen P. B., Loscalzo M. J., McCorkle R. Psycho-oncology. - 3rd ed. - Oxford : Oxford University Press, 2015.

4. Andersen B. L., Shapiro C. L., Farrar W. B., Crespin T. R., Wells-Digregorio S. Psychological responses to cancer recurrence // *Cancer*. - 2005. - Vol. 104, No. 7. - P. 1540-1547. - DOI: <https://doi.org/10.1002/cncr.21309>
5. Ganz P. A., Desmond K. A., Leedham B., Rowland J. H., Meyerowitz B. E., Belin T. R. Quality of life in long-term, disease-free survivors of breast cancer: a follow-up study // *Journal of the National Cancer Institute*. - 2002. - Vol. 94, No. 1. - P. 39-49. - DOI: [10.1093/jnci/94.1.39](https://doi.org/10.1093/jnci/94.1.39)
6. Ryff C. D. Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia // *Psychotherapy and Psychosomatics*. - 2014. - Vol. 83, No. 1. - P. 10-28. - DOI: <https://doi.org/10.1159/000353263>
7. Deci E. L., Ryan R. M. The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior // *Psychological Inquiry*. - 2000. - Vol. 11, No. 4. - P. 227-268. - DOI: https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
8. Fava G. A., Cosci F., Sonino N. Current psychosomatic practice // *Psychotherapy and Psychosomatics*. - 2017. - Vol. 86. - P. 13-30. - DOI: <https://doi.org/10.1159/000448856>
9. Peseschkian N. *Positive psychotherapy: Theory and practice of a new method*. - Springer, 2016.
10. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence // *Psychological Inquiry*. - 2004. - Vol. 15, No. 1. - P. 1-18. - DOI: http://dx.doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
11. Сердюк Л., Черненко Г. Самоприйняття як внутрішній ресурс стійкості в умовах життєвої кризи // *Психологічний часопис*. - 2026. - Т. 12, № 1. - С. 84-91. - DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.6>

Варгата Оксана Валеріївна

кандидат педагогічних наук, доцент

Антонова Зінаїда Олександрівна

кандидат психологічних наук, доцент

Матвійчук Тетяна Владиславівна

кандидат психологічних наук, доцент

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Анотація. У даній статті розглянуто соціально-психологічні аспекти самопрезентації фахівців соціономічної сфери, розкрито сутність поняття самопрезентації у концептуальних підходах; визначено психологічні ресурси самопрезентації фахівців соціономічної сфери; охарактеризовано психологічну модель самопрезентації фахівців соціономічної сфери; окреслено соціально-психологічні чинники самопрезентації фахівців соціономічної сфери.

Ключові слова: самопрезентація, самопрезентація фахівців соціономічної сфери, психологічні ресурси самопрезентації фахівців соціономічної сфери, психологічна модель самопрезентації фахівців соціономічної сфери, соціально-психологічні чинники самопрезентації фахівців соціономічної сфери.

Сучасний стан соціокультурного розвитку зумовлює актуальність проблеми самопрезентації фахівців соціономічної сфери. Самопрезентація як сучасний тренд орієнтує фахівців соціономічної сфери бути оригінальними, мобільними та гнучкими в умовах динамічних соціокультурних змін. Розвинуті навички самопрезентації фахівців соціономічної сфери сприятимуть

формуванню позитивного іміджу та ефективній професійній діяльності. Саме у даному контексті важливо розкрити соціально-психологічні аспекти самопрезентації фахівців соціономічної сфери.

У концептуальних підходах самопрезентацію розглядають як складне психічне утворення, що включає індивідуально-особистісну характеристику та має міждисциплінарний характер.

Науковці визначають самопрезентацію особистості як соціально-психологічний феномен, що включає індивідуально-особистісні характеристики, такі як: емоційний інтелект, комунікативні навички, стресостійкість, самомотивація, самоконтроль, саморефлексія, що реалізуються у самопрезентаційній поведінці.

А. Кононенко зазначає, що самопрезентація являється процесом за допомогою якого особистість прагне сформуванню в інших враження про себе та виступає важливим регулятором її соціальної поведінки [1].

І. Торбенко розглядає самопрезентацію майбутніх фахівців соціономічного напрямку як безперервний процес пред'явлення «Я» в міжособистісній взаємодії, що не залежить від усвідомлення особистістю своїх поведінкових дій [2].

З огляду на вище проаналізоване, самопрезентація розглядається як цілеспрямований процес репрезентації фахівців соціономічної сфери, що здійснюється через зовнішній вигляд, вербальні та невербальні засоби міжособистісної комунікації з метою створення позитивного іміджу. Даний соціально-психологічний феномен виступає важливим психологічним механізмом регуляції самопрезентаційної поведінки фахівців соціономічної сфери у соціумі, опираючись на такі психологічні ресурси, як: емоційний інтелект, мотивація, стресостійкість, рефлексивність, комунікативна та іміджева компетентність.

У соціально-психологічному аспекті самопрезентація постає як цілеспрямований психологічний інструмент відображення індивідуально-особистісних характеристик фахівців соціономічної сфери, що забезпечує формування цілісного професійного іміджу. Основними структурними

компонентами психологічної моделі фахівців соціономічної сфери можна визначити: емоційний інтелект, стресостійкість та саморегуляцію.

Емоційний інтелект у структурі самопрезентації фахівців соціономічної сфери проявляється здатністю усвідомлювати, розпізнавати та регулювати власні емоції й емоції інших. У даному контексті самопрезентаційна поведінка фахівців соціономічної сфери проявляється в адекватності емоційних реакцій та здатності підтримувати психологічно безпечну комунікацію.

Стресостійкість у структурі самопрезентації фахівців соціономічної сфери виявляється здатністю зберігати психологічну рівновагу в умовах психоемоційного напруження та соціального тиску. У даному аспекті самопрезентаційна поведінка фахівців соціономічної сфери виявляється через впевненість, контроль та здатність ефективно діяти у стрес-ситуаціях.

Саморегуляція у структурі самопрезентації фахівців соціономічної сфери являється процесом свідомого управління власними психоемоційними станами, поведінкою та реакціями відповідно до поставлених цілей і соціальних норм. Самопрезентаційна поведінка фахівців соціономічної сфери реалізується вибором адекватних стратегій комунікативної взаємодії, враховуючи соціальний контекст комунікативної ситуації.

До соціально-психологічних чинників самопрезентації фахівців соціономічної сфери відносять: естетичний зовнішній вигляд, індивідуально-особистісні характеристики, фахові знання та вміння їх презентувати, ефективний стиль та позитивні установки на комунікативну взаємодію. Врахування соціально-психологічних чинників забезпечить цілісність самопрезентаційної поведінки фахівців соціономічної сфери та ефективність комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Таким чином, самопрезентація виступає не лише засобом репрезентації індивідуально-особистісних якостей фахівців соціономічної сфери, а й являється психологічним механізмом регуляції міжособистісної комунікації, що сприяє ефективній професійній діяльності. Самопрезентаційна поведінка сприяє узгодженню внутрішніх психічних процесів із зовнішніми вимогами

соціономічної сфери, підтриманню позитивного образу, ефективній комунікації та адаптації до соціокультурних умов. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ефективності тренінгових програм щодо формування емоційного інтелекту, рефлексивності, комунікативної компетентності, саморегуляції фахівців соціономічної сфери та подальшій розробці соціально-психологічного тренінгу спрямованого на розвиток навичок самопрезентації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кононенко А. О. Психологічний аспект створення концепції структурно-функціональної моделі самопрезентації // Вісник Одеського національного університету. Психологія. Т.17. Вип. 9. 2012. С.125-133
2. Торбенко І. О. Теоретичні аспекти визначення поняття самопрезентації майбутніх викладачів філологічних спеціальностей // Теорія та методика професійної освіти. Інноваційна педагогіка. Випуск 34. Т. 2. 2021. С. 121-124.

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

УДК 616.89-008.441.13:615.211

Семеренко Тетяна Вікторівна

к.б.н., доцент кафедри фізіології

Ткач Аліна Вікторівна

студентка 2 курсу медичного факультету

Дніпровський державний медичний університет

м. Дніпро, Україна

ВПЛИВ АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ НА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО АНЕСТЕТИКІВ

Анотація. Вживання алкоголю є одним із найпоширеніших модифікованих факторів ризику, що впливають на перебіг періопераційного періоду. За даними епідеміологічних досліджень, кожен шостий дорослий вживає алкоголь, причому близько 25% цих дорослих випивають до восьми напоїв під час сеансу запою. Дослідження патофізіологічних механізмів показують, що надмірне вживання алкоголю асоціюється з численними системними порушеннями, зокрема з ураженням центральної нервової системи, серцево-судинної та дихальної систем, знижує імунну функцію, посилює ендокринну стресову реакцію на операцію та уповільнює процес загоєння ран, а також пов'язано зі змінами метаболізму лікарських засобів [1]. Пацієнти, які зловживають алкоголем, мають істотно вищий ризик несприятливих періопераційних наслідків, включаючи підвищену смертність, інфекційні ускладнення, порушення загоєння ран та розвиток післяопераційного делірію [2]. З огляду на

високу поширеність розладів пов'язаних із вживанням алкоголю та його вплив на результати хірургічного лікування, актуальним є детальне вивчення механізмів впливу алкоголю на організм у контексті анестезіології.

Ключові слова: алкогольна залежність, анестетики, βкарболіни, толерантність до анестетиків, періопераційні ускладнення.

Вживання алкоголю пов'язане з негативним впливом на дію різних класів препаратів у центральній та периферичній нервовій системі. У людей, які постійно вживають алкоголь лікарі відмічають знижену ефективність анестетиків та анестезіологічних препаратів (седативних, антиноцицептивних та анестетичних допоміжних засобів) або складнішу анестезію у порівнянні з пацієнтами, які не вживають алкоголь. Тривале вживання алкоголю та хронічний алкоголізм роблять експериментальних тварин та людей менш сприйнятливими до загальних анестетиків, що призводить до збільшення доз, необхідних для успішної індукції анестезії, сенсорної блокади, втрати свідомості та підтримки анестезії [3].

Біогенні індоламіни здатні взаємодіяти з альдегідами, що утворюються під час метаболізму етанолу, унаслідок чого формуються нейроактивні сполуки — тетрагідро-β-карболіни та β-карболіни, які виявляються у складі алкогольних напоїв, так і в біологічних рідинах і тканинах організму людини та можуть впливати на функціонування нервової системи. Ці сполуки впливають на рецептори, іонні канали та нейрональні мембрани, які є спільними мішенями для анестетиків, і можуть фармакодинамічно взаємодіяти з ГАМК-рецепторами, НМДА-рецепторами, потенціалзалежними Na⁺-каналами та мембранними ліпідними бішарами, послаблюючи індуковані анестетиками ефекти, зокрема позитивну алостеричну модуляцію ГАМК-рецепторів, антагонізм НМДА-рецепторів, блокаду іонних каналів і модифікацію нейрональних мембран, що в підсумку впливає на ефективність анестезії. Оскільки тетрагідро-β-карболіни та β-карболіни метаболізуються зі зниженням їх нейроактивності, індукція відповідних ферментів при хронічному вживанні алкоголю може зумовлювати

міжіндивідуальні відмінності у чутливості до анестетиків у осіб, які вживають алкоголь [4].

Зазначені ефекти узгоджуються з основним механізмом дії етанолу на центральну нервову систему, який полягає у модифікації функції ліганд-залежних і потенціал-залежних іонних каналів, що призводить до змін активності нейромедіаторних систем залежно від типу рецепторів [5]. Переважний ефект етанолу реалізується через потенціювання ГАМК-А-рецепторів, оскільки γ -аміномасляна кислота є основним гальмівним нейромедіатором у центральній нервовій системі; її активація знижує збудливість нейронів, зменшуючи частоту та амплітуду нервових імпульсів [6]. Водночас подібність механізмів дії етанолу та анестетиків (зокрема барбітуратів і бензодіазепінів) зумовлює їхню конкурентну або модифікуючу взаємодію на рівні спільних молекулярних мішеней, що додатково пояснює зміну ефективності анестезії у пацієнтів із хронічним вживанням алкоголю.

Отже, вживання алкоголю суттєво впливає на ефективність анестезії у пацієнтів, що пов'язано з багаторівневими фармакологічними та нейрофізіологічними механізмами. Метаболіти алкоголю, зокрема тетрагідро- β -карболіни та β -карболіни, взаємодіють із рецепторами, іонними каналами та мембранами нейронів, які є спільними мішенями для анестетиків, що призводить до послаблення їхньої фармакодинамічної дії. Основний ефект етанолу реалізується через потенціювання ГАМКА рецепторів, зниження збудливості нейронів та модифікацію активності нейромедіаторних систем. Схожість механізмів дії етанолу та загальних анестетиків, зокрема барбітуратів і бензодіазепінів, формує конкурентну або модифікуючу взаємодію на молекулярному рівні, що обґрунтовує необхідність корекції доз та індивідуального підходу до анестезії у хворих із хронічним вживанням алкоголю. Врахування цих механізмів є важливим для мінімізації періопераційних ускладнень і підвищення безпеки хірургічного лікування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Egholm JWM, Pedersen B, Møller AM, Adami J, Juhl CB, Tønnesen H. Perioperative alcohol cessation intervention for postoperative complications. *Cochrane Database Syst Rev.* 2018;2018(11):CD008343. DOI: 10.1002/14651858.CD008343.pub3
2. Lane O., Ambai V., Bakshi A., Potru S. Alcohol use disorder in the perioperative period: a summary and recommendations for anesthesiologists and pain physicians // *Perioperative Medicine.* 2024. Vol. 13. Article 6. DOI: 10.1136/rapm-2023-104354.
3. Wang X, Shi Y, Yang H, Tao T, Ji J. Chronic Alcoholism and Propofol Demand: The Impact of Alcohol Tolerance in Painless Gastrointestinal Endoscopy. *JGH Open.* 2025;9(12):e70326. DOI :10.1002/jgh3.70326.
4. Tsuchiya H. Anesthetic effects changeable in habitual drinkers. *Medical Hypotheses.* 2016;97:48–51.
5. Dharavath R. N., Pina-Leblanc C., Tang V. M., Sloan M. E., Nikolova Y. S., Pangarov P., Ruocco A. C., Shield K., Voineskos D., Blumberger D. M., Boileau I., Bozinoff N., Gerretsen P., Vieira E., Melamed O. C., Sibille E., Quilty L. C., Prevot T. D. GABAergic signaling in alcohol use disorder and withdrawal: pathological involvement and therapeutic potential// *Frontiers in Neural Circuits.* – 2023. – Vol. 17. – Article 1218737. – DOI: 10.3389/fncir.2023.1218737.
6. UusiOukari M, Korpi ER. GABAergic mechanisms in alcohol dependence. In: DeBejczy A, Soderpalm B, editors. *Neurobiology Of Alcohol Use Disorder.* Vol. 175. *International Review Of Neurobiology.* Academic Press; 2024. p. 75–123. DOI: 10.1016/bs.irn.2024.03.002

Кобеляцький Юрій Юрійович

доктор медичних наук, професор

Єхалов Василь Віталійович

кандидат медичних наук., доцент

Минка Надія В'ячеславівна

доктор філософії, асистент

Дніпровський державний медичний університет,

м. Дніпро, Україна

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИ ЕЛЕКТРОТРАВМІ

Анотація. Рабдоміоліз розвивається у 14 - 42% випадків електричних опіків. Прогноз рабдоміолізу значно варіюється залежно від основної причини та наявності супутньої дисфункції органів. Шкала Мак-Мегона наразі є найбільш широко визнаною прогностичною моделлю в літературі. При прогнозуванні рівень креатинфосфокінази сам по собі може вводити в оману, тоді як ідентифікація пацієнтів за шкалою Мак-Мегона з кількістю балів більше 6 дозволяє точніше та специфічніше ідентифікувати випадки високого ризику.

Ключові слова: електротравма, рабдоміоліз, гостре пошкодження нирок, прогнозування, шкала Мак-Мегона.

Електротравма (ЕТ) - це тяжкий патологічний стан, який характеризується раптовим і неконтрольованим проходженням електричного струму через тіло, що може призвести до пошкодження тканин різних органів і систем та пов'язане з високою захворюваністю та смертністю. Зокрема, високовольтові електричні травми, включаючи дію атмосферної електрики, характеризуються значно вищими показниками захворюваності та смертності порівняно з низьковольтовими контактами через їхню схильність спричиняти глибші

пошкодження тканин і більш серйозні ускладнення. Термічний та прямий електричний вплив електричного струму може викликати поширений некроз м'язової тканини та потенційно спровокувати важкий клінічний стан, відомий як рабдоміоліз [1, с. 5; 2, с. 554].

Рабдоміоліз розвивається у 14 - 42% випадків електричних опіків. Пацієнти з електричними травмами мають значно більшу частоту виникнення та тривалість міоглобінемії, ніж пацієнти з термічними опіками, що обумовлює більш тяжкі ішемію та некроз. Рабдоміоліз - це серйозний клінічний синдром, що після руйнування клітин скелетних м'язів характеризується витоком внутрішньоклітинного вмісту, такого як креатинфосфокіназа (КФК) та вільний міоглобін до кровообігу, що ускладнюється пігмент-індукованим гострим пошкодженням нирок (ГПН), гіперкаліємією, метаболічним ацидозом та дисемінованим внутрішньосудинним згортанням крові (ДВЗ) [3, с. 9; 4, с. 47].

Прогноз рабдоміолізу значно варіюється залежно від основної причини та наявності супутньої дисфункції органів. Хоча загальний рівень смертності в загальній популяції з рабдоміолізом становить 5% - 10%, він може зростати до 20% - 50% у випадках із тяжкими клінічними сценаріями, такими як травма, краш-синдром або спричинений сепсисом рабдоміоліз.

Найважливішим лабораторним показником у діагностиці рабдоміолізу є рівень креатинфосфокінази в сироватці крові. Якщо він перевищує в п'ять разів верхню межу норми (тобто ≥ 1000 Од/л), це зазвичай використовується як діагностичний критерій рабдоміолізу. Однак підвищений рівень КФК сам по собі не є надійним предиктором клінічних результатів, оскільки кореляція між його рівнями та ризиком тяжких ускладнень не завжди лінійна. Тому існує потреба в новітніх системах оцінювання, які можуть допомогти передбачити прогноз у пацієнтів, в яких розвивається рабдоміоліз [1, с. 5; 5, с. 6892].

Шкала Мак-Мегона наразі є найбільш широко визнаною прогностичною моделлю в літературі. Вона включає такі параметри, як вік пацієнта, стать, етіологію рабдоміолізу та початкові лабораторні показники (рівень креатиніну в сироватці крові, КФК, фосфатів, кальцію та бікарбонату). Вона спрямована на

прогнозування потреби в замісній нирковій терапії (ЗНТ) при розвитку гострого міоглобінурійного нефрозу або ризику внутрішньолікарняної смертності у пацієнтів із рабдоміолізом на основі даних, що є доступними на момент госпіталізації. Рівень міоглобіну та креатин-глюкози в сироватці крові відображають тяжкість травми та дозволяють передбачати більш складний клінічний перебіг. Пацієнтам із надзвичайно високими рівнями КФК та лактатдегідрогенази протягом перших двох днів після надходження до стаціонару, ймовірно, знадобиться ампутація кінцівки, і в цій же групі спостерігається найвища летальність. Пацієнти, які потребують застосування екстракорпоральних методів детоксикації складають до 80% смертності від ЕТ [3, с. 9; 6, с. 1068]. Шкала Мак-Мегона була оцінена при різних етіологіях рабдоміолізу та визнана корисною в клінічних умовах. Однак у літературі міститься дуже обмежена кількість даних, що цілеспрямовано застосовують прогностичні системи оцінювання рабдоміолізу, який виникає внаслідок електричної травми [7, с. 105].

Наразі шкала Мак-Мегона успішно використовується для прогнозування смертності та ускладнень після електротравм, вона розраховується на основі клінічних та лабораторних даних. Оцінювані клінічні параметри включають шкалу коми Глазго (*GCS*), шкалу Мак-Мегона та лабораторні показники, такі як гемоглобін, альбумін, кількість лімфоцитів, кількість тромбоцитів, кальцій, фосфат, бікарбонат, креатинін, шпилеві рівні КФК та час їх досягнення. Крім того, до оцінювання залучені тривалість перебування в лікарні та показники смертності [4, с. 47].

Шкала Мак-Мегона розраховується на день госпіталізації з урахуванням віку, статі, біохімічних параметрів пацієнта та етіологічних факторів. Змінні та відповідні їм бали, що використовуються в системі оцінювання, такі: вік 50 - 70 років: 1,5 бала; 71 - 80 років: 2,5 бали; > 80 років: 3 бали, жіноча стать: 1 бал; рівень креатиніну 124 - 194 мкмоль/л: 1,5 бала та > 194 мкмоль/л: 3 бали; рівень кальцію < 1,875 ммоль/л: 2 бали; рівень КФК > 40 000 Од/л: 2 бали; етіологія (причини, що відмінні від судом, непритомності, фізичних навантажень,

прийому статинів, міозиту тощо): 3 бали; рівень фосфатів 1,3 - 1,74 ммоль/л: 1,5 бала та > 1,74 ммоль/л: 3 бали; рівень бікарбонатів < 19 ммоль/л: 2 бали. Сума балів за шкалою Мак-Мегона розраховується таким чином: віковий + гендерний + креатиніну + кальцію + КФК + етіотропний + фосфатів + бікарбонату [7, с. 105; 8, с. 46]. За результатами певних досліджень не було визначено статистично значущої різниці у розподілі за віком чи статтю між тими, хто одужав, та тими, хто не вижив ($p > 0,05$). Однак бал за шкалою *GCS* був значно нижчим, а бал за шкалою Мак-Мегона значно вищим серед загиблих ($p < 0,05$). У померлих пацієнтів рівні альбуміну, кальцію та бікарбонату були зниженими, тоді як рівні лімфоцитів та креатиніну - значно вищими ($p < 0,05$ для всіх параметрів). Не було виявлено суттєвих відмінностей між групами щодо рівня креатинкінази та її шпилевих рівнів ($p > 0,05$). Ризик розвитку ГПН був значно вищим у групі померлих ($p < 0,05$) [1, с. 5; 9, с. 74].

Наразі визначено, що шкала Мак-Мегона має велику цінність у визначенні прогнозу для життя. Крім того, порогове значення у 6 балів за зазначеною шкалою продемонструвало значну дискримінаційну ефективність між тими, хто одужав, і тими, хто не вижив. При цьому пороговому значенні чутливість шкали Мак-Мегона склала 83,3%, а специфічність – 89,2%. Вірогідність смертності значно зростала у пацієнтів із сумою балів більше 6, і ця ймовірність перевищувала 90%, коли бал досягав 10 або вище. Спостерігалася статистично значуща позитивна кореляція між балами за шкалою Мак-Мегона та відсотковим ризиком ГПН ($p < 0,05$) [1, с. 5; 7, с. 105].

Більшість пацієнтів з ЕТ були молодими чоловіками, що узгоджується з типовою епідеміологією електротравм. Жіноча стать була визначена як незалежний фактор ризику в прогностичній моделі. 30-денна смертність значно зростала в старших вікових групах, із рівнем смертності 10,5% серед пацієнтів похилого віку з рабдоміолізом, а вік був зазначений як незалежний предиктор разом із такими факторами, як індекс коморбідності Чарлсона [8, с. 46]. Значно нижчі бали за шкалою *GCS* у загиблих пацієнтів підкреслюють прогностичну важливість неврологічного статусу та рівня свідомості, що відображає тяжкість

електричного ураження. Низький бал за шкалою *GCS* може відображати тяжке ураження центральної нервової системи або пов'язану з ним травму, що вказує на поганий прогноз [10, с. 974].

У пацієнтів, які померли, спостерігалися значно нижчі рівні альбуміну, іонізованого кальцію та бікарбонату порівняно з тими, хто вижив. Низький рівень альбуміну, що спостерігається при тяжких електричних травмах, може бути пов'язаний з гострим запаленням та судинним витоком, що вказує на схильність до поліорганної дисфункції та підвищений ризик смертності. Гіпоальбумінемія є добре відомим показником поганого прогнозу в критично хворих пацієнтів, і кілька досліджень показали, що в госпіталізованих з низьким рівнем альбуміну постраждалих спостерігається значно підвищена смертність (34%), на відміну від хворих, хто мав нормальний рівень альбуміну в крові (2%). Аналогічно, низький рівень бікарбонату сироватки (маркер метаболічного ацидозу) та гіпокальціємія (часто внаслідок пов'язаного з рабдоміолізом відкладання кальцію) були більш виражені у тих, хто не вижив. Ці результати узгоджуються з оригінальною моделлю оцінки Мак-Мегона, до якої низькі рівні кальцію та бікарбонату сироватки включено як змінні, що сприяють вищим балам ризику [1, с. 5].

Крім того, підвищений рівень креатиніну та лімфоцитів у пацієнтів, які не вижили, вказує на роль у прогнозуванні ГПН та запальної реакції. Підвищений рівень креатиніну в сироватці крові відображає порушення ниркової перфузії та навантаження вільним міоглобіном під час надходження до стаціонару та безпосередньо включається до шкали Мак-Мегона. Кожен додатковий бал наведеної шкали відповідає приблизному діапазону креатиніну в 132,6 - 150,28 мкм/л. Середні рівні креатиніну були значно вищими серед пацієнтів, які не вижили, що вказує на потенційне раннє ураження нирок. Попередні дослідження підкреслюють, що розвиток ГПН в пацієнтів з рабдоміолізом при електротравмі значно підвищує смертність (більш, ніж на 20 %). Проте для прогнозування необхідності ЗНТ в серії досліджень оцінювання рівню КФК > 5000 Од/л мало чутливість 83%, а специфічність лише 55%. Тому було зроблено

висновок, що рівень КФК сам по собі може вводити в оману, тоді як ідентифікація пацієнтів за шкалою Мак-Мегона > 6 дозволяє точніше та специфічніше ідентифікувати випадки високого ризику.

Ризик смертності значно зростає у пацієнтів за шкалою Мак-Мегона ≥ 6 і перевищував 90% у тих, хто мав оцінку 10 або більше. Отже низька сума балів щільно пов'язана із виживанням, проте високий бал не завжди вказує на неминучу смерть, оскільки певна кількість пацієнтів з високим балом вижила.

Шкала Мак-Мегона має велике значення для прогнозування внутрішньолікарняної смертності серед пацієнтів, у яких розвинувся рабдоміоліз внаслідок електротравми. Ці результати свідчать про те, що рання стратифікація ризику при рабдоміолізі може дозволити ідентифікувати осіб із високим ризиком смертності [10, с. 974].

Як підкреслюється в літературі, пацієнти з балами Мак-Мегона > 6 вимагають інтенсивної терапії та застосування методів екстракорпоральної детоксикації. Таким чином, використання шкали Мак-Мегона є доцільним при прогнозуванні внутрішньолікарняної смертності у випадках рабдоміолізу, що був спричинений електричною травмою. Оцінка ≥ 6 пов'язана зі значно підвищеним ризиком смертності, тоді як нижчі бали достовірно вказують на сприятливий прогноз. Вищенаведене вказує на те, що шкала Мак-Мегона може бути ефективно застосована в окремому клінічному контексті, а саме при електричних травмах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Şen. A., Yaman M., Durgun H.M. Evaluation of McMahon score for predicting mortality in electrical injury-induced rhabdomyolysis: a retrospective study, *Postgraduate Medical Journal*, 2026, Vol. 00. P. 1-7. doi: <https://doi.org/10.1093/postmj/qgag036>.
2. Şen A., Yaman M., Ülgüt Ş.G., et al. McMahon Score as a predictor of mortality in lightning-associated rhabdomyolysis. *BMC Nephrol*, 2025, Vol. 7, no 26(1).

P. 554.

3. Kravets O.V., Yekhalov V.V., Mynka N.V., Stanin D.M., Martynenko D.A. Acute kidney injury in electrical trauma. *Pain, Anaesthesia & Intensive Care*, 2026, no 1. P. 7-12.
4. Yaman M., Şen A., Durgun H.M., et al. Evaluating the McMahon score for predicting mortality in earthquake-induced rhabdomyolysis: a retrospective study. *Postgrad Med J*, 2024, Vol. 23, no 101(1191). P. 45-49.
5. Lim A.K.H. Predicting Acute Kidney Injury in Acute Rhabdomyolysis. *J Clin Med*, 2025, Vol. 29, no 14(19). P. 6892.
6. Giles T., King K., Meakes S., Weaver N., Balogh Z.J. Traumatic rhabdomyolysis: rare but morbid, potentially lethal, and inconsistently monitored. *Eur J Trauma Emerg Surg*, 2024, Vol. 50, no 3. P. 1063-1071.
7. Mathew M., Pillai S.C.B. Clinical outcomes of rhabdomyolysis & validation of McMahon Score for risk prediction. *Indian J Med Res*, 2024, Vol.159, no 1. P.102-108.
8. Morin A.G., Somme D., Corvol A. Rhabdomyolysis in older adults: outcomes and prognostic factors. *BMC Geriatr*, 2024, Vol. 24, no 1. P. 46.
9. Alp A., Arslan B., Genek D.G., Huddam B. Rhabdomyolysis following electrical injury without acute kidney injury. *Journal of Emergency Practice and Trauma Volume*. 2023. Vol.9, no 1, P. 72-75.
10. Santos C., Vallejo A., Del Pino J., Manzano R. 974: Predictive value of McMahon score in traumatic rhabdomyolysis: one-year retrospective cohort study. *Critical Care Medicine*, 2026. Vol. 54, no 3S. P. 974.

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

УДК: 796.012.1:612.8-053.6

Дичко Данило Владиславович

кандидат біологічних наук, доцент

Дичко Олена Анатоліївна

кандидат біологічних наук, доцент

Шайда Олександр Геннадійович

кандидат психологічних наук, доцент

Шайда Наталія Петрівна

кандидат біологічних наук, доцент,

Цибулько Людмила Григорівна

доктор педагогічних наук, професор

Дичко Владислав Вікторович

доктор біологічних наук, професор

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ / м. Дніпро, Україна

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕРВОВИХ ПРОЦЕСІВ У ЮНИХ ФУТЗАЛІСТІВ

Анотація. У статті досліджено вікові особливості психофізіологічних властивостей нервових процесів у юних футзалістів 13–16 років у порівнянні з однолітками, які не займаються спортом. Проаналізовано показники простої слухо-моторної реакції, звукового варіанта коректурного тесту та сенсомоторного реагування на звукові стимули різної інтенсивності.

Встановлено, що у спортсменів спостерігаються вища точність і стабільність реакцій, підвищена розумова працездатність і функціональні можливості нервової системи. Показано, що з віком ці показники покращуються та більшою мірою відповідають фізіологічним закономірностям, що свідчить про вищу функціональну зрілість і ефективність сенсорної регуляції нервових процесів.

Ключові слова: психофізіологія, нервові процеси, футзал, підлітки, сенсомоторна реакція, увага, розумова працездатність, функціональна зрілість, спортивна діяльність

Вступ. Сучасний спорт високих досягнень висуває підвищені вимоги до функціональних можливостей організму, зокрема до психофізіологічних характеристик нервової системи [2; 8]. Особливого значення набувають властивості нервових процесів — сила, врівноваженість і рухливість, які визначають ефективність сенсомоторної діяльності, швидкість прийняття рішень та здатність до адаптації в умовах дефіциту часу [3; 7]. У спортивній діяльності, особливо в ігрових видах спорту, таких як футзал, ці характеристики є ключовими для забезпечення високого рівня результативності [5; 11].

Підлітковий вік є критичним періодом становлення функціональних систем організму, зокрема нервової системи, що зумовлює значні індивідуальні відмінності у рівні розвитку психофізіологічних функцій [1; 8]. У цей період відбувається інтенсивне формування сенсомоторних реакцій, уваги та когнітивного контролю, які тісно пов'язані з типологічними властивостями нервових процесів [4; 12].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення впливу систематичних занять футзалом на формування психофізіологічних характеристик нервової системи у підлітків [5; 6]. Незважаючи на наявність окремих досліджень у галузі спортивної психофізіології, питання вікових особливостей розвитку властивостей нервових процесів у юних спортсменів залишається недостатньо вивченим, що обмежує можливості оптимізації тренувального процесу.

Метою дослідження є визначення вікових особливостей психофізіологічних властивостей нервових процесів у юних футзалістів 13–16 років та їх порівняння з показниками однолітків, які не займаються спортом.

Аналіз показників простої слухо-моторної реакції виявив вікові та міжгрупові відмінності. У підлітків 13–14 років футзалісти мають достовірно меншу кількість помилок ($2,8 \pm 1,18$ проти $5,7 \pm 0,94$), що свідчить про вищу точність і кращу організацію нервових процесів. У них також відзначено вищий функціональний рівень і стабільність реакцій. Час реагування мав тенденцію до скорочення, а більша кількість передчасних відповідей вказує на підвищену функціональну активацію (рис. 1).

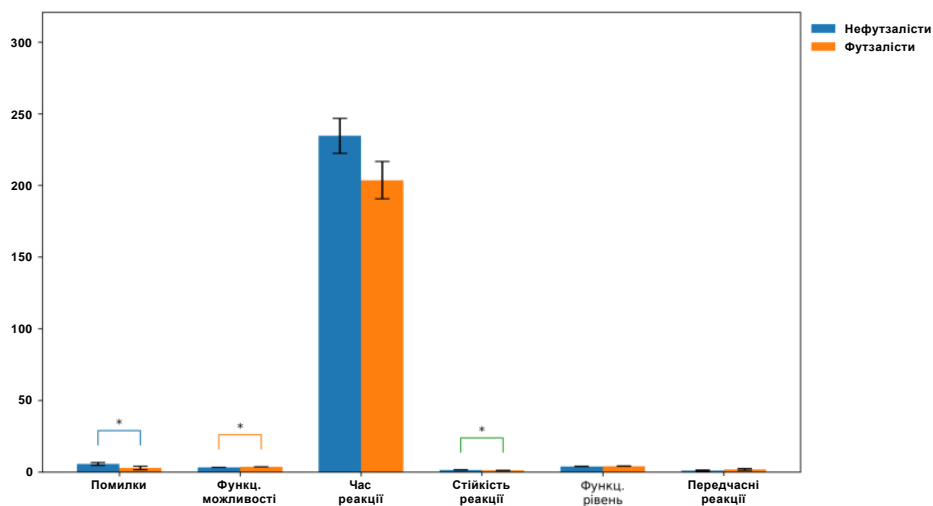

Рис. 1. Показники простої слухо-моторної реакції у підлітків 13–14 років

У віці 15–16 років ці відмінності посилюються: футзалісти демонструють меншу кількість помилок, вищу стабільність і функціональний рівень нервової системи, а також тенденцію до швидшого реагування. Зростання передчасних реакцій свідчить про підвищену мобілізацію (рис. 2).

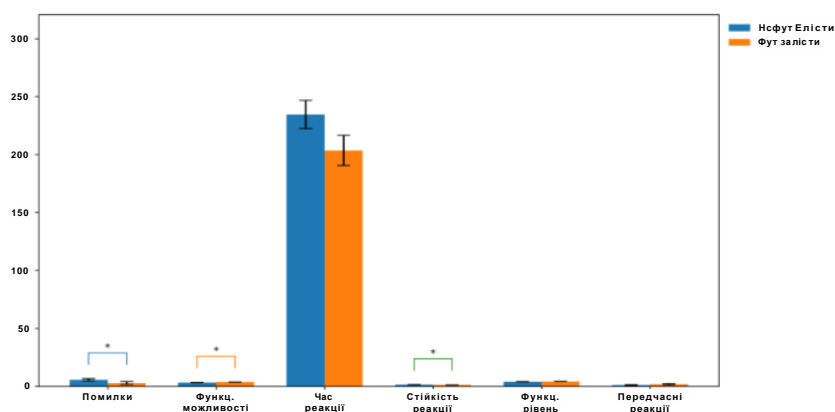

Рис. 2. Показники простої слухо-моторної реакції у підлітків 15–16 років

Таким чином, заняття футзалом сприяють формуванню ефективної та функціонально активної моделі реагування.

Для оцінки когнітивно-регуляторних характеристик використано звуковий варіант коректурного тесту. У підлітків 13–14 років футзалісти мають меншу кількість помилок ($1,5 \pm 0,91$ проти $4,3 \pm 0,69$) і помилкових реакцій ($1,2 \pm 0,39$ проти $2,7 \pm 0,30$), вищу розумову працездатність ($7,1 \pm 0,92$) та менший час реакції ($370,6 \pm 31,89$ мс проти $427,4 \pm 29,90$ мс), що свідчить про ефективнішу організацію когнітивної діяльності (рис. 3).

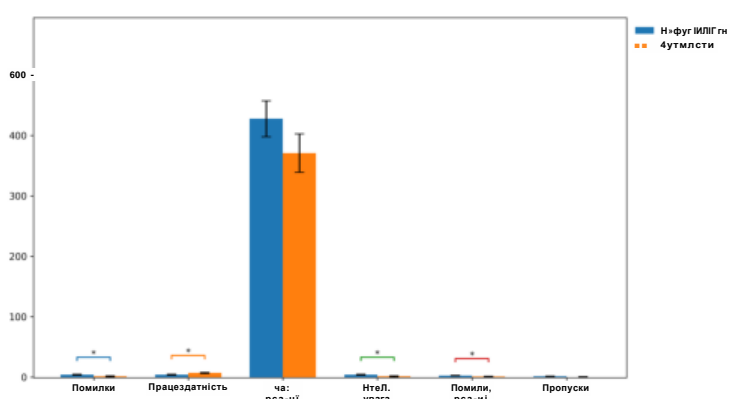

Рис. 3. Показники звукового варіанта коректурного тесту у підлітків 13–14 років

У віці 15–16 років ці відмінності посилюються: у спортсменів зберігається нижча кількість помилок, вищий рівень працездатності та швидкість реагування без збільшення кількості пропусків, що вказує на оптимальний баланс між швидкістю і точністю (рис. 4).

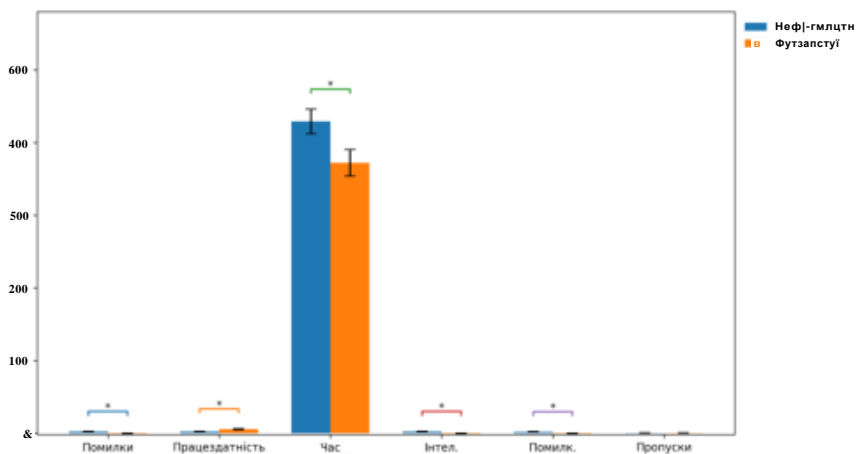

Рис. 4. Показники звукового варіанта коректурного тесту у підлітків 15–16 років

Отже, юні футзалісти характеризуються більш ефективною системою когнітивного контролю в умовах інформаційного навантаження.

Дослідження реакцій на звукові стимули різної інтенсивності дозволило оцінити відповідність закону сили нервових процесів. У підлітків 13–14 років час реакції на сильний стимул майже не відрізнявся між групами. Однак при слабкому стимулі у нефутзалістів він зменшувався, що суперечить фізіологічній закономірності, тоді як у футзалістів достовірно зростав (до $328,53 \pm 3,00$ мс; $p < 0,001$). Коефіцієнт закону сили також був вищим у спортсменів (1,082 проти 0,968), що свідчить про більш адекватну сенсорну регуляцію (рис. 5).

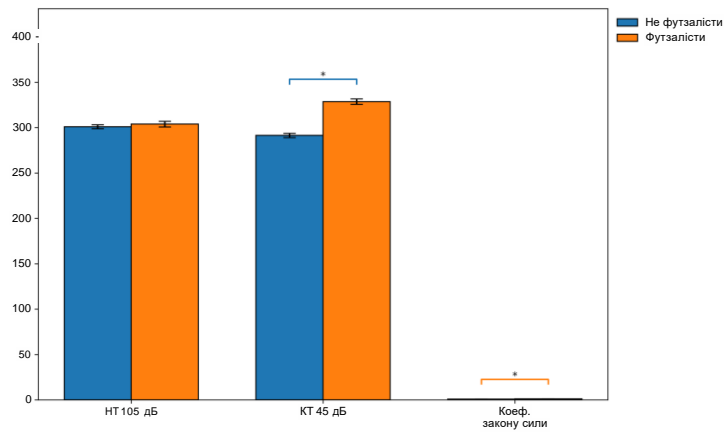

Рис. 5. Показники сенсомоторної реакції на звукові подразники різної інтенсивності у підлітків 13–14 років

У віці 15–16 років відмінності посилюються: футзалісти швидше реагують на сильні стимули ($297,23 \pm 3,84$ мс проти $330,25 \pm 4,26$ мс; $p < 0,001$) і зберігають більш впорядковану динаміку реакцій. Вищі значення коефіцієнта закону сили (1,080 проти 0,949) свідчать про більшу функціональну зрілість нервових процесів (рис. 6).

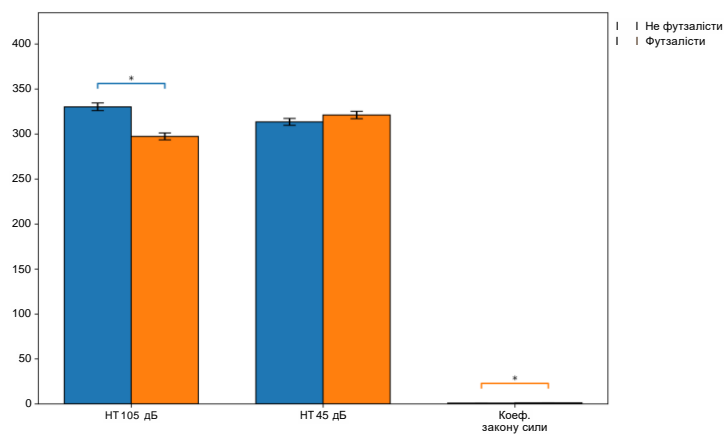

Рис. 6. Показники сенсомоторної реакції на звукові подразники різної інтенсивності у підлітків 15–16 років

Висновки

У підлітків 13–16 років, які займаються футзалом, виявлено більш високий рівень розвитку психофізіологічних властивостей нервових процесів. Це проявляється у точності, стабільності сенсомоторних реакцій та ефективності когнітивної діяльності.

З віком ці показники покращуються, причому у спортсменів цей процес є більш вираженим. Реакції футзалістів відповідають фізіологічним закономірностям, що свідчить про вищу функціональну зрілість нервової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пустовалов В. О., Петренко Ю. О., Меньших О. Е. Фізичні здібності підлітків із різним рівнем фізичного розвитку та властивостей нейродинамічних функцій. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 228 с.
2. Коробейніков Г. В. Оцінювання психофізіологічних станів у спорті. – Львів: ЛДУФК, 2019. – 312 с.
3. Іваній І. В. Психологія фізичного виховання та спорту. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – 204 с.
4. Коробейнікова Л. Г., Макарчук М. Ю., Коробейніков Г. В. та ін. Стан психофізіологічних функцій у спортсменів різних вікових груп. *Фізіологічний журнал*. – 2016. – Т. 62, № 6. – С. 81–87.
5. Фролова Л. С., Каленіченко О. В., Галямов М. А. та ін. Сенсомоторна реакція представників ігрових видів спорту при різній моторній відповіді на подразники. *Спортивні ігри*. – 2024. – № 4(34). – С. 31–39.
6. Schmidt R. A., Lee T. D. *Motor Control and Learning: A Behavioral Emphasis*. – Champaign: Human Kinetics, 2011. – 592 p.
7. Kolb B., Whishaw I. Q. *Fundamentals of Human Neuropsychology*. – New York: Worth Publishers, 2015. – 768 p.

8. Magill R. A., Anderson D. I. *Motor Learning and Control: Concepts and Applications*. – New York: McGraw-Hill, 2017. – 480 p.
9. McMorris T. *Exercise-Cognition Interaction: Neuroscience Perspectives*. – London: Academic Press, 2016. – 326 p.
10. Platonov V. N. *The system of training athletes in Olympic sport*. – Kyiv: Olympic Literature, 2015. – 752 p.
11. Diamond A. Executive functions. *Annual Review of Psychology*. – 2013. – Vol. 64. – P. 135–168.
12. Vestberg T., Reinebo G., Maurex L., Ingvar M., Petrovic P. Core executive functions are associated with success in young elite soccer players. *PLoS ONE*. – 2017. – Vol. 12(2).

Ситник Людмила Владиславівна

інструктор з фізичної культури

Кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії»

Педагогічне звання «вихователь-методист»

Заклад дошкільної освіти №3 «Дзвіночок»

м. Білгород-Дністровського, Одеської області, Україна

СЦЕНАРІЙ СПОРТИВНОГО СВЯТА ДО ВСЕСВІТНЬОГО ДНЯ

ЗДОРОВ'Я «ДЕНЬ ЗДОРОВ'Я З ТРОЛЯМИ»

Актуальність теми:

У сучасних умовах особливої ваги набуває проблема збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку. Малорухливий спосіб життя, надмірне використання гаджетів, недостатня фізична активність негативно впливають на фізичний та емоційний стан дітей.

Саме тому формування основ здорового способу життя має розпочинатися з раннього віку через доступні, цікаві та емоційні привабливі форми роботи. Проведення спортивних розваг, зокрема до Всесвітнього дня здоров'я, є ефективним засобом залучення дітей до рухової активності, формування позитивного ставлення до спорту та власного здоров'я.

Особливу цінність має використання ігрового сюжету, казкових персонажів та емоційної взаємодії (обійми, підтримка), що сприяє не лише фізичному, а й психоемоційному розвитку дитини.

Очікувані результати:

- Після проведення заходу діти:
- проявляють інтерес до рухової активності та занять фізичною культурою
- розуміють значення здорового способу життя

- розрізняють корисні та шкідливі звички
- вдосконалюють основні рухові навички (біг, стрибки, координацію)
- вміють діяти в команді, дотримуватись правил гри
- проявляють позитивні емоції, відкритість, доброзичливість
- усвідомлюють важливість підтримки, дружби та взаємодопомоги
- отримують задоволення від спільної діяльності

Форми організації діяльності:

- спортивна розвага
- рухливі ігри
- естафети
- музично-ритмічні вправи
- сюжетно-рольова гра (з героями)
- словесні ігри
- колективна діяльність
- інтерактивна взаємодія (обговорення, відповіді дітей)

Методи та прийоми роботи:

- ігровий метод
- наочний метод (картки, атрибути)
- словесний (бесіда, пояснення, запитання)
- практичний (виконання рухів, участь в іграх)
- мотиваційний (через сюжет, героїв, заохочення)
- емоційний вплив (обійми, підтримка, похвала)

Інтеграція освітніх ліній:

- Фізичний розвиток + здоров'язбереження: через рухливі ігри, естафети, формування навичок здорового способу життя.
- Пізнавальний розвиток + мовленнєвий: через обговорення, відповіді на запитання, словесні ігри («корисно чи шкідливо»).
- Соціально-комунікативний + емоційний розвиток: через взаємодію в командах, підтримку одне одного, «обійми» як засіб емоційного контакту.

- Художньо-естетичний + фізичний: через танці, руханки, музичний супровід.

- Ігрова діяльність як провідна: об'єднує всі освітні лінії через сюжет із героями (Трояндоочка, Цветан).

Інноваційність заходу:

У сценарії використано інтеграцію різних видів діяльності (рухова, ігрова, пізнавальна, емоційна), а також елементи казкотерапії (образи героїв) і емоційного розвитку (техніка «обійми як ресурс відновлення»), що сприяє гармонійному розвитку дитини.

Практична значущість:

Матеріал може бути використаний педагогами закладів дошкільної освіти для організації фізкультурно-оздоровчих заходів, спрямованих на формування здоров'язбережувальної компетентності дітей, а також адаптований для різних вікових груп.

Попередня робота:

- Проведення тематичних бесід: «Що таке здоров'я?», «Корисно і шкідливо», «Навіщо займатися спортом?»

- Ознайомлення дітей із правилами особистої гігієни
- Розучування руханок, танців («Котяче супер паті», «Веселкові стрічки»)
- Проведення рухливих ігор та естафет на заняттях з фізичної культури
- Закріплення знань про корисні та шкідливі продукти
- Ознайомлення з порами року (для гри «Дерево пізнання»)
- Підготовка дітей до командної взаємодії
- Виготовлення атрибутів до ігор (картки, макети зубів, дерево, стрічки)
- Проведення занять та розваг на свіжому повітрі у весняно-літній період

Обладнання та матеріали:

- Прапорці прикрашання спортивного майданчика, кульки
- музична апаратура (колонка) + стіл +стілець

- реквізит для естафет: обручі, конуси, парашут і легкі м'ячики/кульки, авторська дидактична гра «Дерево пізнання» та картки із зображенням (пори року, їжа); макети «здоровий зуб» і «хворий зуб»;

- кольорові стрічки (для танцю)

- костюми для героїв (Трояндочка, Цветан) крісло-мішок, шкідлива їжа

- нагороди (медалі, наліпки, смаколики)

Вікова категорія: діти дошкільного віку (3–6 років)

Учасники: вихованці молодших, середніх та старших груп

Місце проведення: спортивний майданчик ЗДО (на свіжому повітрі)

Форма проведення: спортивне свято на свіжому повітрі

ХІД СВЯТА

(Діти під музику заходять на спортивний майданчик)

Ведуча: Добрий день, малята, сильні і завзяті! Сьогодні ми з вами зібралися на спортивне свято присвячене Всесвітньому дню здоров'я.

І воно буде незвичайним, бо присвячене - миру, спорту та здоров'ю!

Будемо: бігати - стрибати, грати – танцювати та про своє здоров'я дбати!

Слово для привітання надається

директору нашого садочка Олені Михайлівні Римській

Ведуча: Дякуємо за побажання! Готові розпочати наше свято? Тоді голосно плескайте в долоні...

(З'являються Трояндочка та Цветан —

вона його тягне, а він сумний, з планшетом, не хоче йти)

Ведуча: О це так сюрприз, такі улюблені гості завітали!

Доброго дня, Трояндочка, Цветанчику!

Цветан: Привіт, який він добрий, коли зранку щось потрібно робити...потрібно спати, їсти цукерки і знов спати, а ще можна телевізор подивитись, а краще в планшеті в Майкрафт рубитись..

Трояндочка: Доброго дня мешканці дитячого садочку «Дзвіночок». Цветан дивись скільки дітейз ними можна грати, танцювати, бігати , стрибати і зовсім не сумувати....!

Цветан: Ой, не хочу я стрибати, бігати, грати та танцювати... Я сумую, я втомився і до спорту не навчився...

Трояндошка: Цветане! Що це ти? Хіба можна так жити? Без веселоців і руху Навіть квіти в'януть, слухай...! *(робить вигляд що падає, непритомнює)*

Цветан: *(біжить до неї ловить)* спокійно, тільки спокійно. Ну все, я вже не сумую, але все одно ніякого спорту я не ..хо ...чу... я це не вмію і не люблю!

Ведуча: Діти, допоможемо Цветану, стати сильним і бадьорим і полюбити спорт?

Діти: ТАК!

Ведуча: Трояндошка, а скажи будь ласка, є щось таке, що або кого він дуже любить?

Трояндошка: *(думає)* ...мммм.. згадала, є! це котики, він їх дуже любить...

Цветан: Що?... котики, де котики?

Ведуча: Цветанчику, а давай ми тобі запропонуємо з дітьми зробити зарядку!?

Цветан: А грати там потрібно?

Ведуча: ні!

Цветан: А спортом потрібно займатись?

Ведуча: Як тобі сказати, спорт це рух і життя

Цветан: А стрибати потрібно?

Ведуча: Ну може пару разів... ну там є котики...

Цветан: Ну я навіть не знаю...*(вагається)*

Ведуча: Діти тобі допоможуть і Трояндошка з тобою

Трояндошка: Цветанчику, ну, будь ласочка, давай погоджуйся!!!

Цветан: грати, стрибати, не потрібно, спортом займатися не потрібно

Ну, вмовили давайте спробуємо, там же котики.

  Загальна руханка «Котяче супер паті»

(всі вікові групи шикуються в шеренги на майданчику)

Ведуча: Ось які ви всі молодці!

Цветан: Молодці, так молодці, але я всі сили витратив на зарядку, я втомився, де мені сили взяти?

Ведуча: Діти, що робити? Чим допомогти Цветану? *(відповіді дітей)*

Трояндочка: Все що ви кажете, це звісно добре, але ми Тролі сили відновлюємо особливим способом...

Ведуча: Яким це? Ну, дуууже цікаво дізнатися, поділіться і з нами

Трояндочка: Це - чари! Цветан... **ОБНІМАШКИ!!!!!!**

....(обіймаються, Цветан стає веселіше)

Ведуча: Так, Обійми — це справжня маленька магія, яку ми можемо дарувати одне одному щодня

Давайте всі обіймемось, обійміть того хто поруч, з однієї сторони і з іншої.

(поки діти обіймаються ведуча каже слова про обійми)

Обійми вони:

- **Заспокоюють душу.** Коли тебе обіймають, тривога стихає. З'являється відчуття: “я не одна”, “все буде добре”.

- **Дарують тепло і безпеку.** Обійми - це як невидима ковдра, яка огортає і захищає від усього поганого.

- **Лікують серце.** Навіть коли боляче чи сумно, щирі обійми можуть полегшити біль краще за слова.

- **Зближують людей.** Вони говорять без слів: “ти для мене важлива”, “я поруч”.

- **Дарують радість.** Навіть короткі обійми здатні підняти настрій і викликати щиру усмішку

- **Зміцнюють любов.** У сім'ї, з дітьми, з близькими — це один із найпростіших і найсильніших способів показати любов.

Обійми - це коли серце торкається серця

(діти сідають на місцях)

Ведуча: З обіймами все зрозуміло, а ось чарів в нас немає. Де ми їх візьмемо?

Трояндочка: Як де? А наше дерево тролів!

Цветан: Ось воно! Алеєе.. *(сумно)* Трояндочка воно пусте...

Трояндочка: І що ж робити? Як нам бути...*(сумно)*

Ведуча: ну що ви, не сумуйте, може наші діти **старших груп** зможуть вам допомогти? Вони в нас сильні, спритні, спорт люблять і вже до школи збираються все вміють і багато знають.

Цветан: А і справді, ти бачила, як вони танцюють, а як нявчать.

Трояндочка: Хахаха, ой насмішив, тобі б все котики))) А звісно, малята, допоможете нам оживити наше **Дерево Пізнання?**

Ведуча: Кажіть що потрібно робити, ми залюбки допоможемо!

Цветан: Пошикуватись в команди, та оживити наше дерево за порами року.

Трояндочка: Впораєтесь?

Рухлива гра «Дерево Пізнання»

(діти шикуються в команди до стартової лінії, на іншому кінці майданчика стоїть дерево поділено на чотири пори року, завдання дітей, пробігти дистанцію, подолати переешкоди, взяти одну картку, та правильно визначивши пору року, її причепити – повернутись назад по прямій передавши естафету.

Гра закінчується коли картки закінчились в таці, в кінці гри герої перевіряють правильність виконання завдань.)

Трояндочка: Супер!!! **ОБНІМАШКИ!!!!!!!**

(хлопці до Цветана, а дівчата до Трояндочки)

Ведуча: Ось які ви молодці! Я знала що у нас все вийде!

Цветан: Вау! Дякуємо! Можна святкувати! Ще би салют! Ура!!!

Ведуча: І тут ми вам допоможемо. Ще із задоволенням впораються діти молодших груп. Молодші групи утворюємо велике коло.

(герої допомагають з атрибутами та приймають активну участь в грі)

Рухлива гра «Святковий салют»

Діти роблять велике коло, дорослі розкладають круглий парашут, діти беруться за ручки по краю. В середину висипають кульки або м'ячики (не важкі!)

По команді – «Один, два, три ...Салют!» діти піднімають, опускають парашут вверх-вниз так, щоб вистрибнули всі м'ячики. Можна, ще голосно кричати: «САЛЮТ!». Гра продовжуються поки є м'ячики в парашуті.

Трояндоочка: Супер!!! **ОБНІМАШКИ!!!!!!!!**

(хлопці до Цветана, а дівчата до Трояндоочки)

Трояндоочка: Ой, а фотосесія? Яке ж свято без фотосесії? Ми забули сфотографуватись *(засмучується)*

Ведуча: Не засмучуйся, Трояндоочка. І в цьому ми вам теж зможемо допомогти, запрошуються малята середніх груп. У нас є цікава гра, яка так і називається «Фотосесія». Діти ставайте парами по колу.

Музично - рухлива гра «Фотосесія»

(діти парами, бігають по колу, коли лунає сигнал «Терміново зупиніться» діти виконують кожного разу різне завдання, і позують на камеру фотографа)

Трояндоочка: Вау! О Це так фоточек класних буде багато, супер!!!

ОБНІМАШКИ!!!!!!!!

(хлопці до Цветана, а дівчата до Трояндоочки)

Цветан: Так все чудово, але всі ці фотосесії так виснажують, мені потрібно терміново підкріпитися! (дістає цукерки, колу, чіпси і іншу шкідливу їжу)

Ведуча: Ти що робиш?

Цветан: Ти що не бачиш, підкріплюю свій організм...Хочеш?.....у мене тут всього багато, я не жадіна. Ну що знов не так? ...

Ведуча: Це шкідлива їжа!!!! Її не можна їсти!!!!

Діти в мене є пропозиція, пограти в гру «Корисне чи шкідливо і смішно» А ти Цветан слухай і запам'ятовуй.

Словесна гра «Корисно чи шкідливо і смішно»

(ведуча читає речення – запитання, а діти якщо це корисно плескають в долоні, якщо шкідливо топають, а якщо смішно то сміються)

 Смішні (улюблені дітьми):

 Чистити зуби варенням   Носити каструлю замість шапки

 Їсти суп виделкою з носа

 Чистити вуха виделкою?

 Носити штани на голові?

 Їсти борщ через трубочку?

 Спати в холодильнику?

 Мити голову соком?

 Одягати рукавички на ноги?

 Картки «НІ»:

Їсти тільки цукерки

Пити Кока колу і їсти чіпси

Ніколи не митися

Гуляти без шапки взимку

Не чистити зуби

«Сидіти» в телефоні без перерви

Їсти брудними руками

Картки «ТАК»:

Мити руки перед їжею

Їсти овочі та фрукти

Робити зарядку

Гуляти на свіжому повітрі

Лягати спати вчасно

Пити чисту воду

Усміхатися і обійматися ☺

Трояндочка: Бачиш, а я казала тобі не їж цю гидоту, тобі потім погано...

Цветан: Ти ще скажи зуби потрібно чистити... хахаха. І звідки я знаю, що потрібно їсти, а що ні.

Ведуча: Цветан вся твоя їжа шкідлива, і звісно, зуби потрібно чистити вранці і ввечері, обов'язково...!!! Давай, піднімайся, залишай оце все, досить гробити свій організм, діти тобі допоможуть і навчать, яка корисна їжа, а яка шкідлива. Запрошуємо дітей старших груп вам на допомогу.

Цветан: Подивимось, цікаво. Давайте шикуйтеся.

Рухлива гра Корисна та шкідлива їжа

(діти шикуються в команди до стартової лінії, на протилежному боці два великих макета зуба, в середині на таці є картки з зображенням шкідливої і корисної їжі, завдання – подолати перешкоди та розібрати всі картки – шкідлива їжа на хворий зуб, а корисна на здоровий)

Трояндочка: Зрозумів, що треба їсти?.

Цветан: Зрозумів, Дякую, що навчили

ОБНІМАШКИ!!!!!!!

(дівчата до Цветана, а хлопці до Трояндочки)

Цветан: Таке все корисне, яскраве, кольорове!

Ведуча: А що ти знаєш про кольори?

Цветан: А що я ... я сіренький, дерево зелененьке, Трояндочка рожевенька! Всеее...

Ведуча: А хочете побачити щось справді кольорове? справжню кольорову веселку наприклад?

Цветан:мम्म, щось чарівне і кольорове?

Трояндочка: Цветан, ну ти що, веселка має багато кольорів. Звісно хочемо!

Ведуча: Тоді допоможіть роздати веселкові стрічки і затанцюємо всі разом.

Танок «Веселкові стрічки»

Діти шикуються в шеренги, з стрічками, кожна вікова група -окремий колір

Цветан: Так все чудово, яскраво, кольорово, веселково! Я теж так вмію!

ОБНІМАШКИ!!!!!!!

(Цветан і Трояндочка обіймають дорослих, а діти біжать до вихователів)

Ведуча: Діти а звернули увагу, що наш Цветан, став веселий, і спортом гарно займається!

Цветан: Як це спортом, коли? Я ж не вмію!

Трояндочка: Ну як це не вмієш?.

Ведуча: Діти, в ну давайте разом згадаємо. Зарядку робив з нами? Бігав , стрибав з вами? Грав, танцював з вами? Про здоров'я дбав?

Цветан: Так це здорово! Я буду здоровим! Ура!

Обіцяю, Я буду робити кожного ранку зарядку, чистити зубки, їсти корисну їжу, гуляти на свіжому повітрі. І більше не буду капризувати і сумувати.

Я посмішку передам, і веселим буду сам!

 Нагородження

Медальки, наліпки, смаколики

Цветан: Дякую вам, любі діти!

Научили ви радіти!

Я тепер люблю спорт,

Бо здоров'я — це комфорт!

Трояндочка: Хто здоровий — той щасливий,

Сильний, спритний і красивий!

Ведуча: Пам'ятайте, малюки:

Рух — це радість на роки!

Ведуча: На цьому наше свято завершується. Дякую що були з нами. А тепер танцюймо всі — І дорослі, і малі! Святкова дискотека!!!!!!!!!!!

(Кожна група утворюють коло і рухаються під музику в довільному русі)

 Завершення

(Весела музика, мильні бульбашки, фото)

Свято закінчується у піднесеному настрої ♥□

Рис. 1.

PHARMACY AND PHARMACOTHERAPY

УДК 615.214:615.015.4:616.89-008.441.1

Кравець Оксана

студентка 5 курсу магістратури
фармацевтичного факультету

Щиковський Олександр

PhD, доцент кафедри фармації, технології ліків,
фармацевтичного менеджменту

Київський Міжнародний Університет

м. Київ, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АНТИДЕПРЕСАНТІВ ТА СЕДАТИВНИХ ПРЕПАРАТІВ ПРИ ХРОНІЧНОМУ СТРЕСІ

Вступ. В умовах військових дій надзвичайно актуальним стає питання поширення хронічного стресу серед населення і боротьба з ним. Тому, що війна і стресові ситуації невід'ємні один від одного. Пристосуватись до життя в таких умовах, вміти протистояти стресовим викликам, адекватно на них реагувати - це задача і медиків, і психологів, і держави, громадських організацій. Тільки об'єднаними зусиллями можна протистояти цим викликам, зберігаючи на перспективу психічне громадське здоров'я.

Один з ключових факторів в цій системі - це вмiле, за показаннями застосування лікарських засобів.

Мета роботи. Провести порівняння і наукове обґрунтування ефективності застосування при хронічному стресі таких фармакологічних груп препаратів, як антидепресанти і седативні лікарські засоби.

Матеріали та методи. Використовувався мета-аналіз, в тому числі теоретичні, математичні, порівняльні методи дослідження.

Результати і обговорення. Хронічний стрес — це тривалий стан психологічної або фізичної напруги, який призводить до постійної активізації стресової відповіді організму. У цьому стані наднирники безперервно виділяють кортизол, а нервова система працює у режимі «бий або тікай» навіть тоді, коли реальної загрози немає. Від гострого стресу (короткочасного) хронічний відрізняється тривалістю й руйнівними наслідками для фізичного та психічного здоров'я.

Симптоми хронічного стресу

Хронічний стрес рідко має лише один прояв — зазвичай це комбінація фізичних, емоційних і поведінкових змін:

Фізичні ознаки: постійна втома, головний біль, безсоння, біль у шиї або спині, зниження лібідо, проблеми з травленням

Психоемоційні: тривожність, дратівливість, втрата мотивації, емоційна нестабільність

Когнітивні: забудькуватість, зниження концентрації, плутаність думок

Поведінкові: переїдання або втрата апетиту, ізоляція, зловживання алкоголем або стимуляторами

Найнебезпечніше те, що з часом ці симптоми стають “новою нормою”, і людина перестає їх помічати.

При хронічному стресі змінюється робота ключових систем:

Нервова система: симпатичний тонус переважає, людина завжди у “напрузі”;

Ендокринна система: підвищується рівень кортизолу, знижується вироблення серотоніну, мелатоніну та дофаміну;

Імунна система: пригнічення імунітету, часті застуди, загострення хронічних хвороб;

Серцево-судинна система: прискорене серцебиття, підвищений тиск, ризик інфаркту;

Травна система: синдром подразненого кишечника, гастрити, виразки, дисбіоз.

Як діагностувати хронічний стрес

Хронічний стрес не видно на рентгені, але його можна підтвердити за допомогою комплексного обстеження:

-Аналіз рівня кортизолу (в крові або слині);

-Визначення DHEA (Дегідроепіандростерон-сульфат (ДГЕА-с, DHEA-S) — це основний стероїдний гормон-попередник (прогормон), який виробляється переважно корою надниркових залоз (близько 90-95%). Він перетворюється в організмі на активні андрогени та естрогени, регулюючи статеве дозрівання, репродуктивну функцію та метаболізм. Його часто називають «гормоном молодості» через зниження рівня з віком. Використовується як маркер функції надниркових залоз, оскільки має тривалий період виведення і стабільний рівень протягом доби. При хронічному стресі знижується);

-серотоніну;

-мелатоніну;

-Електрокардіограма у спокої та під навантаженням;

-Оцінка варіабельності серцевого ритму (HRV) - це неінвазивний метод аналізу коливань часу між ударами серця, який показує здатність організму адаптуватися до стресу, рівень втомленості та баланс вегетативної нервової системи. Висока ВСР свідчить про хороше відновлення, а низька — про перевтому. Найчастіше вимірюється через ЕКГ, холтерівське моніторування або розумні гаджети. ВСР вимірює не просто частоту серцевих скорочень (пульс), а різницю в часі між окремими ударами серця (інтервали R-R);

-Психологічне тестування (шкали тривожності, депресії, вигоряння)

Як вийти з хронічного стресу: методи, які дійсно працюють.

Наряду з психологічними методами, режимом харчування, праці та відпочинку велике значення має медикаментозна підтримка, яка застосовується при виражених симптомах стресу. Застосовуються кілька фармакологічних груп препаратів: це антидепресанти, транквілізатори, адаптогени, нейролептики, седативні лікарські засоби.

При хронічному стресі використовують седативні препарати для зниження тривожності, покращення сну та нервової напруги. Ефективні рослинні засоби (валеріана, меліса, пустирник, Персен, Ново-пасит), препарати магнію з вітаміном В6 (Магне-В6).

Вони знижують психоемоційну напругу, покращують засинання та зменшують серцебиття. Механізм їх дії нормалізація процесів гальмування та збудження нервової системи. Це як правило рослинні препарати. Вони не викликають звикання, але їх ефект накопичувальний.

Розглянемо їх механізми дії та ефекти на прикладі валеріани лікарської (*Valeriana officinalis*). Так, валеріана впливає на ГАМК (гамма-аміномасляну кислоту), основний заспокійливий нейромедіатор мозку. Вона підвищує її рівень, стимулює вивільнення та гальмує руйнування, що призводить до зниження нервової збудливості, розслаблення та покращення сну.

Основні механізми впливу валеріани на ГАМК-систему:

- Збільшення рівня ГАМК: Активні компоненти (валеріанова кислота) сприяють зростанню кількості ГАМК у синаптичній щілині.
- Стимуляція вивільнення: Екстракт валеріани спонукає мозок вивільняти більше ГАМК.
- Гальмування руйнування: Валеріана інгібує (блокує) фермент, який розщеплює ГАМК, дозволяючи їй довше діяти.

Завдяки цьому впливу валеріана діє як м'який заспокійливий та седативний засіб, допомагаючи при безсонні, тривожності та м'язових спазмах.

Антидепресанти - більш серйозна група препаратів. Вони впливають на передачу імпульсів в адренергічній, серотоніноергічній передачі, збільшуючи кількість медіаторів (норадреналіну, серотоніну) в синаптичній щілині.

Найбільш ефективні і безпечні (на відміну від трициклічних антидепресантів) селективні інгібітори зворотнього захоплення серотоніну і селективні інгібітори зворотнього захоплення серотоніну і норадреналіну. Це такі, як:

Антидепресанти (при хронічному стресі та депресивних станах):

1. СІЗЗС (селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну): Золофт (сертралін), Прозак (флуоксетин), Есциталопрам, Пароксетин.

2. Інші: Міртазапін, Тразодон (мають седативний ефект).

Антидепресанти ефективно застосовуються для лікування хронічного стресу, що переріс у тривожні розлади, депресію або ПТСР, шляхом нормалізації рівня серотоніну. Вони діють поступово, стабілізуючи емоційний стан, і часто призначаються у поєднанні з психотерапією. Самолікування неприпустиме, оскільки препарати мають побічні ефекти та потребують тривалого курсу (від 6 місяців).

Основні аспекти застосування антидепресантів при стресі:

- Антидепресанти показані не просто при стресі, а при його наслідках: великому депресивному розладі, ПТСР, генералізованому тривожному розладі (ГТР), обсесивно-компульсивному розладі (ОКР).

- Діючі групи: Найчастіше використовують селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (СІЗЗС) та інгібітори зворотного захоплення серотоніну і норадреналіну (СІЗЗСН).

- Особливості дії: На відміну від транквілізаторів, антидепресанти не діють миттєво. Ефект накопичується, а стабільний результат з'являється через кілька тижнів приймання.

- Тривалість курсу: Оптимальний термін лікування становить від 6 місяців до 2 років для запобігання рецидивам.

- Побічні ефекти: Можливі порушення роботи шлунково-кишкового тракту, розлади сну, статева дисфункція.

- **Безпека:** Антидепресанти не рекомендуються для початкового лікування легкої депресії у дітей та молодих людей до 18 років через ризик посилення суїцидальних думок.

Висновки. Застосування в клінічній практиці показало, що антидепресанти мають значні переваги над седативними препаратами при лікуванні хронічного стресу і застосовуються в більш важких випадках. По даних Liki24

- Попит на антидепресанти зростає не перший рік: у 2024-му він збільшився на 46% порівняно з 2023-м, а у 2025-му динаміка збереглася.

- Водночас попит на ноотропні препарати знизився на 30% порівняно з 2024 роком, на заспокійливі – на 29%, на снодійні – на 31%.

- «Це обнадійливий сигнал: ми бачимо, що люди частіше обирають системне лікування, а не разові рішення», – каже засновник Liki24 Антон Авринський.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Огляд антидепресантів StatPearls, 2023 — класифікація СІЗЗС та ІЗЗСН.
2. М.М. Орос, В.В. Грабар, А.Я. Сабовчик, Р. Ю. Яцинин. Антидепресанти: темний бік сили // НейроNEWS, № 4, 2020. (Аналіз побічних ефектів).
3. Бурчинський С.Г. Тривога в ангіоневрології: нові можливості фармакотерапії. Український медичний часопис, № 12, 2020.
4. [Антидепресанти подвійної дії у лікуванні депресивних розладів](URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2012/7%2842%29/>)

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

УДК 94:[355.48(485:470)«1700/1721»

Лоха Вячеслав Анатолійович

кандидат історичних наук, доцент

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

м. Переяслав, Україна.

ПЕРЕДУМОВИ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У тезах аналізуються політичні та військові чинники початку Північної війни 1700–1721 рр., що стала завершальним етапом протистояння між Швецією, Річчю Посполитою, Данією та Московією. Окреслено формування антишведської коаліції — Північної ліги — та мотиви її учасників. Висвітлено шведську експансію XVII ст., започатковану реформами Густава II Адольфа, яка забезпечила контроль над Балтійським узбережжям і викликала прагнення сусідів до реваншу. Після сходження на престол Карла XII супротивники уклали таємну угоду 1699 р. проти Швеції. Водночас Швеція прагнула зберегти здобутки й навіть допомагала Московії у війні з Османською імперією. Перші бойові дії 1700 р. — облога Риги та напад Данії на ГольштейнГотторп — показали слабку координацію союзників, що дозволило Карлу XII мобілізувати сили й розгромити супротивників поодинці.

Ключові слова: північна війна, Швеція, Шведське королівство, Карл XII, Данія, Річ Посполита, Росія, армія.

Північна війна 1700 – 1721 рр. займає особливе місце в історії України, Східної і Північно-Західної Європи. Ця війна завершувала понад столітній етап протистояння в цьому регіоні Швеції, Речі Посполитої, Данії та Росії. Передумови та причини Північної війни яка ще отримала назву Третьої Північної війни, передусім, полягали в оспорювання шведського панування у Північно-Східній Європі. Шведська експансія розпочалася ще за короля Густава II Адольфа (1611 – 1632) – талановитого полководця та дипломата, який реорганізував національну армію, флот, державне управління та фінансову систему, що стало основою для нових успішних завоювань. Зокрема, після розпаду у 1606 р. Кальмарської унії, що об'єднувала Швецію і Норвегію в єдину державу під зверхністю Данії, Швеція вступила у Тридцятилітню війну на боці німецьких протестантів, завдяки перемозі в якій поширила свій вплив не лише на північ Балтійського моря, але й на завойовані нею Східну Померанію*, герцогства Бремен і Вердер. Наступні успішні війни дали можливість Швеції завоювати Фінляндію, Естляндію, Ліфляндію, Інгерманландію, взявши під повний контроль все Балтійське узбережжя. У 1613 р. війська Шведського королівства відвойовують у Данії провінцію Кальмар; у 1614 – 1617 рр., внаслідок втручання в події московської Смути, шведи захоплюють Інґрію та Карелію, а через чотири роки відбирають у поляків один з найбільших прибалтійських портів – Ригу. Тридцятилітня війна 1618 – 1648 рр., у якій Шведська Балтія виявила особливу активність, зміцнила її авторитет як найсильнішої протестантської держави Європи і завдяки перемогам скандинавської армії забезпечила контроль не лише над уже завойованими прибалтійськими землями, але й гирлом Одеру – своєю «брамою» до північнонімецьких земель. Невдоволені втраченими територіями Данія (яка поступилася провінцією Сконе) і Річ Посполита (що прагнула приєднати до своїх володінь Ліфляндію), намагаються отримати реванш в Балтії. У 1697 р. після коронації 15-тирічного Карла XII, давні супротивники Швеції вирішили, що з'явилася нагода для планування військової кампанії. Ініціатором анти шведської коаліції виступила Річ Посполита, на трон якої було того ж року

обрано курфюрста Саксонії Фрідріха-Августа Веттіна, двоюрідного брата Карла XII по лінії матері зі шведської династії Ваза, що мали право претендувати на корону Швеції. Шведське королівство мало потужну і найкращу армію в Європі тому коаліціанти намагалися заручитися військовою підтримкою інших країн та підготувати належну стратегію спільних заходів протидії супротивникові з урахуванням постійної зміни бойового простору. Водночас бранденбурзькому курфюрсту Фрідріху III вдалося заігувати Петра I взяти участь у майбутньому поділі шведської спадщини у Прибалтиці, що відкривав йому шлях до Балтійського моря. У 1699 р. Росія уклала таємну угоду з Данією й Польщею, спрямовану проти 18-літнього шведського короля Карла XII, яка мала на меті примусити його піти на значні територіальні поступки на узбережжі Балтики. У лютому 1700 р. без проголошення війни польський король Август II дав розпорядження саксонським військам вирушити в Лівонію й захопити Ригу. Датський король Фрідріх IV тим часом зі своїм морським десантом висадився у союзниці Швеції – Гольштинії (сучасний – регіон Північної Німеччини з центром у місті Кіль) і спробував захопити Шлезвіг (земля на півдні Ютландського півострова, нині – територія ФРН). Петро I, щоб здобути вихід до моря, хотів заволодіти іншою власністю Швеції – областями на узбережжі Фінської затоки. У відповідь на такі дії й наміри Карл XII ввійшов у співдружність з Англією та Нідерландами. Основною силою анти шведської коаліції так званої Північної Ліги, повинна була бути Річ Посполита, оскільки поляки мали досить багаточисельну і боєздатну армію та Данія яка володіла потужним флотом, що мав протистояти і усунути на морі шведські кораблі. Росії, що мала застаріле проте досить численне військо, яке в боєздатності поступалося загальноєвропейським арміям, відводилась на початку Північної кампанії допоміжна роль.

Цікавим є те, що Шведське королівство маючи завойовані у попередніх військових кампаніях території не намагалось розширити межі своїх кордонів до початку бойових дій проти неї країн Північної Ліги, а скоріше навпаки прагнуло вберегти свої здобутки та налагодити добросусідські відносини.

Підтверджує таку думку і той факт, що у 1698 р. Шведська Балтія надала Московії військову допомогу у боротьбі з Туреччиною, безкоштовно передавши їй 300 гармат та ще 300 гармат продавши для кораблів Азовської флотилії. Таким гарматним парком цілком можна було озброїти 16 – 18 фрегатів. Окрім того на думку Х. Паллі: «Наприкінці XVII ст. Швеція не мала наміру нападати на своїх сусідів. Тим більше, що у 1695 – 1697 рр. вся Швеція зазнала неврожаю (були голод та епідемії)».

Воєнні дії розпочалися у лютому 1700 р. з облоги Риги, тодішньої столиці Шведської Лівонії (нині – столиця Латвії). Незважаючи на значну чисельність саксонського війська, воно не мало достатньо артилерії і, не наважувалось на прямий штурм міської фортеці. У березні 1700 р. датчани здійснили напад на герцогство Гольштейн-Готторп, яке мало гарантії свого суверенітету з боку Швеції.

Незважаючи на утворення досить сильної Північної коаліції та їх раптовий напад у них була повільність і неузгодженість воєнних дій, що дозволило молодому шведському монархові спланувати бойову стратегію і підготуватися до ведення морських і сухопутних операцій. Карл XII вирішив діяти зі своїми союзниками оперативно і організовано, розуміючи, що його давні супротивники задіяли відносно незначні військові сили, які легше перемогти поодинці, а зі вступом у кампанію усієї польської і російської армії протидіяти їм буде набагато складніше.

Таким чином, Північна війна 1700–1721 рр. стала кульмінацією багатовікового суперництва за контроль над Балтійським регіоном. Її передумови полягали у прагненні сусідніх держав обмежити гегемонію Швеції, яка завдяки реформам Густава II Адольфа та перемогам у Тридцятилітній війні утвердилася як провідна протестантська держава Європи. Розширення шведських володінь у Прибалтиці викликало реваншистські настрої Данії та Речі Посполитої, а також стратегічний інтерес Московії щодо виходу до Балтійського моря. Формування антишведської коаліції 1699 р. стало результатом збігу цих інтересів, однак її дії виявилися неузгодженими. Попри

чисельну перевагу союзників, слабка координація дала змогу Карлу XII мобілізувати сили та реалізувати стратегію розгрому супротивників поодинці. Отже, війна була зумовлена як геополітичними амбіціями сусідніх держав, так і прагненням Швеції зберегти вже здобуті території, що визначило її особливе місце в історії Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: ТА ДЖЕРЕЛ:

5. Anusik Zb. Karol XII Wroclaw-Warszawa-Krakow: Zaklad narodowy im. Ossolinskich, 2006. 383 s.
6. Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ: Альтернативи. 1999. Т. 8. 303 с.
7. Коржик Р. За 9 років до Полтавської битви. Як починалася Північна війна
URL : <https://artefact.org.ua/history/za-9-rokiv-do-poltavskoyi-bitvi-yak-rochinalasya-pivnichna-viyna.html> (дата звернення 17.11.2023).
8. Павленко Н.И. Петр Великий. Москва: Мысль, 1990. 591 с.
9. Палли Х. Между двумя боями за Нарву. Эстония в первые годы Северной войны. 1701 – 1704. Таллин: Изд-во АН Эстонской ССР, 1966. 434 с.
10. Сокирко О. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: Український Рубікон. Київ: Темпора. 2008. Ч. I. 80 с.: іл.
11. Слісаренко О. Полтавська битва в польській історіографії ХХ ст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 28. С. 97 – 101.

Ходак Інна Володимирівна

кандидат історичних наук, вчитель історії

Одеський ліцей № 49

ПОГЛЯДИ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛІПОГО НА ПРОБЛЕМУ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Анотація. Розглянуто діяльність Йосифа Сліпого, спрямовану на розвиток Греко-католицької церкви і створення українського патріархату. Проаналізовано його богословські, екуменічні та суспільні ідеї щодо подолання конфесійних поділів і утвердження єдності українського християнства. Особливу увагу приділено ролі Української Греко-Католицької Церкви як чинника духовної консолідації нації, а також баченням митрополита щодо взаємин між Сходом і Заходом. Висвітлено значення його діяльності для формування сучасних підходів до міжцерковного діалогу та єдності Церкви в Україні.

Ключові слова: греко-католицька церква, Йосиф Сліпий, патріархат, церковна єдність.

Сьогоднішнє релігійне життя в Україні позначене рядом змін, які торкнулися всіх конфесій. Відбувається відновлення діяльності багатьох заборонених вірувань і церков, серед яких чільне місце займає УГКЦ. Релігія нині постала як активний чинник духовного відродження, і статус її у суспільстві значно зріс. У громадській думці переважають оцінки релігії як визначального елемента духовної культури і невід'ємної складової особистості, що, в свою чергу, має сприяти стабілізації українського суспільства. Однак відсутність єдності поглибила кризові явища в українському християнстві. Часто відносини між представниками різних християнських конфесій залишають бажати кращого. Взаємна амбіційність церковних лідерів,

політизація, пошуки конфесійних привілеїв і державної підтримки тільки компрометують ідею єдиної церкви України [1, с. 117]. Таким чином, пошуки шляхів подолання міжцерковних суперечок стали характерною ознакою релігійного життя ХХ ст. Поки що вони не дали позитивних наслідків. Тому перед українськими церквами стоїть надзвичайно актуальна і важлива задача виходу з кризи через зближення, примирення, спільні екуменічні дії в напрямі морального і духовного відродження українського народу та утвердження державотворчих процесів.

Одним із ініціаторів об'єднання церков був патріарх Йосиф Сліпий. Він був сподвижником віри, справжнім гідним і достойним послідовником Андрея Шептицького на ґрунті не тільки церковно-релігійному та богословському, але й національно-патріотичному і суспільно-громадському.

Постать митрополита в радянській історіографії висвітлювалася необ'єктивно. Переважна більшість дослідників ставила за мету дискредитувати суспільно-політичне життя Йосифа Сліпого і звинуватити його у співробітництві з німецько-фашистськими окупантами. Лише останнім часом з'явилася праця, де об'єктивно досліджується життя і діяльності Й. Сліпого. До них належать роботи О. Мишанкевича, В. Попика та інших.

Народився майбутній патріарх Йосиф Сліпий 17 лютого 1892 р. в селі Заздрість Тербовельського району Тернопільської області. Зростав у заможній багатодітній хліборобській глибоко віруючій сім'ї. Його дитинство проходило під впливом батьків, які сприяли не лише тілесному та інтелектуальному розвитку сина, але й духовному дозріванню у світлі християнських чеснот. Після закінчення гімназії Йосиф Сліпий вирішує стати священиком і науковцем. Першу духовну освіту він отримує у Львівській духовній семінарії, а згодом продовжує вивчення богослов'я в Іннсбруці та в Римі. Після повернення з Риму на Україну Й. Сліпий отримав посаду професора, а згодом і ректора духовної семінарії. В цей період розпочинається його науково-дослідницька діяльність. Він стає одним із засновників Богословського наукового товариства. В

товаристві започатковує видання журналу «Богословія». В той самий період Й. Сліпий плідно займався і церковно-релігійною діяльністю.

1939 р. він стає помічником митрополита Андрея Шептицького. В цей час радянська влада починає гоніння на греко-католиків, які стихають за часів німецької окупації. В повоєнний період переслідування греко-католиків радянським режимом відновилися. Тяжкі випробування не обминули і Й. Сліпого. Його подальший життєвий шлях супроводжують постійні арешти та ув'язнення, які символізують 18-річний хресний шлях митрополита по тюрмах та таборах.

Завдяки піклуванням папи Іоанна XXIII та світової громадськості 9 жовтня 1963 р. Йосиф Сліпий отримав можливість покинути СРСР і виїхати до Риму. Уже 10 жовтня того року відбувся його виступ на другій сесії Ватиканського Собору, заключним акордом якого було прохання-пропозиція: «піднести митрополію Києво-Галицьку і всієї Русі до Патріаршої гідності». Саме в цьому митрополит вбачав ієрархічне завершення структури церкви. Свою пропозицію він обґрунтовував тим, що київські митрополити здавна фактично користувалися патріаршими правами. На твердій основі патріархату Київського та всієї Русі бачили майбутнє християнської єдності церкви митрополити П. Могили і Й. Рутський. Ідеї патріархату підтримували в 1917-1920 рр. керівники відродження незалежної України [6, с. 153].

На Вселенському Соборі Йосиф Сліпий уперше підняв питання про Київський патріархат, маючи надію, що це буде сприяти об'єднанню християнських церков під одним патріархом. Католики і православні є найближчі по крові і вірі, їх еднають традиції рідного християнства, спільні церковні й народні звичаї та спільна двотисячолітня культура, адже саме вони впродовж цілих віків змагалися за збереження самобутньої церкви та її повноти [2, с. 151]. Але рішення Йосифа Сліпого зустріли вороже як Москва, так і Рим. Адже заходами митрополита творилася проти московська сила, яка духовно пов'язана з українською катакомбною церквою. Східна Конгрегація теж відчула, що вона втрачає владу над церквою, яку безправно присвоювала собі

впродовж трьох століть. Тож ідея митрополита щодо створення Київського патріархату потрібної підтримки на Соборі не знайшла. Протягом 1968-1970, 1973, 1976 рр. Йосиф Сліпий відвідує країни Європи, Австралії, Америки з метою об'єднання української діаспори і поживлення її церковного життя. Там він знайомився з побутом українців, встановлював релігійні контакти, робив усе можливе для того, щоб дати їм можливість відчутти, що українська еміграція становить одну цілість, пов'язану з рідним краєм [4, с. 175]. Під час першої подорожі 1968 р. відбулася мобілізація і зібрання сил українців діаспори для приїзду на торжество посвячення собору Св. Софії в Римі 27-28 вересня 1969 р. Внаслідок цього там були присутні всі українські архієреї [4, с. 174]. Використовуючи це зібрання, Й. Сліпий скликає у Римі синод єпископів Української католицької церкви. Вперше в історії цієї церкви владики української діаспори прислухались до голосу українського духовенства, чернечих спільнот і мирян, намагалися створити й оформити конституцію патріаршого устрою УКЦ. Зокрема, вони направили на ім'я папи Павла VI послання, в якому просили завершити створення патріархату, помісну католицьку церкву на зразок уже існуючих патріархатів [8, с. 3]. Однак прохання було відхилено. Свою відмову папа мотивував канонічними, пастирськими та історичними проблемами, які виклав у листі, надісланому Й. Сліпому 7 липня 1971 р.

Здійснюючи всі ці заходи, Йосиф Сліпий доводив, що українські католики всього світу, незважаючи на тяжкі умови свого життя на чужині, мають чималі досягнення: вони зберегли свою церкву в діаспорі й на батьківщині, добилися великих успіхів у її розвитку і продовжували змагатися за збереження та зміцнення позицій у лоні вселенської апостольської церкви. На думку митрополита, патріарший устрій дозволить об'єднати розпорошені церкви в одну, яка, перебуваючи в єдності з Апостольським Престолом, мала б зберегти всі свої обрядові традиції і бути підпорядкованою центральному керівникові-патріарху. Незважаючи на відмови, Й.Сліпий і далі докладав всіх зусиль для того, щоб Апостольська Столиця піднесла українську католицьку церкву до

патріаршої гідності, але з боку Ватикану порозуміння не було. На всі прохання митрополита приходили негативні відповіді, які пояснювалися правовими, історичними, духовними та душпастирськими міркуваннями. Але фактичною причиною відмови було те, що патріархат помісної української католицької церкви не вкладався у рамки діалогу Ватикан-Москва.

Незважаючи на певні розчарування, Й. Сліпий продовжив активну діяльність у напрямі визнання Києво-Галицького патріархату. Під час другої подорожі по українських поселеннях 1973 р. він побачив, що владики, священники і вірні моляться за нього та поминають його як патріарха. Усвідомлюючи це, Й. Сліпий заглибився у вивчення історії становлення патріархатів і 1 тисячолітті та прийшов до висновку, що вони «не творилися згори, а поставали з низин, а саме народ, духовенство та ієрархія починали молитися і поминати предстоятеля певної помісної церкви як патріарха, а згодом Вселенські Собори та Римські архієреї визнавали їх такими» [7, с. 11]. На основі таких суджень Й. Сліпий прийняв історичне рішення і вперше підписується під Соборним Великоднім посланням як патріарх і кардинал. 12 липня 1975 р. українським єпископським синодом було проголошено український католицький патріархат, а кардинала Йосифа Сліпого було обрано патріархом. Створення українського патріархату власними силами й акт прийняття патріаршого титулу було важливою історичною подією. Й. Сліпий зазначав: «Наш патріархат існує! За ним 400 років змагань, 7 років дійсності, перед ним тільки визнання Апостольського Римського престолу» [7, с. 12].

Проте рішення Й. Сліпого українською ієрархією було сприйнято неоднозначно, що призвело до розколу серед духовенства. З його позицією погодилися не всі єпископи української діаспори. Виразну опозицію до створення патріархату висловив тодішній Апостольський Екзарх у Великій Британії Августин Горняк. Патріарх Йосиф дуже болісно сприйняв цей поділ і висловив свій біль у посланні до українців Великої Британії на Різдво 1976 р., де зазначав, що бажання й утвердження патріархату в українському народі не є гріхом та злочином. Саме в ньому впродовж багатьох століть український народ

бачив свій порятунок і об'єднавчу силу [5, с. 119]. 30 листопада 1976 р. патріарх Йосиф звернувся до своїх єпископів з проханням прибути 13 грудня цього року на аудієнцію до папи. На жаль, на цей заклик відгукнулося лише вісім Владик.

Зустріч із папою мала бути присвячена питанню легалізації патріархату УГКЦ. Йосиф Сліпий звернув увагу папи Павла VI на те, що Другий Ватиканський Собор закликав зберігати традиції і дорогоцінну спадщину східної церкви. Наголошуючи на необхідності визнання патріаршої гідності української католицької церкви, Йосиф Сліпий зазначав: «Дозвольте нам користуватися устроєм, правами, що їх гарантували ваші попередники, а також дозвольте нам правити згідно з канонами східних церков та молитися так, як велить нам наше сумління» [5, с. 115]. Прохання патріарха знову було відхилено, папа наголошував, що в «теперішній кон'юктурі Римська столиця не бачить можливості створити український патріархат і не може погодитись на його становлення. Папа зазначав, що радянський режим у 1946 р. ліквідував українську католицьку церкву, включивши її незаконно до російської православної, і тому створення українського патріархату викликало б гостру реакцію з боку як більшовицьких властей, так і Московського патріархату [5, с. 105].

3 червня 1976 р. патріарх Й. Сліпий написав історичне послання «Про поєднання в Христі», в якому наголошував, що в Україні діють Католицька і Православна церкви, численні євангельські громади, і всі вони «караються за Христа і Христову віру». Ці християнські об'єднання «розбиті на різні релігійні групи», які, на превеликий жаль, «самі себе поборюють» і тому не в силі об'єднати український народ. Він твердив, що не існує суттєвої різниці між церквою Католицькою та Православною. Це підтверджується теологічними й історичними свідченнями. Якісно новим моментом в історії стало об'єднання обох гілок українського християнства на тлі патріархату.

Патріарха Йосифа глибоко хвилювали питання єдності в церковно-релігійних та державних справах, що міцно пов'язані між собою. Непорозуміння, а то й відверта ворожнеча між народом та його політичними

провідниками гостро вражали Йосифа Сліпого. Великої шкоди Греко-католицькій церкві, її розвиткові завдав перехід вірних української церкви на латинський обряд [5, с. 125]. Й. Сліпий був глибоко переконаний, що Українська католицька церква, тобто вселенська, стане тільки тоді католицькою, коли позбудеться латинських впливів.

У листопаді 1977 р. патріарх Й. Сліпий виступив у Римі на другому міжнародному слуханні Комітету ім. Сахарова із захисту прав людини, де звинуватив радянську владу у знищенні Української автокефальної церкви у 1929-1930 рр. та УГКЦ у 1946-1949 рр. На цьому засіданні патріарх зазначав: «Де є мова про переслідування і кривди, що діються у церкві, там маю бути я, щоб її боронити, за неї заступитись» [10, с. 577]. Й. Сліпий висловив біль з приводу жорстоких переслідувань релігій в Україні.

У квітні 1977 р. Йосиф Сліпий спеціально висвятив у Римі трьох Владик для України. Ними стали отці Любомир Гузар, Степан Чміль та Іван Хома. Кожному з них він призначив юрисдикцію над частиною території України. Згідно з декретами Берестейської унії, Й. Сліпий мав повне право висвячувати єпископів, повідомивши про це папу. У даному випадку хіронтія відбулася таємно і акт посвячення нових єпископів, призначених для церкви в Україні, не узгоджувався з Ватиканом.

Усе своє життя Йосиф Сліпий присвятив справі визнання патріархату для УГКЦ і об'єднання всіх християн в одній церкві. Потребу піднесення УГКЦ до патріаршої гідності можна обґрунтувати в історичному, політичному та еклезіологічному аспектах. Єдиний патріархат дозволив би об'єднати існуючі митрополії всіх конфесій. Він міг би стати дієвим чинником, який міг би привести до усвідомлення єдності церкви. Проте подібна ідея була досить утопічною, про що свідчать наступні історичні події. Переважна більшість українців проживала в межах Радянського Союзу, належала до православної церкви і не готова була до об'єднання з УГКЦ. Але екуменічна діяльність Й. Сліпого відображає багатовікову тугу українського народу за єдністю християнської церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бендик М. Еклезіологія Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа // Богословія. – Т. 66. – Кн. 3-4. – Львів, 2002. – С. 117-128.
2. Гринів О. Й. Сліпий як історик, філософ, педагог. – Львів.: Місіонер, 1994. – 160 с.
3. Гриньох І. Послання патріарха Йосифа про поєднання в Христі // Богословія. – 1977. - № 4. – С. 10-72.
4. Дацько І. Діяльність патріарха Йосифа поза межами Києво-Галицької митрополії // Богословія. – Т. 66. – Кн. 3-4. – Львів, 2002. – С. 161-187.
5. До 100-річчя від дня народження Блаженного Йосифа Кардинала Сліпого патріарха Української Греко-Католицької церкви. – Львів.: Логос, 1991. – 128 с.
6. Заповіт Патріарха. – Львів, 2003. – 55 с.
7. Косів М. Києво-Галицький патріархат Української церкви як українська багатівікова туга за єдністю. – Львів, 2004. – 19 с.
8. Олійник М. Йосиф Сліпий і питання патріархату на сучасному етапі // Нова зоря. – 3 вересня . - № 34. – С. 3-5.
9. Олійник М. Римський період діяльності кардинала Йосифа Сліпого / Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність. Всеукраїнська наукова конференція на пошанування 110-ї річниці. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 142-149.
10. Хресною дорогою: функціонування і спроби ліквідації УГКЦ в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 рр. Збірник документів і матеріалів / Гол. Упор. Гайковський М. – Львів: Місіонер, 2006. – 652 с.

GEOGRAPHY AND GEOLOGY

УДК 550.3

Ігнатишин Василь Васильович

кандидат фізико-математичних наук(геофізика), старший науковий
співробітник відділу сейсмічності Карпатського регіону

Інститут геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України

м. Львів, Україна

доцент кафедри географії та туризму

Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці II

м. Берегове, Україна

Продан Олександра Олександрівна

студентка кафедри географії та туризму

4 курс, 014 Середня освіта (Географія) (BSc)

Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці II

м. Берегове, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ-ЗАВАД ГІДРОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ НА ГЕОДИНАМІЧНІ ТА СЕЙСМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ ВНУТРІШНЬОМУ ПРОГІНІ

Анотація. В роботі показано результати дослідження гідрологічного, геодинамічного та сейсмічного станів Закарпатського внутрішнього прогину для розуміння їх впливу на екологічну ситуацію в регіоні. Встановлено: атмосферні опади в центральній частині Закарпаття викликають інтенсивні зміни в сучасних горизонтальних рухах кори в зоні Оашського глибинного розлому та активізацію сейсмічного стану сейсмогенеруючого регіону.

Ключові слова: гідрологічний стан, геодинамічний стан, сейсмічність регіону, атмосферні опади, землетруси, горизонтальні рухи кори, Оашський розлом, екологічний стан, Карпатський регіон, Закарпатський внутрішній прогин.

Актуальність. Сейсмічність Карпатського регіону важлива в формуванні екологічного стану Закарпаття на рівні гідрологічних та метеорологічних впливів. Гідрологічний аспект важливий оскільки він впливає на геофізичні, геодинамічні та сейсмічні процеси в сейсмонебезпечних регіонах. Крім безпосереднього гідрологічного стану регіону, атмосферні опади можуть вплинути на геодинамічний стан регіону, який безпосередньо супроводжується змінами в сейсмічному стані регіону. Попередні дослідження впливу гідрологічного стану регіону на прояв місцевої сейсмічності відкрив гідрологічний аспект сеймотектонічних процесів в регіоні. Необхідно відмітити, що Закарпаття сейсмогенеруючий регіон, де щороку реєструють сотні місцевих землетрусів різного енергетичного класу, серед яких відмічають сильніші, відчутні населенням краю землетруси. Потужніші землетруси несуть руйнівну силу, що може суттєво вплинути на геологічні процеси, погіршити екологічний стан Карпатського регіону, зокрема Закарпатського внутрішнього прогину, на території якого є об'єкти критичної інфраструктури. Тому важливо навчитися виділяти фактори, що стимулюють погіршення екологічної ситуації в регіоні, побудувати модель сеймотектонічних процесів в даному регіоні, що є необхідними для майбутнього прогнозу природних катаклізмів викликаних місцевими землетрусами. **Метою роботи** є дослідження гідрологічного, геодинамічного, сейсмічного станів та їх зв'язків із екологією регіону, зокрема Закарпатського внутрішнього прогину. **Об'єктом дослідження** є геодинаміка регіону, атмосферні опади в регіоні, сейсмічність Карпатського регіону. **Предметом дослідження** є сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому, варіації атмосферних опадів в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину, просторово-часовий розподіл місцевої

сейсмічності та їхні взаємозв'язки, зміни в екологічного стану Закарпаття.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач авторами використано методи аналізу і синтезу, кореляційний аналіз, порівняльний аналіз. В роботі проведено дослідження геодинамічного, гідрологічного та сейсмічного станів Карпатського регіону за 2024 рік. Для цього використано результати моніторингу геофізичних полів проведених на режимній геофізичній станції „Тросник”, сейсмічних станціях, розраховано зміщення верхніх шарів земної кори в зоні Оашського глибинного розлому на пункті деформометричних спостережень „Королеве” Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики імені С.І. Субботіна НАН України. Результати дослідження даної тематики важливі для поповнення бази даних необхідних для розуміння сейсмотектоніки регіону, для використання як дидактичний матеріал при проведенні уроків з природничих дисциплін, зокрема з географії при вивченні географічних процесів в краї, та проведення занять природничих гуртків, географічних гуртків позашкільної освіти. Вивчення географічних процесів важливе при підготовці науково-дослідницьких робіт учнів членів МАН та інших конкурсів.

Огляд публікацій. Проблемам екологічного стану Закарпатського внутрішнього прогину та Карпатського регіону, геодинамічного, сейсмічного станів присвячено численні публікації, де представлено результати різно тематичних геологічних та геофізичних досліджень в сейсмонезбезпечних регіонах центральної Європи. У роботі [1] представлено як експериментальні співвідношення між горизонтальною і вертикальною компонентами переміщень у коливаннях, збуджених місцевими землетрусами і шумами, зареєстрованими сейсмічними станціями Ужгород, Тросник і Міжгір'я, порівнюються з обчисленими теоретично за швидкісними моделями, побудованими на основі даних буріння у приповерхневих шарах; оцінюється ступінь збігу резонансних частот і перспектива використання експериментальних і теоретичних частотних характеристик у регіональних сейсмологічних дослідженнях. В[2] здійснений розрахунок напружено-деформованого стану осадового шару під великими

інженерними конструкціями, змодельовано хвильове поле у середовищі, проведено розрахунок напружено-деформованого стану осадового шару та моделювання хвильового поля для цього середовища проводилося для трьох моделей: перша – модель осадового шару без інженерних конструкцій; друга та третя моделі – те саме середовище з розміщеними на них інженерними конструкціями. Для цього використано метод математичного моделювання, що полягає в можливості проводити розрахунки для середовищ із складною геометричною будовою та різноманітними включеннями. В статті [3] представлено результати детального комплексного аналізу сейсмічності, геології, досліджено сейсмотектоніку та різницево-масштабні геодинамічні процеси в районі Теребля-Ріцької ГЕС; вивчено основні особливості глибоко-просторового розподілу сейсмічної активності в цьому районі, зокрема, наявність «сейсмічної фокальної поверхні» (площини), що простягається приблизно на азимут 110° вздовж Закарпатського глибинного розлому (на відстані 8–10 км на південь від місця розташування ГЕС).

В роботі [4] пояснено, що упродовж еволюційного саморозвитку планети в результаті дії гравітаційно-ротаційних сил відбувається перерозподіл мас, який приводить до напруженого стану тектоносфери та до трансформації фігури її поверхні, отже, вирішуючи обернену задачу за параметрами еволюційних змін фігури поверхні літосфери, можна визначати діючі сили, що зумовлюють динаміку напруженого стану Землі. В роботі [5] застосували методи геологічного картування та структурного аналізу. Проведено аналіз складок, пов'язаних з розломами, та інших деформацій, відновлення полів напружень стандартним методом з використанням спряжених зсувних тріщин та дешифрування супутникових знімків відіграли важливу роль в діагностиці зон зсуву; структурні форми порівнювали з діагностичними структурними зображеннями, характерними для зон латеральної екструзії. В роботі [6] приведено обґрунтування доцільності застосування методу природного імпульсного електромагнітного поля Землі (ПЕМПЗ) для оцінки небезпеки деформації поверхні гірських порід, зокрема в результаті експлуатації

Стебницького родовища калійних солей. Вперше підготовлено цифрову тектонічну карту України з векторами горизонтальних швидкостей ГНСС-станцій, встановлено, що значення визначених швидкостей є однорідними із збільшенням інтервалу спостереження можна буде визначити особливості рухів земної кори на території України та в майбутньому створити регіональну геодинамічну модель України [7]. В [8] проведено наукове дослідження наукова новизна якого полягає в можливості дослідження просторової кінематики в реальному часі на промислово небезпечних територіях на основі результатів спостережень за нахилом. У роботі [9] розглянуто пріоритетну фундаментальну проблему сучасної геології, таку як формування осадових комплексів давньої континентальної окраїни, реконструйовано еволюцію осадового басейну та процеси седиментогенезу в межах карпатської частини північної континентальної окраїни Тетису протягом юрського періоду, досліджено вплив тектонічних, кліматичних та океанографічних факторів на накопичення осадів у згаданому регіоні. Важливі дослідження реакції фізичних полів на геологічні процеси в досліджуваному регіоні. В роботі [10] проведено аналіз морфології спостережуваних гравімагнітних полів та карт локальних аномалій та виявлено характерні ознаки прояву великих тектонічних зон, регіональної поведінки поверхні фундаменту, глибинних розломів та палеодолин, показано протяжні зони зміни характеру потенційних полів, побудовано схеми зйомки розломної тектоніки Західного регіону України. В роботі [11] авторами досліджено зв'язок атмосферних опадів, варіацій рівня води у свердловинах різної глибини в центральній частині Закарпаття із рухами кори в зоні Оашського глибинного розлому, досліджено часовий розподіл місцевої сейсмічності, вказано на вплив гідрогеологічного стану на геодинамічний та сейсмічний стан регіону за 2022 р.

1. Спостереження варіацій атмосферних опадів в зоні Оашського глибинного розлому. На території Закарпатського внутрішнього прогину тривалий період проводяться метеорологічні, гідрологічні та гідрогеологічні спостереження. Спостереження проводяться за допомогою метеорологічних станцій, які працюють як автономно так і в комплексі з іншими

метеорологічними, геофізичними та сейсмологічними приладами. Метеорологічні спостереження проводяться на території Закарпаття на метеорологічних станціях та пунктах спостереження Закарпатського обласного центру з гідрометеорології, галузевих метеорологічних пунктів спостереження (державні установи, медичні заклади). Для вивчення впливу метеорологічних та гідрологічних параметрів на геофізичні та геологічні процеси в сейсмогенних регіонах використано результати роботи метеорологічних станцій на режимних геофізичних станціях, сейсмічних станціях, пунктах деформографічних спостережень Карпатської дослідно-методичної геофізичної та сейсмологічної партії Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики імені С.І. Субботіна НАН України. Для вирішення поставлених в роботі мети використано результати метеорологічних та гідрогеологічних спостережень проведених на режимній геофізичній станції „Тросник” імені Т.З. Вербицького в 2024 році. Метеорологічні вимірювання проводяться за допомогою метеорологічної станції „Конрад” та мікробарометра М-111, рівень води в свердловинах знімають щодобово 3 рази. Рівень води в свердловинах глибиною 8 м та 530 м, що функціонують на території РГС „Тросник” вимірюють за допомогою спеціального приладу встановленого на свердловинах. Розглянуто часові варіації атмосферних опадів, виміряних на РГС „Тросник” за допомогою двох приладів метеорологічної станції „Конрад”, та опадоміра Третьякова, що підвищує точність метеорологічних та гідрологічних вимірювань. Методи дослідження часових варіації метеорологічного стану та гідрогеологічних параметрів включає якісний аналіз графіків часових залежностей, порівняльний аналіз, кореляційний аналіз, графіки варіацій спостережуваних параметрів отримано за допомогою EXEL. Методика дослідження полягає у вивченні часових залежностей параметрів метеорологічного стану в місячному діапазоні.

2. Варіації атмосферних опадів протягом 2024 року. Закарпатський внутрішній прогин. Протягом 2024 року на території Закарпатської області, зокрема його центральної частини, випало атмосферних опадів в кількості 538.9

мм. Побудовано часові залежності кількості атмосферних опадів виміряних на режимній геофізичній станції „Тросник” протягом 2024 року(рис. 1).

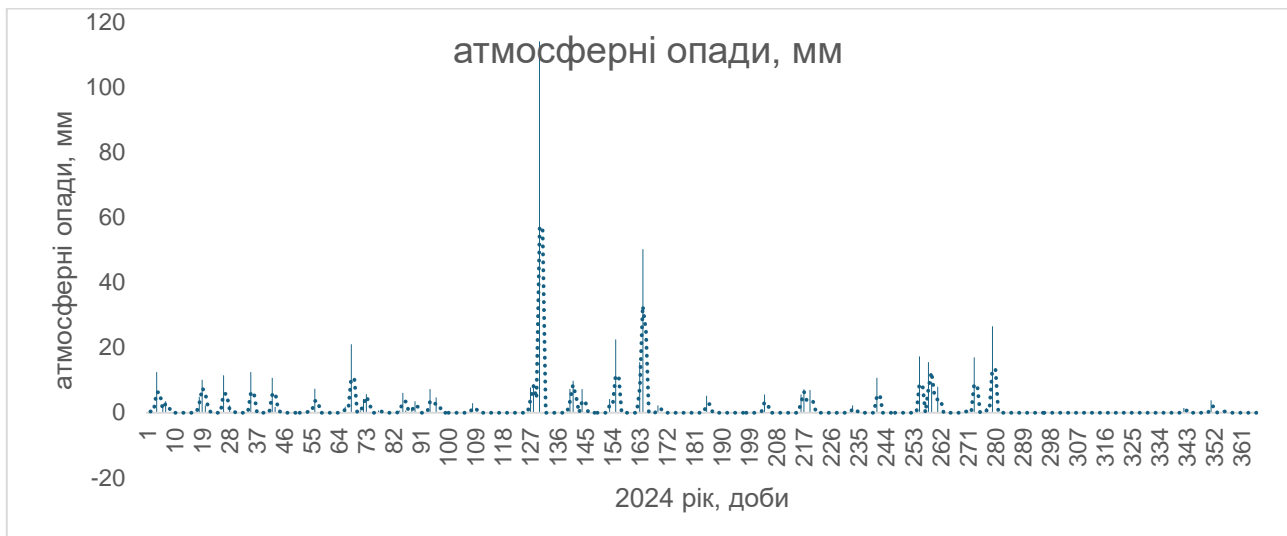

Рис. 1. Варіації атмосферних опадів, зареєстрованих на території центральної частини Закарпатського внутрішнього прогину. 2024 рік.

Варто зауважити, що виміряна кількість опадів на території центральної частини Закарпатського внутрішнього прогину є успадкованою величиною для атмосферних опадів даної території протягом останніх 15 років. Слід також вказати на зміну гідрологічного стану в регіоні, оскільки в 2010 році тут реєстрували атмосферні опади в кількості більшій за 1000 мм. Але ця тенденція різко змінилася, коли кількість опадів протягом декількох наступних років впали до 275 мм за рік. Наступні декілька років характеризувалися підвищенням кількості атмосферних опадів, що знаходилися в інтервалі 500-600 мм та тривають в останні періоди часу.

3. Варіації атмосферних опадів в Закарпатському внутрішньому прогині та геодинаміка регіону за 2024 рік. Атмосферні опади в регіоні впливають на геологічні процеси різної швидкості. Для цього необхідно дослідити геодинамічний стан регіону, побудувати картину рухів кори. Для вирішення поставленої задачі використано результати деформометричних

спостережень в зоні Оашського глибинного розлому за допомогою горизонтального кварцового деформометра, що працює в штольні глибиною 15 м та довжиною 40 м. Тут змонтовано кварцовий горизонтальний деформограф базою 24.5 м, орієнтований на схід-захід. Протягом тривалого часу починаючи з 1999 року спостерігали за реальними рухами кори в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину. Проведено дослідження взаємозв'язку варіацій гідрологічного стану та геодинаміки регіону. Розглянуто варіації атмосферних опадів в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину та сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому в 2024 році на предмет виявлення зв'язків та особливостей взаємного впливу. Побудовано часовий розподіл атмосферних опадів, зміщення кори при сучасних горизонтальних рухах верхніх шарів земної кори, показано на рис. 2.

Рис. 2. Варіації атмосферних опадів в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину(крива коричневого кольору), зміщення верхніх шарів земної кори в зоні Оашського глибинного розлому(діаграма синього кольору) протягом 2024 року.

Протягом 2024 року сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому представлені розширеннями кори величиною, що входить в

інтервал можливих рухів кори в Закарпатському внутрішньому прогині. Інтервали часу, що об'єднують періоди інтенсивних рухів кори передують періодам часу, що відповідають інтенсивним рухам кори в зоні Оашського глибинного розлому. Інтенсивні атмосферні опади в регіоні супроводжуються стисненнями порід сезонного характеру, таких періодів протягом року спостерігаються в трьох випадках. Таким чином проведені дослідження підтверджують факти суттєвого впливу атмосферних опадів на геодинамічний стан регіону: інтенсивні опади приводять спочатку до коротко періодичних розширень земної кори, що поступово переходить в плавне довгострокове розширення порід та відповідно акумуляції геомеханічної енергії, що може вплинути на сейсмічну розрядку території.

4. Сейсмічність Карпатського регіону та гідрогеологічний стан Закарпатського внутрішнього прогину за 2024 рік. Проведено дослідження варіацій атмосферних опадів та просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності за 2024 рік, використовуючи порівняльний аналіз та кореляційний аналіз для виявлення елементів зв'язку між гідрологічним станом регіону та проявом місцевої сейсмічності. Попередні дослідження гідрологічного та сейсмічного станів регіону в минулі роки показали на тісний зв'язок, або так званий гідрологічний аспект сейсмотектоніки регіону. Тому актуально продовження вивчення впливу параметрів гідрологічного та метеорологічного станів на розрядку напружено-деформованого стану порід в сучасних умовах. Це є важливо для поповнення бази даних та майбутнього прогнозування сейсмонебезпечних ситуацій. Проведено загальний аналіз варіацій атмосферних опадів в Закарпатті та часовий розподіл сейсмічності Карпатського регіону за весь 2024 рік. Розглянуто варіації опадів на РГС „Тросник" в 2024 році та розподіл місцевої сейсмічності за досліджуваний період, які показано на рис. 3.

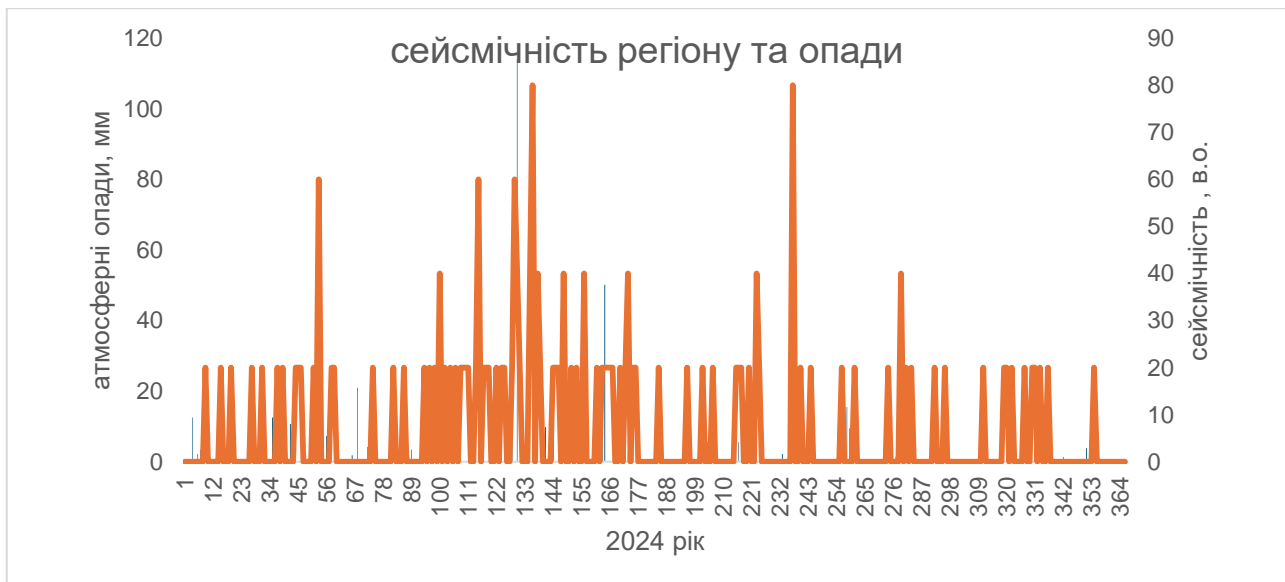

Рис. 3. Варіації атмосферних опадів в центральній частині Закарпаття (діаграма синього кольору), просторово-часовий розподіл сейсмічності Карпатського регіону(діаграма коричневого кольору). 2024 рік.

Аналіз вищенаведеного графіку приводить до таких висновків: атмосферних опадів в регіоні випало менше за середньорічні опади в даному регіоні. Землетрусів на території Карпатського регіону відбулося дещо менше за кількість землетрусів в минулі роки. Важливо відмітити, що інтенсивні опади в регіоні та сейсмічна активізація регіону згруповані в одних і тих же інтервалах, тобто, опади та реєстрація землетрусів співпадають в часі. Опади в регіоні супроводжуються реєстрацією місцевих землетрусів, опади допомагають акумулювати механічну енергію, збільшувати її та провокувати сейсмічну розрядку. Атмосферні опади- індикатор початку підвищення сейсмічності та перерозподіл геомеханічної енергії, які в дуже короткий час перетворюються в землетруси. Оскільки рухи кори відбуваються постійно з певними віковими ходами, то проходить накопичення механічної енергії, яка акумулюються або при постійному стисненні порід або при постійному розширенні порід. Опади якщо вони мають характер інтенсивних, тобто випадають великі об'єми води, що було відомо раніше, в обсязі не менше половини місячного балансу та вище, можуть спричинити інтенсивні рухи кори,

які безпосередньо збільшують потенціальну енергію порід, що перейде в швидке перетворення на кінетичну енергію руху верхніх шарів земної кори, через землетруси.

Висновки.

В роботі вивчено варіації атмосферних опадів в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину, протягом 2024 року в регіоні випало 538.9 мм атмосферних опадів, що є успадкованою величиною, тобто ця величина підтверджується протягом останніх років. В зоні Оашського глибинного розлому спостерігають розширення порід протягом 2024 року. Сейсмічний стан Закарпатського внутрішнього прогину представлений 115 землетрусами, які зареєстровані на території Закарпаття, Прикарпаття, на території сусідніх країн. Аналіз варіацій опадів та рухів кори вказав на їх зв'язок та кореляцію. Інтенсивні опади супроводжуються інтенсивними рухами кори в зоні Оашського глибинного розлому. Атмосферні опади також викликають підвищення сейсмічності в регіоні. На основі результатів геодинамічних спостережень в Закарпатському внутрішньому прогині через вимірювання сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому та їх впливів на сейсмічні процеси в Карпатському регіоні можна стверджувати: сейсмічність в регіоні активізується при інтенсивних рухах кори обох знаків-розширення порід або стиснення порід. Також важливо вказати на те, що місцеві закарпатські землетруси відбуваються в основному в періоди стиснення порід, оскільки епіцентри даних землетрусів знаходяться в зоні Оашського глибинного розлому. Землетруси в зоні Вранча(Румунія) реєструються в періоди інтенсивних розширень порід в зоні Оашського глибинного розлому. Це може бути викликано тим, що землетруси в цій зоні також відбуваються при стисненні порід тої місцевості, але оскільки рухи кори є періодичними то відбувається перерозподіл механічної енергії, що несуть рухи кори. Таким чином, можна ще раз підтвердити про тісний зв'язок геотектоніки окремих локальних ділянок Карпатського регіону, та зв'язку сейсмічності зони Вранча та Закарпатського внутрішнього прогину. Можна припустити про вплив

сейсмічності зони Вранча на сейсмічність Закарпаття та прилеглих територій. Також підтверджується гідрологічний аспект сейсмотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині в 2024 році: інтенсивні атмосферні опади викликають інтенсивне розширення порід, що переходять в плавне стиснення порід, через певний період реєструються відчутні місцеві землетруси. Інтенсивні атмосферні опади можуть бути індикатором підвищення місцевої сейсмічності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнип А. Теоретичні й експериментальні частотні характеристики приповерхневих шарів під сейсмічними станціями “Тросник”, “Ужгород” і “Міжгір’я”. Геодинаміка. 2016. 1(20). С. 144-154 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2016.01.144>
2. Стародуб Ю.П., Купльовський Б.Є., Брич Т., Прокопишин В.І., Олещук О.П., Олещук Є.І. Моделювання напружено-деформованого стану основ інженерних конструкцій для оцінки сейсмічного впливу. Геодинаміка. 2016.1(26). С.
3. Назаревич А., Назаревич Л., Шлапінський В.Є. Сейсмічність, геологія, сейсмотектоніка і геодинаміка району Теремле-Ріцької ГЕС (Українське Закарпаття). Геодинаміка. 2016. 1(20). С. 170-192 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2016.01.170>
4. Церклевич А., Заяць О., Шило Є. Про напружений стан тектоносфери Землі. Геодинаміка. 2016. 2(21). С. 45-56 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2016.02.045>
5. Гнилко О.М. Структура латеральної екструзії в Карпатах. Геодинаміка. 2017. 1(220). С.16-25 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.01.018>
6. Кузьменко Е., Багрій С., Чепурний І., Штогрин М.В. Оцінка небезпеки поверхневих деформацій гірських порід у межах Стебницького родовища калійних солей методом ENPEMF. Геодинаміка. 2017. 1(22). С. 98-113

DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.01.98>

7. Савчук Г., Доскіч С. Моніторинг рухів земної кори в Україні за допомогою мережі опорних GNSS-станцій. *Геодинаміка*. 2017. 2(23). С. 7-13 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.02.007>
8. Заяць О., Наводич М., Петров С., Третяк К. Точні вимірювання нахилу для моніторингу шахтних полів на Стебницькому калійному родовищі. *Геодинаміка*. 2017. 2(23). С. 25-33 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.02.025>
9. Мороз М. Геолого-палеоокеанографічні умови пізньоюрського седиментогенезу в Карпатському сегменті океану Тетис (зовнішня зона Карпатського передового прогину). *Геодинаміка*. 2017. 2(33). С. 68-82 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.02.068>
10. Мончак Л., Анікеєв С., Відображення тектонічної структури західного регіону України в гравімагнітних полях. *Геодинаміка*. 2017. 2(23). С. 104-118 DOI: <https://doi.org/10.23939/jgd2017.02.104>
11. Ігнатишин В. В., Іжак Т. Й., Молнар Д. С. С., Рац А. Й. Гідрогеологічні фактори впливу на геодинамічні та сейсмічні явища в Закарпатті. *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica Et Recreatio*. 2025. (1). С. 24–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-1-3>

ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТИ

УДК 378.015.3:004.8:159.955

Марченко Ольга Геннадіївна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології

Чепелєва Надія Ігорівна

старший викладач кафедри
соціології та психології

Навчально-науковий інститут № 5

Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, Україна

КОГНІТИВНА СТІЙКІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОГО СУПРОВОДУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ У ВІДКРИТОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті обґрунтовано концепцію когнітивної стійкості здобувачів освіти як захисного механізму в умовах цифровізації та впливу штучного інтелекту. Визначено критерії діагностики, інструменти предиктивної аналітики та методики подолання емоційного вигорання.

Ключові слова: когнітивна стійкість, відкритий освітній простір, науково-аналітичний супровід, здобувачі освіти.

У сучасних реаліях освітній процес у багатьох ЗВО організований у контексті blended education (змішане навчання), яке полягає у сполученні традиційних offline-методик з online-технологіями навчання. Навчально-методичний супровід дистанційних курсів розміщений у MOODLE (від. англ.

Module object orient dynamic learning environment) – модульному об'єктно орієнтованому динамічному навчальному середовищі. MOODLE є багатовимірним мультисередовищем, ефективним освітнім мережевим співтовариством, яке здатне до самоналагодження та самовдосконалення. Саме самоналагоджуваність MOODLE забезпечує гнучке коригування, перебудову поведінки, дій викладача та здобувачів освіти в динамічному контексті ситуації (швидкість, стиль, етика спілкування). Платформа Zoom Video Communications з використанням хмарових оболонок забезпечує проведення віддалених відеоконференцій, чат, мобільну співпрацю.

Порівняно вільний доступ до інформаційних даних утворює не тільки додаткові дидактико-організаційні можливості, але й ризики виникнення у здобувачів вищої освіти таких ментальних проблем, як когнітивне викривлення, стресові та тривожні розлади, емоційне вигорання, депресивні стани.

Трансформація освітнього простору пов'язана зі швидким розвитком технологій генеративного штучного інтелекту (ШІ). Попри технологічну досконалість, великі мовні моделі часто створюють ілюзію абсолютної достовірності, хоча їхні відповіді базуються на статистичних імовірностях, а не на глибокому розумінні контексту. Це провокує «когнітивні удари», коли здобувач стикається з галюцинаціями ШІ (неіснуючими фактами). За таких умов когнітивна стійкість виступає як захисний інтелектуальний фільтр [1-3].

З огляду на висновки науковців [4], когнітивну стійкість визначимо як складну систему, що формується у вигляді послідовності взаємопов'язаних характеристик: критичного мислення, внутрішньої рефлексії, комунікативної компетентності, соціальної інтегрованості. Зауважимо, що зазначені структурні характеристики когнітивної стійкості близькі за змістом до системи ключових компетенцій 21-го століття «4К», а саме: критичне мислення, координація, комунікація, креативність [5].

Базовою характеристикою когнітивної стійкості є критичне мислення як здатність до аналізу (об'єднання фрагментів інформації разом для визначення передбачуваного значення), інтерпретації (розуміння та передачі значення

інформації іншим), оцінки (об'єктивного ставлення до отриманої інформації та винесення судження про правдивість заяви чи інформації), пояснення (додання ясності інформації, якою ділиться людина, щоб вона могла бути повністю зрозуміла іншій людині), перевірки достовірності інформації та рефлексивного осмислення змісту повідомлень, висновків (розпізнавання елементів інформації, якою володіє людина, і використання цих елементів для досягнення розумних висновків або гіпотез), саморегуляції (здатності людини контролювати власні думки, поведінку та емоції).

У контексті забезпечення когнітивної стійкості значення критичного мислення полягає в умінні верифікувати джерела, розпізнавати логічні помилки та пастки, уникати психологічних маніпуляцій, робити аргументовані оцінки і висновки, приймати зважені рішення, продукувати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності. Рефлексивна регуляція розумового процесу є основою нормативної компетентності і кмітливості, спроможність керуватися об'єктивними критеріями в оцінюванні контенту та результатів діяльності. Комунікативна компетентність пов'язана із здатністю передачі - прийняття інформації; з опануванням різними засобами: вербальними, невербальними; особистісним впливом, представленням себе в іншому); досягненням однакового сприйняття комунікативної ситуації.

У контексті дослідження із функцій комунікації (управлінська, емотивна та ін.) виокремимо інформативну, яка пов'язана з обміном інформацією та науковим аналізом змісту інформаційних повідомлень. Важливо, що комунікативна компетентність внаслідок реалізації змістовного аспекту є передумовою соціальної взаємодії та інтегрованості особистості [6]. Тому науково-аналітичний супровід освітнього процесу сьогодні не може обмежуватися лише контролем, перевіркою та оцінюванням знань, а й включати моніторинг когнітивної стійкості студента.

З урахуванням вищенаведеного в умовах науково-аналітичного супроводу когнітивна стійкість може бути діагностована за такою критеріально-показниковою базою:

- *критичність сприйняття* (здатність відрізнити наукове знання від псевдонаукового);
- *інформаційна витривалість* (здатність працювати з великими масивами даних без втрати концентрації);
- *стійкість до емоційного маніпулювання* (релевантно для юристів, педагогів та управлінців).

Для визначення рівня сформованості та подальшого розвитку когнітивної стійкості доцільно використовувати такий інструментарій:

- діагностика - створення тестів або інтерактивних симуляторів для визначення рівня когнітивної вразливості студентів;
- предиктивна аналітика - використання даних для прогнозування, коли студент вигорає або потрапляє під вплив деструктивного контенту;
- корекція - розробка мікромодулів з медіагігієни, які інтегруються у фахові дисципліни (наприклад, у «Правову інформатику»).

Щодо діагностичного супроводу, то влучним нам здається вибір методик когнітивного блоку, а саме: «Визначення рефлексивності мислення», «Шкала самооцінки метакогнітивної поведінки», включених фігур Готшильда, опитувальник «Визначення типів мислення та рівня креативності» Дж. Брунер, тест на визначення рівня розвитку критичного мислення Л. Старкі, тест «Логічні закономірності» Ліпмана [7].

Для діагностики синдрому емоційного вигорання можна порадити такі методики емоційно-ресурсного блоку, як-от: «Діагностики рівня емоційного вигорання» В. В. Бойка, «Визначення психічного «вигорання» О.О. Рукавішнікова, «Синдром «вигорання» у професіях системи «людина – людина»» (Г. С. Нікіфоров), «Оцінка власного потенціалу «вигорання». (Дж. Гібсон), «Дослідження синдрому «вигорання». (Дж. Грінберг), опитувальник «Професійне вигорання» (Maslach Burnout Inventory, MBI) в адаптації Н. Є. Водоп'янової, які розроблені для оцінки за трьома шкалами: емоційного виснаження; деперсоналізації; редукції особистих досягнень [8].

З огляду на висновки А. Педорича [9] під медіагігієною будемо розуміти свідоме обмеження споживання інформації (цифровий детокс) та вибір якісних каналів комунікації. Ми поділяємо думку науковця, який розглядає інформаційну гігієну через забезпечення сприятливого психологічного клімату та умінь протистояти стресу. Особливо цінними для нашого дослідження є поради науковця щодо дотримання медіагігієни, яка тісно пов'язана з інформаційною безпекою: а) розвивати критичне мислення; б) критично сприймати кожну окрему новину; в) критично ставитись до представників експертного середовища та підходити до якісного та кількісного відбору експертів з позицій наукового підходу; г) запобігати потраплянню до інформаційної «бульбашки»; д) влаштовувати вихідні інформаційні дні; е) перевіряти новини за декількома джерелами (фактчекінг).

Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що у структурі інформаційної безпеки здобувача освіти у відкритому освітньому просторі когнітивна стійкість постає не просто як індивідуальна риса, а як стратегічний об'єкт науково-аналітичного супроводу. Трансформація освітнього середовища під впливом концепцій *blended education* та інтеграції генеративного штучного інтелекту вимагає перегляду традиційних підходів до безпеки: від суто технічного захисту даних до інтелектуально-психологічного захисту свідомості. Відкритість освітнього простору вимагає від особистості когнітивної стійкості, що визначає необхідність зосередження на вдосконаленні пізнавальних процесів особистості, зокрема критичного мислення та мекогнітивних навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адамович А. Ю. Вплив штучного інтелекту на формування когнітивних стратегій та розвиток критичного мислення особистості. *Наукові перспективи*. 2025. № 9 (63). С. 1377-1387.
2. Ленчук І., Мосіюк О. Технології штучного інтелекту для формування

- критичного мислення учнів старшої школи під час навчання геометрії. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2025. Том 107. №3. С. 20-38.
3. Семерня О. М., Суховірський О. В., Рудницька Ж. О. Формування критичного мислення в студентів природничо-наукових спеціальностей на основі інноваційних технологій: віртуальна реальність, штучний інтелект, гейміфікація. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 1 (54). С.40–48.
 4. Ковальчук І. В. Комунікативна компетентність як соціально-психологічна характеристика особистості. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9517/1/Комунікативна.pdf>.
 5. Новоскольцева Л., Меженська О., Бадер А. Когнітивна стійкість як складова оборонного потенціалу: проблема інформаційної вразливості Збройних Сил України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2025. Випуск 59, с. 353–359.
 6. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>.
 7. Рибчук О. Г. Психологічні особливості розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня: дис. ... докт. філос.: 053 – психологія. Київ: Національний університет оборони України, 2026. 237 с.
 8. Льошенко О., Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «Емоційного вигорання». *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2021. Вип. 10. С. 105–112.
 9. Педорич А. Інформаційна гігієна як складова здорового способу життя. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/717/755>.

MODERN SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

April 10-12, 2026

Paris, France

Editor
Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).

This edition was approved for publication on April 26, 2026.

Published in A4 format online on website: <https://naukainfo.com/conference?id=113>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.